

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM

**Katonai hivatás tiszti értékrend a harmadik évezred küszöbén
Magyarországon**

Témavezető:

**Dr. Vincze Lajos
egyetemi tanár**

Tartalom

Bevezetés	4
1. Az értékrend és összetevői	10
1.1. <i>Az értékekről általában</i>	10
1.1.1. <i>Az érték filozófiai meghatározása</i>	12
1.1.2. <i>Az érték pedagógiai, pszichológiai megközelítése</i>	24
1.1.3. <i>Az értékszociológia meghatározása</i>	29
1.1.4. <i>A közösségek, mint az értékek hordozói, az értékátadás folyamata</i>	33
1.2. <i>Az értékek hierarchizáltsága, az értékrend</i>	35
2. Hadsereg és társadalom a 19.-20. Században	44
2.1. <i>A modern hadsereg és tisztikar történeti kialakulása</i>	46
2.1.1. <i>A katonai professzió</i>	50
2.1.2. <i>A hadsereg, mint bürokratikus hivatás, és mint bürokratikus szervezet</i>	52
2.2. <i>A monarchia hadserege</i>	55
2.3. <i>A monarchia tisztikara</i>	58
2.4. <i>A Horthy hadsereg a 20-as és 30-as években</i>	61
3. Modernizáció és hadsereg a 20. században	66
3.1. <i>A modernizáció</i>	66
3.2. <i>Társadalmi és technikai fejlődés és a két világháború</i>	69
3.3. <i>A bipoláris világrend társadalmi, politikai, katonai megosztottsága</i>	71
3.3.1. <i>A hidegháború</i>	73
3.3.2. <i>Magyarország a Varsói Szerződés Szervezetében</i>	76
3.3.3. <i>A magyar hadsereg és tisztképzés a szocializmus időszakában</i>	79
3.3.4. <i>A szocialista erkölcs általános jellemzése, a hadsereg norma és értékrendszere</i>	85
4. Hadsereg és tiszt értékrend az ezredfordulón	90
4.1 <i>A bipoláris világrend felbomlása és a globalizáció</i>	90
4.1.1 <i>Globalizáció és integráció</i>	93

4.1.2.	<i>A professzionális hadseregek napjainkban</i>	98
4.2.	<i>A keleti blokk összeomlása és az új demokráciák értékviselése</i>	102
4.2.1.	<i>Az információs kor technikai civilizációja és az emberi kapcsolatok átalakulása</i>	105
4.3.	<i>A nyilvánosság társadalmi dimenziói, a média szerepe</i>	112
4.4.	<i>A tisztviselés értékrendjének összetevői, társadalmi meghatározottsága</i>	116
4.5.	<i>A magyar társadalom a 90-es években</i>	122
4.5.1	<i>A hadsereg átalakítása és a NATO integráció</i>	124
4.5.2	<i>Társadalmi elvárások és presztízis, a tisztviselés</i>	130
4.5.3	<i>A tisztviselés értékrendjének alakulásának ellentmondásai</i>	144
4.5.4	<i>Katonai Etikai Kódex</i>	147
Konklúziók		
	<i>Záró következtetések</i>	152
	<i>Eredmények</i>	156
Függelék		
	<i>Hivatkozott irodalom</i>	157

Bevezetés

A társadalmi folyamatokban az ezredforduló körül bekövetkezett változások valóságos korszakváltást jelentettek. Az átalakulás jellemzője a változások erőteljes felgyorsulása, a különböző területeken végbemenő változás folyamatainak egyre szorosabb összefüggése, ami érinti a társadalom minden területét, az emberi érintkezés minden szféráját. Ez a korszakváltás – amely a társadalmi szférákban némi időelcsúszással, de egymást generálva ment és megy végbe – elsősorban a bipoláris világ felbomlásához, pontosabban a felbomlást siettető tényezőkhöz köthető. A kelet-európai rendszerváltozások, a Szovjetunió felbomlása, a világ újfajta polarizálódása felgyorsította azokat a tudományos és műszaki-technológiai fejlődés által a gazdaságból induló globalizációs és integrációs folyamatokat, amelyek átrendezték a nemzetközi rendszert, új irányokat szabtak az Európai Unió fejlődésének, és átalakították a NATO-t. Az eltelt tíz év egyre inkább a globalizálódó világ problémáinak a felszínre kerülése, az információs társadalom kibontakozása. Ezeknek megfelelően alakulnak az integrációs szervezetek, a biztonsági rendszer, amelyek azután felvetették a nemzetközi jog átalakításának igényét is. A globalizáció és regionalizáció¹, az információs társadalom által gerjesztett folyamatok, a média mindezeknek megfelelő újfajta tevékenysége behatol az emberek mindennapjaiba, átrendezi a társadalmi kommunikáció minden területét. Ezek a globális átalakulások természetesen nem hagyták érintetlenül a hadsereget, e folyamatban átalakul a szervezete, feladatrendszere, ami kifejeződik egyrészt a professzionalizálódásban, másrészt a szükségszerű integrációban. Ezek így együttesen a gyorsuló társadalmi változásokkal az ezredfordulóra átalakították, s folyamatosan alakítják az értékrendet.

Ez az új történelmi helyzet, s az ezt megjelenítő társadalomelméleti paradigma készített arra, hogy a hadsereg és társadalom viszonyát, s ezen belül a katonai hivatást és tisztii értékrendet ebben az új korszakban kíséreljem meg értelmezni. Ezt azért tartom nagyon fontosnak, mert a globális változások meglehetősen ambivalens hatásai mellett, régiókban a rendszerváltások után létrejött fiatal demokráciák még igen jelentős hátrányokkal küszködnek elsősorban gazdaságilag, de vonatkozik ez a politikai kultúrára, az életminőségre, és a többi szférára kiterjedő értékválságra is. A globalizáció és információs társadalom átalakítja a

¹ A globalizáció azt a gazdaságból kiinduló, és a társadalom minden szféráját érintő folyamatot jelenti, melyek következtében egy igen erőteljes, mindenoldalú függőség, un. interdependencia alakul ki a Föld országai között. A globalizáció következtében a gazdasági, kulturális, tudományos, stb. kapcsolatok államok felettivé válnak, s mintegy „összeszuszorodik” a Föld. A globalizáció kísérő jelensége, de nem feltétlenül függvénye a regionalizáció, ami két szinten is végbemegy. Egyrészt kialakulnak a földrajzi térségek államait alkotó nagyrégiók, másrészt a regionalizálódás egy szubállami, azaz államokon belüli régiók elkülönülését is jelenti.

társadalom minden szféráját, a média befolyásolja a kulturális, politikai identitásokat, szokásokat és normarendszereket, mintegy létrehozva egy virtuális világot. Mindezek azonban hazánkban összekapcsolódnak azokkal a nehézségekkel, melyek a demokratikus átalakulás velejárói, s azzal az értékválsággal, ami ennek szükségszerű kísérője. A hadseregről, ennek átalakulásáról, belső differenciálódásáról, az euró-atlanti integrációról könyvtárnyi irodalom jelent meg, főként az utóbbi időszakban, azonban az értékrendnek egy olyan komplex megközelítésével, ami figyelembe veszi a professzionalizálódás mellett a történeti folyamat és a jelent meghatározó társadalmi trendet, nem talákoztam a szakirodalomban.

Disszertációm témájának a kiválasztásánál az a cél vezérelt, hogy a napjainkban zajló haderő reform alapján, egy olyan területnek az átalakulását tárjam fel, ami nem csak törvényekkel, intézkedésekkel, átszervezéssel változik meg, de mindezek a társadalmi környezeten keresztül hatással vannak rá. Olyan területnek, ami a haderő átalakítás mellett a társadalmi változások összességét hordozza a szubjektumokon keresztül szűrődve, mégis általánosan orientál, kifejezi a katonai hivatás szakmai oldala mellett a moralitást, az ember hivatásából adódó minőségét és az identitást. Ugyanakkor a témaválasztásnak természetesen volt egy praktikus oldala is, ami a kutatás hasznosítását, az oktatásban való felhasználását jelenti. Ezt a szempontot azért tartom fontosnak, mert tapasztalataim szerint az általánosan érvényesülő értékválság a hallgatóink körében is érzékelhető, ami figyelembe véve a fent jelzett, nem kis mértékű átalakulást, persze érthető is. A téma újszerű megközelítése, oktatása, úgy gondolom nemcsak elsajátítandó ismeret, hanem része a szocializációnak, hozzájárulhat a motivációk erősítéséhez is.

Dolgozatom felépítésénél mindenekelőtt abból indultam ki, hogy a katonai hivatást és tiszti értékrendet a maga szerves fejlődésében, a hadsereg és társadalom viszony rendszerében, a jelenkor fejlődési trendjeiből lehet a legmegfelelőbben interpretálni. Ezért a téma feldolgozásánál több tudomány területet, eredményeit dolgoztam fel, így a történelmi, a politikai, filozófiai, szociológiai, biztonságpolitikai aspektus is jelentős hangsúlyt kap a hadseregre, a katonai professzióra vonatkozó elemzések mellett, melyek lényegi mozzanatát az etikai nézőpont jellemzi. Mindezeknek megfelelően a történeti és logikai elemzés, a különböző szakterületek anyagainak másodelemzése adja a téma feldolgozásának módszerét.

Hipotézis

Hipotézisem szerint, miután a magyar hadsereg tekintetében igyekszem ezt az értékrend változást bemutatni, ezért kettős meghatározottság talajáról szükséges kiindulni.

1. A magyar hadsereg reformja, átalakítása egy szerves folyamat, ami a rendszerváltáshoz kötődően indult el, s e folyamatban nemcsak a szocialista hadseregtől egy nyugati típusú professzionális hadsereg felé halad, hanem ez a reformfolyamat összekapcsolódik a kilencvenes évtizedeknek azokkal a változásaival, amelyek az ezredfordulóra egy korszakváltást jelenítenek meg. Ebben a folyamatban alakulnak azok a társadalmi elvárások, amelyek a tisztí minőséget jelentik, tartalmilag meghatározzák a hivatás különböző mutatóit, az ehhez kapcsolódó és folyamatosan alakuló értékrendet.

2. Az értékrend tartalma, felépülése, belső hierarchiája, a klasszikus értékek tartalmi kiüresedése vagy átalakulása csak ebben a történelmi folyamatba helyezve lesz értelmezhető, hiszen az eltelt 12 év olyan összetett hatással bír a tisztí minőség átrendeződése szempontjából, ami nem érthető meg csak az értékrendek elemzése, összehasonlítása alapján, de ez által kisebb-nagyobb közelítéssel megragadhatóvá válik.

3 Az értékek tekintetében itt nem egy immanens alakulásról, s a szocializációs folyamatba történő beépüléséről van szó, amely többnyire spontán társadalmi folyamat. A rendszerváltással mindenekelőtt a politikai értékek átrendeződése történik meg, ami nem belső, hanem egy kívülről jövő, a politikai szférából kiinduló értékrend változást indít el a hadsereg vonatkozásában. Emellett, második legfontosabb jellemzője a szakmai racionalitás lesz, ami a társadalmi környezet bonyolultabbá válásának folyamatában részint egyre inkább kiszorítja az átalakulást elindító politika elemét, részint pedig e racionalitás mentén alakítja az értékeket éppúgy, mint a professzionális tevékenységet.

4 Hipotézisemnek az előzőekből következő eleme, hogy a kialakuló értékrend egyre kevésbé írható le azokkal a klasszikus mutatókkal, amelyek döntően a morális szférához kapcsolódnak, még ha az emberi cselekvés mindig racionális, és egyben morális is valamilyen mértékben. Maga az új értékrend – akárcsak az értékrend átalakulási folyamata – interdiszciplináris megközelítést igényel, melyben a morális attitűd háttérbe szorul a szakmai racionalitás tartalmi elemeivel szemben. Ennek az új értékrendnek szerves összetevője lesz az információs társadalom alakulófélben lévő viszonyrendszere, s az ez által indukált életforma, aminek következtében nem tekinthető egy viszonylag zárt értékrendnek.

Munkamódszer

Hipotézisem igazolásához mindenekelőtt szükségesnek látom azoknak a társadalmi folyamatoknak a bemutatását, amelyek keretében professzionalizálódik a hadsereg és a katonai hivatás. Ezek a döntően történelmi, politikaelméleti és filozófiai elemzések, amelyek

elengedhetetlenek a téma konkrét kifejtéséhez, azonban nem elégségesek az értékek átalakulásának értelmezéséhez. A további konkretizálás végett szükségesnek tartom ezt kiegészíteni azokkal a szociológiai elemzésekkel, amelyek az adott korszakban a hadseregnek a társadalomban elfoglalt helyére, a tiszti állomány összetételének változására, a rekrutációra és a szocializációra, a tiszti hivatás presztízsének megváltozására vonatkoznak. Mindezek ugyanis meghatározóak lesznek az értékrend alakulásában. Megítélésem szerint csak ezek után kerülhet sor az etikai elemzésre, melynek keretében igyekszem bemutatni az értékfogalom változását, az értékrend tartalmát, hierarchizáltságát, az értékek jelentőségét az ember életében. Utolsó lépésben fogom megvizsgálni magának az ezredfordulóra létrejött értékrendnek a jellemzőit, összetevőit, az ebben megjelenő értékek konkrét tartalmát, összevetve az előző korszak értéktartalmaival. Természetesen csak azokat a meghatározó értékeket kívánom bővebben elemezni, amelyek a mai értékrendben is megtalálhatóak, kimutatva ezek módosult tartalmát a leírt társadalmi folyamatok fényében.

Társadalmelemzés

Napjaink társadalmi folyamatait minden szempontból a változások, s ezen változások felgyorsulása jellemzi, nemcsak hazánkban, de világviszonylatban is. A kilencvenes években meghatározóvá váló globalizáció, mely összekapcsolódott időben a kelet-közép-európai rendszerváltozásokkal, s a kibontakozó információs társadalom módszeresen átrendezte nemcsak a világgazdasági és politikai folyamatokat, de átformálta a társadalom minden területét. Az információtechnika behatolt a mindennapokba, közvetlen kapcsolatot teremtve a távoli világgal, és a médiával együtt egyre nagyobb terét tölti ki az emberek közötti érintkezési viszonyoknak. Megváltozott a tudás tartalma, az ismeretek elsajátításának és felhasználásának módja, s az átalakult feltétel és ismeretrendszer egy minőségében más társadalmat hozott létre, ahol a tudás és információ függvénye lesz a társadalmi haladás. Annak a társadalmi haladásnak, melynek alapformája a verseny, a tudás és az információ hiánya leszakadást, elszegényedést eredményez.

A globalizáció és információs társadalom fenti sajátosságai éppen ezért korántsem jelentenek az emberiség számára békés korszakot, hiszen egyre jobban nyílik az olló a szegény és gazdag országok, régiók között, a globális gazdaság beszûkíti a nemzetállamok pénzügyi lehetőségeit, akik egyre inkább elvesztik kontrolljukat termelési feltételeik fölött. A nyugati világ demokratikus politikai rendszereiben a professzionizálódott politika a média segítségével virtualizálja a politikai piacot, melynek keretei között „a tárgyismerettel dönteni”

egyre inkább csak a kevesek privilégiuma lesz. A globálissá váló tömegkommunikáció kialakítja sajátos formanyelvét, melyen keresztül elárasztja a világot a kultúripar jól emészthető, olcsó termékeivel, elszívja a levegőt a kultúra természetes közegétől és formáitól. A piacracionalitásra épülő technikai civilizáció mindezeket keresztül tökéletesen átformálta és folyamatosan átformálja az embernek a világhoz való megismerő és értékelő viszonyát. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy átalakultak az értékek, értékrendek, a klasszikus értékek új tartalmat kaptak, megváltozott az értékrendek belső hierarchiája, függetlenül attól, hogy felismerjük-e ezt a változást, vagy sem.

Magyarországon a kilencvenes évek nem pusztán a fent említettek értelmében jelentettek döntő változást, hanem abban a tekintetben is, hogy ekkor zajlott le a rendszerváltozás, ami a piaci viszonyok megteremtését, a demokratikus politikai berendezkedés kvalitását és a szuverenitást eredményezték. A demokratizálódás folyamata, a civil társadalom alakulása egyfelől összekapcsolódott az eredeti tőkefelhalmozással, a szuverenitás visszanyerése, pedig azzal az útkereséssel, ami az ország helyét kívánta meghatározni a modern világban. A gazdasági, politikai és társadalmi viszonyok teljes átalakítása természetesen nem ment feszültségek és ellentmondások nélkül. A minden tekintetben súlyos örökség behatárolta azokat a lehetőségeket, amelyek az ország felzárkózását jelentették a fejlett országokhoz. A rendszerváltás óta eltelt 12 év a társadalom teljes átalakításának időszaka volt. A magyar társadalom átalakítása nem pusztán a piacgazdaság és a polgári demokrácia értékeinek megvalósítását jelentette, hanem mindezek kialakítását a globálissá váló világban.

A globalizációnak és információs társadalomnak azon hatásai, melyek megrázták és átalakították a Nyugatot és más, stabilabb civilizációs formákat is, a kelet-közép-európai régióban szükségképpen másként, módosulva érvényesültek. Sokkal inkább felszínre került az átalakulás folyamatában egyfajta értékválság, amelyet éppen a változások felgyorsulása, irányának és mélységének látszólagos kiszámíthatatlansága indukált. Nem véletlen osztja meg a magyar társadalmat napjainkban az uniós csatlakozás, vagy a NATO feladatok felvállalása. Magyarország csatlakozni akar egy olyan Európához, ami abban az időben élte meg a szabadságot, amíg mi egy diktatórikus rendszerbe voltunk bekényszerítve. Ahhoz az Európához akar csatlakozni, amely a jóléti állam korszakában olyan gazdasági és szociális eredményeket tudott felmutatni, amelyre a keleti régió csak áhítozott. Csakhogy a jóléti állam eltűnni látszik és az Európai Unió is nehezen vonhatja ki magát a globális gazdaság negatív hatásai alól.

Mindezek a problémák vezettek arra, hogy ebben az átalakulási folyamatban, mely többszörösen is átrendezi az értékrendeket, megvizsgáljam a magyar haderő átalakulását az értékek, átrendeződése mentén. Ez ugyanis véleményem szerint többszörös átrendeződést jelent. Egyrészt a hadsereg funkciójában történik egyfajta elmozdulás a globalizáció időszakában, szükségképpen a nemzetek feletti szinten, de ez lényegileg nem választható el sem a nemzetállamoktól, sem az előző korszakban megindult folyamatoktól, melyek a piacracionalitás kibontakozásával, a professzionalizálódással elvezetnek a globalizációhoz. Maga a globalizáció és főként az információs társadalom ismét egy értékrend változást eredményez nemcsak a már említett területeken, de Magyarországon ez kiegészül a civil társadalom kibontakozásával, s azokkal a felemás hatásokkal, amelyek a történelmi örökségből bizonyos transzformációkon keresztül jelennek meg.

Az értékek és az értékrend

A globalizáció és információs társadalom az ezredfordulóra döntően átrendezte a nyugati típusú civilizáció azon értékeit, melyek az előző, modernizációs korszak meghatározói voltak, nem csak Keleten, de Nyugaton is. Az az értékrend, amely a nyugati világban a klasszikus politikai értékek és a modernizáció társadalmi értékei formájában determinálta az embereket a globális korban értelmüket veszítik, kiüresednek, vagy átalakulnak. A demokrácia meghatározó politikai értékei, melyek a szabadság, s az ezzel összefüggő szuverenitás, valamint a közjót megtestesítő jóléti állam, a globalizáció korszakában jelentősen átalakulnak. A globális gazdaság, a regionalizációs és integrációs folyamatok egyszerre söprik el a jóléti államot, visszaszorítva a nemzeti szuverenitást, kihúzva szabadság szélesebb értelmezése alól a talajt. A modernizációban a piacracionalitáson alapuló technikai haladás, mely az ember egyre növekvő szabadságát jelentette a természet erőitől, s a korlátlan gazdasági növekedéssel kecsegtetett, először elvezetett a második világháború pusztításaihoz, majd a hidegháború időszaka alatt nukleáris veszéllyel fenyegetett. A technikai civilizáció sajátosságából adódóan hatalmas szakadást hozott létre már a század második felében a világ térségei, régiói között, mely elvezetve a globális korbá, e szakadékot áthatolhatatlanná tette.

A huszadik század derekán kettészakadt Európa keleti felében egészen más, meghatározó politikai értékek jöttek létre, melyben az egyenlőség, a magántulajdon felszámolása, a közösségiség és a proletár internacionalizmus jelentették az értékrend alapját, ami azonban ellentétben állt e társadalmi forma gazdasági teljesítőképeségével. A

szocializmus bukása után ebben a régióban is megjelennek a polgári demokrácia, a technikai civilizáció értékei, melynek következtében egy teljes értékátrendezés megy végbe, azonban abban a korszakban, amikor a nyugati értékrend társadalmi alapja már megginog.

A globalizációval felbomlanak a klasszikus értékek, más értelmet nyer a piac szabadsága, a nemzeti szuverenitás

1. Az értékrend és összetevői

.1.1. Az értékekről általában.

Az értékeket az antikvitás korában és a középkorban objektíve adottnak fogták fel és azokat a természetből vagy az ember természeti lény mivoltából, vagy mint Arisztotelész a polisz értékeiből, illetve az istenképzetből vezették le. A középkorban viszont az érték transzcendentális megalapozása vált kidolgozottá. Azt mondhatjuk, hogy az újkorig igazából kísérlet sem történt az egyetemes értékfogalom megfogalmazására. A fordulatot Kant kérdésfelvetése és annak továbbgondolása hozta meg, amikor az újkantiánus gondolkodók az értéket a gondolkodás középpontjába állították. Míg korábban mindig a létezőre irányult a megismerés, elsősorban a „van”-t kívánta kifejezni. Ezzel szemben azt mondhatjuk, hogy bizonyos szempontból „nem létező”, -miközben azért van-, de egyben az is, aminek lennie kell. Ez a feloldhatatlan ellentmondásnak tűnő gondolat éppen azt jelzi, hogy a létezőből önmagában az érték nem vezethető le, sem valami másból / pl.: szeretet, gyűlölet, kellemes, stb./ Az erkölcsi értékek vizsgálata során még nyilvánvalóbbá vált az érték normatív szerepe, és jelentősége a társadalom normatív szabályozásában. Ez a gondolat megragadható a szociológiai elméletekben Durkheimtől Weberen át Parsonsig.

Azt ki lehet mondani az értékről, hogy nem a valóság törvénye, miközben jelen van a valóságban, tökéletességet ír elő, „megmutatkozik”. Az érték azért sem lehet a természet törvénye, mert nem oksági és szükségszerűségi elv alapján létezik, a jó és az igazságosság beavatkozása nélkül. Ezért az értékeket nem vizsgálhatjuk és vezethetjük le csupán az értékjelenségekből, hiszen nem elszigetelten és önállóan léteznek. Nem értelmezhető és nem leírható közvetlen adottságként sem, mert valami más határozza meg. Tehát az érték nem közvetlenül azonos a dolgok, tárgyak, tettek, viszonyok belső tulajdonságaival, sokkal inkább eszmei objektivációként határozható meg.

Az értékek, értékviszonyok, amelyek átszövik a társadalom intézményes és nem intézményes formáit, mindennapi létét, tevékenységi és együttélési formáit, csoportviszonyait. – vagyis az

élet minden területét, – nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott, változatlan objektívációk. Az értékek az emberi értéktételezés termékei, amelyek az ember által a dologban felismert, neki tulajdonított minőségét fejezik ki, vagyis az objektív valóságmozzanat és a szubjektív emberi viszonyulás termékeként értelmezhető. Az érték mércét és egyrészt eligazodási pontot jelent, hogy a világ áttekinthető legyen, másrészt orientálják az emberek viselkedését, meghatározzák cselekedeteit, döntéseit. Az érték alapján ítéljük meg önmagunkat és másokat. Az értékeknek további sajátossága, hogy érzelmi viszonyulást is hordoznak magukban, továbbá az a tény, hogy mindig társadalom és kultúra specifikus. A dolgok potenciálisan hordozzák magukban az értékmozzanatot, azonban értékké az objektum és szubjektum kölcsönhatásának eredményeként válnak. Az érték normatív funkciója egyrészt az egyén és csoport társadalmi alkalmazkodásának mikéntjét határozza meg, másrészt cselekvésközpontúsága szabályozza, miként éljünk. Az érték jellemzője továbbá az is, hogy cselekvésre készíti az embert, pl. haza védelme, de a cselekvésen túlmutatva élményét átéljük. A világban és társadalmában mindig a legvédtelenebbek és legkiszolgáltatottabbak azok, akik nem „tanulták” meg mik az értékek vagy elveszítették értékeiket. Az értékek létezése, birtoklása az önállóság feltétele, mert egyrészt belülről vezérli tetteinket, cselekedeteinket, másrészt viselkedésre készíti vagy valaminek az elkerülésére, s ez által visszatartó erőként is működik.

Az érték fogalmak, mint pl. jó-rossz, boldogság, biztonság, béke, élet stb. azt sugallják, hogy a legáltalánosabb érték kategóriák általános emberi értékek, valójában tartalmuk eltérő lehet a különböző korokban és kultúrákban.

Az egyes tudományterületek érték kutatása és értékfelfogása különbözik aszerint, hogy a társadalmi struktúrából és a társadalom történetéből milyen széles tartományt fognak át, az emberi lét teljes megragadására törekszik, vagy esetleg egy mikroközösségre vonatkozik az értékfelfogás, értékrend stb.

Alapvetően az értéknek a közgondolkodásban két fajtáját különböztetik meg: Objektív értéknek tekintik mindazt, „amire egy adott rendszernek (s e rendszerben lehet egy emberi szervezet, egy intézmény, egy embercsoport, egy társadalom vagy akár az egész emberiség) szüksége van ahhoz, hogy létezni, működni, és esetleg fejlődni tudjon”.²

Ezzel szemben szubjektív értéknek tekintik mindazt, „amit egy önmaga számára, önnön léte, működése és esetleg fejlődése szempontjából szükségesnek érez, vél, ítél”.³

² Hankiss Elemér: Érték és társadalom. Magvető Kiadó Budapest 1977. 342.p

³ i.m. 343.p

Ez a két értéktartomány, mint az objektíve szükséges és a szubjektíve szükségesnek vélt kontextusában kondicionálódik. Az értékek egyszerre kettős célt szolgálnak, mert egyrészt a társadalmi elvárások kognitív reprezentációi, másrészt, pedig az erkölcs egyéni tényeinek képviselői is, hiszen „Az ember attitűdje, értékei nem önmaguktól alakulnak, hanem a társadalom intézményi kultúrával szoros összhangban”⁴– írja Myrdal G. az *Érték a társadalomtudományban*, című művében. Ebben a kontextusban az értéket egy individuális értékelési folyamat eredményének kell tekinteni, mert az érték az emberben konstituálódik az értéktárgyhoz való viszonyában, s nem az embertől független entitásból adódik, amely lényegében az értéké válás lehetőségét hordozza magában.

1.1.1. Az érték filozófiai meghatározása

Az érték filozófiai megközelítésénél a történetiség elvét alkalmazva a teljesség igénye nélkül először az etikának és az értéketikának néhány kiemelkedő képviselőjét ismertetem. Az ókori görög filozófia kialakulását megelőzték a keleti filozófiák, és szükségesnek tartom, hogy ha röviden is, de ismertessem alapvető gondolataikat. Jellemzője ezen filozófiáknak, hogy a vallás és a filozófia nem vált oly mértékben külön, mint Európában. Elsőként a kínai filozófiát említem, melynek egyik kiemelkedő gondolkodója volt Konfucius. A *Beszélgetések és mondások* című könyvben fogalmazódik meg a hagyományok tanulmányozása eredményeként egy gyakorlatias bölcelet, melyben a tartós állam működésének az igazságosságra épülő harmóniát tekintette. Gondolataiban a család és az állam céljaira gyakorlatilag felhasználható erkölccsant fogalmazta meg. Mindebben az ókori kínai patriarchális család viszonyai tükröződnek, mint a gyermeki szeretet, lojalitás, engedelmesség, tisztelet, gondoskodás, stb. Az előkelő „nemesség”, mely erkölcsi nemességet jelent, az emberség, az igazságosság, az önuralom, a tisztelet, udvariasság, az alárendeltekre való gondoskodás jellemzi. Az ember természettől fogva jó, a rossz a belátás hiányából fakad. Fontos értéknek tartja a méltóságot, nagylelkűséget, őszinteséget, szorgalmat és a jóságot. A tisztségviselők erkölcsi felelősségét azért tartja nagyra, mert a tömegek számára magatartási mintát ad.

Az Indiában kialakult eszmerendszer egyik formája a hinduizmus. Az őshindu hagyományokat őrző Védák könyvének leglényegesebb részét képezi a titkos tanok, az Upanisadok. A védikus korban kialakult kasztrendszert, melyet örökvilágtörvényként természetfölötti eredetűnek tartották. Az ember örök szenvedésre ítéltetett, mely a halállal

⁴ Myrdal G. *Érték a társadalomtudományban* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1972. 13. p.

sem szûnik meg, lelke tovább szenved a végtelen körforgásban. Szigorú, öröklött szabályok szerint élnek, és az egyes csoportok számára étkezési, öltözködési, életmódbeli és erkölcsi előírásokat fogalmaztak meg, amelyek megváltoztathatatlanok. A másik meghatározó irányzat a buddhizmus, mely ésszerű magyarázatot és kiutat próbált megfogalmazni az ember számára. Az egész élet lényege a szenvedés, amely a vágyból ered. Ezért a megoldást a vágyaktól való szabadulás jelenti, mely eredményeként a tiszta lényegi állapotba juthat el az ember. Minden ember alapvető kötelessége a szeretet törvénye és kerülni kell a kicsapongást, hazugságot, rágalmozást, kapzsiságot és a rosszindulatot. Fontos erénynek tartja a barátságot, jóságot, részvétet, szeretetet, az embertársak iránti bizalmat és a mindenkivel szemben megnyilvánuló jóindulatot.

Az értéketika egyik kiemelkedő alakja az ókori görög filozófiában Arisztotelész volt. Arisztotelésznél a legfőbb jó a boldogság, amely azért nem szorul megalapozásra, mert ezt mindenki tudja. Az ember akkor lehet boldog, ha erényesen él, és ha a hagyományos erények szerint él, akkor derék ember: (bátorság, mértékletesség, igazságosság, adakozás a jellemző a derék emberre.) Az értékek Arisztotelész szerint „adva vannak” és a „legjobbak” e szerint élnek. A legfőbb jóban azonban mégsem részesülhet mindenki, hisz az emberek különböző adottságokkal születnek, különböző közösségbe születnek, és nem mindenki birtokolja az erényes élet gyakorlásához szükséges „szerencsejavadat.” Nem lehet erényes, pl. az asszony, a rabszolga. Arisztotelész szerint nem az erény általánosítható, hanem az erényessé válás folyamata. Az erkölcsi normák és ítéletek mindig hordozzák az ízlésítéleteket is, és a derék ember viselkedéséhez a megjelenésének a szépsége is hozzátartozott. Az erényessé válás folyamatában fontos szerepet játszik az emberi természet, az emberi lélek, amelyben szintén különböznek az egyének.

Arisztotelész tagadja, hogy az erkölcs, az érték valamiféle transzcendentális szférából származna, s lényegében az ember, mint közösségi lény (Zóon politicon) társadalmiságából vezethetők le az értékek, és benne funkcionálhat az erkölcs. Az erkölcsöt összekapcsolja a politikával és a neveléssel, mert „ha valaki az igazságosságról tudja, hogy mi az, ettől nem lesz mindjárt igazságos ember, a célt csak akkor valósíthatjuk meg, ha a nevelés ügyét az állam irányítja.”⁵ A nevelés feladata az erények kialakítása. Kétféle erényt különböztet meg, amelyek közül az „észbeli erények főleg a tanításnak köszönheti eredetét és növekedését, s ezért tapasztalat és idő kell hozzá, az erkölcsi erények, pedig a szokásból keletkeznek.”⁶ Az ember természettől fogva képes az erények befogadására, de a szokás által lehet tökéletessé.

⁵ Arisztotelész Nagyetika Gondolat Budapest 1975. 1182.b -1183a

⁶ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika Magyar Helikon. Budapest 1971. 1103. a.

Arisztotelész szerint az erkölcs történelmileg és népenként változó, ezért relatív, mégis központi kategóriaként jelentkezik a boldogság fogalma. A boldogság egyben feltételezi a rajtunk kívülálló testi és lelki javak birtoklását is, amelyek elengedhetetlenek a tartós jólét eléréséhez, ami nem más, mint maga a boldogság. Arisztotelész a mértéktelenséggel szemben a „középről”, a meszonról szóló tanításában, fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy akkor cselekszünk helyesen, ha nem gyáván, nem vakmerően, hanem bátran viselkedünk. A legnehezebb a közép megtalálása, mert az nem objektíve adott, mindig a körülménytől, az egyéntől függ. Azt állítja, hogy a szellemi gyönyör korlátlanul lehetséges, a testi és a külső javak korlátlan élvezése viszont ellentétébe csaphat át. A tetteket, cselekedeteket véleménye szerint a szándékok alapján kell elsődlegesen megítélni, vagyis a döntő, hogy milyen cél érdekében cselekszik, s kevésbé fontos, hogy mit cselekszik „mivel nem könnyű felismerni az elhatározás minőségét, azért az ember minőségét kénytelenek vagyunk tevékenységének eredményei alapján megítélni.”⁷ A görög poliszban a magánélet és a közélet szférái nagyrészt egybeesnek, a polisz az értékek garanciája is egyben.

Az antikvitás értékfelfogását a kereszténység viszi tovább, amelyben az értékvilág forrása és garanciája Isten. Bár ez által az érték most is objektíve adott, mégis a forrását a társadalmon kívülre helyezi. Az embernek, mint az isteni akarat teremtményének az a feladata, hogy teljesítse a teremtő akaratát, s a legfőbb erény és a keresztény jámborság tartalma: az alázat az isteni teremtővel és úrral alkotott viszonyában. A legelrettetőbb bűn a gőg, a vakmerőség, amelynek szellemében az ember egyenlő akar lenni Istennel, s helyébe akar lépni. Ez a felfogás az erénynek egészen más értékrendjét feltételezi, s a görögök által magasztalt erények nem csak értéküket veszítik, hanem részben bűnként tűnnek fel. A legfontosabb erények közé sorolják a hit, a remény és a szeretet keresztényerényeit.

Az újkor küszöbén az erkölcsbölcselet számára új feladatként és elvárásként fogalmazódik meg az értékvilág elméleti levezetésének igénye, hiszen ebben az időben az értékvilág fix pontja és forrása kérdőjeleződik meg. Hobbes a végső teológiai szempontokat kiiktatja az etikai és politikai elméletéből, s szerinte az állam, határozza meg mi a jó és mi a rossz, s az erkölcsiség nem velünk született, hanem olyan valami, amit a társadalmi összefogással szerez meg az ember. Spinoza felfogása szerint az emberi cselekedeteket ugyanazon törvények határozzák meg, mint minden természeti történést. Ezért nem létezik a jó és a rossz általános érvényű fogalma, mert az egyén „jó”-nak nevezi azt, ami az önfenntartását előmozdítja, ami akadályozza, azt pedig „rossz”-nak, s az egyén érzésvilágából és indulataiból próbálja meg levezetni az értékvilágot. Az egyén az önfenntartásának

⁷ Arisztotelész Eudemoszi etika Gondolat. Budapest. 1228.a-

törvényét követi, s a szabadság a mindent átfogó legmagasabb lényt illeti meg. Spinoza etikai gondolatait, az értékvilág meghatározását, „geometriai módon” építi fel, előrebocsátott axiómákkal, megjegyzésekkel, tézisekkel és bizonyításokkal, következtetett tételekkel.

A filozófiai gondolkodás történetében Kant tevékenysége a nyugati filozófia fordulópontját jelenti, amely egyben egy új korszak kezdete is. A világ egészét igyekezett megragadni, s alapvető problémaként veti fel, hogy mi határozza meg tetteinket? Olyan törvények, amelyek akaratumban léteznek, vagy olyanok, amelyek rajtunk kívül találhatóak. Nézete szerint az eddigi etikák, amelyek feltételezték a „legfőbb jót”, a „boldogságot”. Az emberen kívülre helyezték az akarat meghatározottságát, ezért ebből kiindulva nem juthatunk el a cselekvés általános és szükségszerű elvéhez. Kant maxima alatt olyan alaptételt ért, amely egyetlen ember cselekedetét határozza meg, ezzel szemben a gyakorlati törvény viszont minden ember akaratát kell, hogy meghatározza, amelyek közül a kategorikus imperatívuszok feltétlenül általános érvényűek. Ha egy etika általánosan és feltétlenül érvényes, akkor csakis a feltétlen imperatívuszra alapozható és belőle levezethető. Azt hogy hogyan kell cselekedni az nem vezethető le abból, hogy mi a „jó”, mert az erkölcsi törvény mondja meg mit tegyünk, s belőle vezethető csak le a „jó”, még ha az ember sokszor másként is cselekszik. Jó az erkölcsi akarat, mert „Semmi sem gondolható el a világon, sem azon kívül sem, amit minden megszorítás nélkül jónak tarthatnánk az egyetlen kivétel a jóakarat.”⁸ A jó van, egyben tudásunk is van róla és a jóra irányuló akaratot az individuumban található, aki tételezi és egyben feltételezi az erkölcsi rendet, ezért az érték levezethetetlen a társadalmi gyakorlatból. Az ember a jelenségek szintjén minden, amit megtesz, de csak egy láncszem a szükségszerű összefüggések rendszerében. Egyidőben tartozik a szabadság érzékfeletti, téren és időn felülemelkedő birodalmához is, s a „bennem rejlő erkölcsi törvény” alapján folytonosan tételezzük az erkölcsi világrendet, amelyben a „jó”-ról tudásunk van, s mely akkor is létezik, ha az esendő világban hátat fordít neki az ember. Kant külön figyelmet fordít a háború jogának kérdésére, amelyet a nemzetközi jog legbonyolultabb részeként említ, amely törvény a törvény nélküli állapotban. „Az ész azt parancsolja, hogy kijussunk a háború állapotából, és semmilyen háború ne létezzen, se egyének között a természeti állapotban, sem államok között zajló háború, „amelyek befelé ugyan törvényesek, ám kifelé (egymás közötti viszonyukban) törvény nélküli állapotban vannak, mert nem ezen a módon kell bárkinek is a jogát érvényesítenie”.⁹

⁸ Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése Gondolat Bp. 1991. 20.p

⁹ Im 462. p.

A népek szövetségének és a béke igényének vágya fogalmazódik meg. „Az örök békéhez” című írásában, amelyben egy tartós békeállapot indoklásának jogi alaptételeit foglalja meg. A vázlat hat előzetes és három végleges cikkelyt tartalmaz.¹⁰

1. Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, amely az eljövendő háború anyagának titkos fenntartásával köttetett.

2. Nem szabad, hogy valamely különálló állam (kicsi vagy nagy, az itt mindegy) egy másik állam által, öröklés, csere, vásárlás vagy ajándékozás útján megszerezhető legyen.

3. Állandó hadseregeknek idővel egészen meg kell szűnniük.

4. Nem szabad államadóságot csinálni a külső államüzletek vonatkozásában.

5. Egy állam se avatkozzék bele erőszakosan egy másik állam alkotmányába és kormányzásába.

6. Egy állam se engedjen meg magának egy másikkal való háborúban olyan ellenségeskedéseket, melyek a kölcsönös bizalmat a jövő békében szükségképp lehetlenné tennék. Ilyen az orgyilkosok (percussores), méregkeverők (venefici) alkalmazása, a kapituláció megszegésére, árulásra (perduellio) való bujtogatása az ellenséges államban.

Úgy tűnik, a béke egyfajta formája mára már megvalósult. Létezik az államoknak az a szövetsége is, melyre Kant olyannyira áhítozott, nevezetesen az Egyesült Nemzetek Szervezete, mely maga is az 1798-as Nyilatkozat ihlette Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatán alapul.

A bizalom bizonyos elemei megtalálhatók az *Örök Béke* című írásban is, ott, ahol Kant a kereskedelmi integrációban erős békéltető eszközt lát, de csak akkor, ha érett és egyenrangú népek közti kereskedelemre vonatkozik. A központiség-eszme képezi a támaszt az uralkodási szándéknak és a népek közti konfliktusoknak. Az európaiak saját fogalmi apparátusukat kiáltották ki egyedül érvényesnek a társadalmi, kulturális, gazdasági, politikai, vagyis egyszóval az emberi kapcsolatok értelmezését illetően, amikor kizárólagosan a központ és a periféria közti kölcsönhatásokkal magyarázták a folyamatokat: ahol a Nyugat a központ, a Föld többi része, pedig a periféria.

Kant maga sem hallgat az *Örök Békében* az európaiaknak más kultúrákkal szembeni civilizálatlan és negatív diszkriminatív viselkedéséről, sőt rámutat, hogy az Európán kívüli nemzetek baráti fogadtatására az európaiak erőszakkal, visszaélésekkel és rabló hadjáratokkal válaszoltak.

Kant számára világos volt, hogy közösség nélkül nem lehetséges köztársasági alkotmány, vagyis igazi demokrácia. Közösségen mindenekelőtt közös gondolkodásmódot,

¹⁰ Kant: Az örök béke. In. Történetfilozófiai Írások Ictus Szeged 1995-1997. 258-276.

gondolatik és erkölcsi értékek folyamatos és állandó cseréjét értette. Természetesen a közösségben való gondolkodás előre feltételez egy már korábbi kulturális integrációt, mely nyelvi megértésen, netán egyenesen intellektuális megértésen alapul. De ez az előfeltétel még nem maga a közösség, hanem az, ami lehetővé teszi a közösség kialakulását. Az *Örök Béke* modern jellege, vagyis az, hogy lényegében a francia forradalom egyetemes elvei ihlették, ma is megvalósításra vár, Földünk egészén nem valósult meg általánosan a szabadság, az egyenlőség és a testvériség. Sőt, a modernitás a szabadság és az egyenlőség éles ellentétével szembesített minket: ahol megvalósul a szabadság, gyakran hiányzik az egyenlőség, főként az esélyegyenlőség, míg, ahol megvalósul az egyenlőség, gyakran föláldozzák a szabadságot. A testvériség – melyet ma szolidaritásként kell értelmeznünk – a leginkább válságban lévő érték.. Nem az egyenlőség, hanem a szabadság és az élet a modernitás feltétlen értékei. Az egyenlőség feltételes érték abban az értelemben, hogy csakis a szabadság és az élet értékeire vonatkoztatva nyer jelentést. Az egyenlőség, pl. nyomorban vagy nem-szabadságban negatív előjelű érték. Az egyén számára érvényes egyetemes elveknek a társadalomra, a kultúrákra és a nemzetekre is érvényesnek kell lenniük, pontosan úgy, ahogy Kant az *Örök Békében* kifejtette.

Kant szerint különböző okok teszik szükségessé az erkölcs és a politika összekapcsolását. Ezek közül politikailag a legfontosabb az a gazdasági integráció, melyet a szabad kereskedelem már kétszáz évvel ezelőtt megvalósított. Miként Kant *Örök Békéjében* könnyen kitapintható, szigorú választóvonal húzódik a között, ami történelmileg ténylegesen *fönnállt* és a között, aminek *kellene lennie* vagy *lesz* az emberi viszonyok tekintetében. Az erőszaknak, jelen esetben, a háború alakjában előálló erőszaknak megvolt a maga szerepe és érvényessége.

Kant elutasítja a demokráciát, vagyis a polgárok által szabadon választott hatalomkövetítésnek ezt a formáját. Túl azon, hogy a demokráciának a maitól eltérő jelentést tulajdonított (ahol mindenki hatalma érvényesül egy fölött), meg kell említeni, hogy Kant a demokráciáról semmiféle politikai tapasztalattal sem rendelkezett. Pedig Kant demokratikus gondolkodó, mivel elfogadja a demokratikus liberalizmus alapelveit, s hozzá a modern demokrácia érett formáját. A demokratikus fölfogás magva három szabályból áll. Ezt Kant egy köztársasági alkotmánynak tulajdonítja, mely a következő elveken alapul: (1) a társadalom tagjainak szabadsága; (2) mindenkinek egy közös törvényhozástól való függősége; (3) mindenki egyenlőségének törvénye. Szabadság és törvény előtti egyenlőség válik a társadalom tagjait összekötő eljövendő testvériség alapjává. Az ilyen testvériség a törvény

előtti egyenlőségből ered, mivel a törvény betartására a másik felé megfogalmazott kötelezettség ugyanúgy a maguk számára is kötelezettség.

A belső és a külső közti kapcsolat az államok egymás közti kapcsolatában, valamint az államok belső alkotmányai közti viszonyban jelenik meg újra. Ugyanis a köztársasági alkotmány, melyet az államok belső alkotmányában kell alkalmazni, ugyanaz az alkotmány, melyet államok nemzetközi közösségében kell alkalmazni. Az 'egy mindenki ellen és mindenki egy ellen' által jellemezhető háborús természeti állapot adja kiindulópontját a nemzetközi kapcsolatoknak. Ki kell alakítani az államok közti természetjogot, majd egy nemzetközi köztársasági alkotmányt, amelynek ugyanazok az alapvető tulajdonságai, mint a belső köztársasági alkotmánynak.

A Kant által felvetett örök béke csak fikció, mégis érdemes elgondolkodni néhány pontról. Véleménye szerint csak az egyenrangú együttlétezés vihetné előre a világ fejlődését és a béke elérését, ami soha nem volt jelen, és a globalizáció eredménye is inkább polarizáltságot eredményez az egyidejű fejlődésben. A béke nem az ember természetes állapota, hanem valami olyan, amit „meg kell szerezni”. A hat elő cikkelyben megfogalmazott követelések jogi törvények illetve jogszabályok, amelyeknek a konkrét helyzettől függetlennek kellene lennie, és egyetemes jelleggel kellene bírnia, hisz „...századunk szinte valamennyi békekötése a kanti gondolat hatókörébe esik. Immáron történelmi közhely, hogy Jalta nagyrészt Trianon egyenes ági leszármazottja, és hogy egyik sem volt valós megoldása a korábban épp aktuális problémahalmaznak.”¹¹ Ezt a gondolatot tovább folytatva felvetődhet az a kérdés, hogy a napjainkban a békeállapot elérésére tett nemzetközi erőfeszítések kódolva mennyire hordozzák magukban az eljövendő háborúkat, és mennyire veszik figyelembe az előzményeket és a későbbi következményeket. Kant szerint az örök béke elérésének legfontosabb elemének a köztársasági alkotmány létrejöttét tartja. Ebben látja a garanciáját annak, hogy a szabadság és egyenlőség elvén nyugvó alkotmány következtében az uralkodó maga nem dönthet a háborúról. Az idő azt mutatja, hogy hiába vált általánossá a köztársasági alkotmány az örök békéhez mégsem kerültünk közelebb. A népszövetség kialakulása nem jár együtt a „békeszövetség” létrejöttével és a kényszerítő erővel bíró nemzetközi jog sem valósult meg, s ha nem alakulhat ki az ezt megalapozó világköztársaság, nem is valósulhat meg az örök béke állapota.

¹¹ Himmer Péter Korunk és az örök béke Társadalom és Honvédelem ZMNE 2000. 4. Sz. 74.p.

A 20. században bekövetkezett társadalmi változások hatására a különböző etikai irányzatok az individuumból, esetleg valamely transzcendensből vagy valamilyen strukturális elemből indulnak ki.

„Értéketikának csak azokat az etikákat nevezhetjük, melyekben az értékek nem vezethetők le erkölcsön kívüli tényezőkből, még hozzá sem nem erkölcsi, értékközömbös törekvésekből, sem pedig természeti dízpozíciókból.”¹²

Az értéketika kifejtett formában a 19. században jelent meg. Az értéketika azt a szemléletmód változást is jelöli, hogy az etika már nem az örök jó és boldogság keresését tekinti feladatának, sokkal inkább a világ egész, a totalitás értékelő jellegű felfogását képviseli, hiszen a „jó” „rossz” stb. másból nem levezethető önálló értékvilágot alkot. Az értéketikában szükségképpen merül fel a kérdés, hogy létezik-e az érték önmagában vagy csupán pusztán logikai tételezés, illetve hogyan definiálható az érték. Az érték nem létezhet önmagában, mert nem létéből eredően érték valami, ugyanakkor nem lehet posztulált és ebből levezetett sem, sokkal inkább funkcionálisan megragadható, a legáltalánosabb „kellés” (Sollen).

A modern értéketika egyik kiemelkedő alakja Max Scheler. Filozófiájának középpontjában az érték áll, amelynek nem létezése a kérdés, hanem érvényessége. Az értéket nem tekinti megtapasztalható létezőnek, hanem a személyen keresztül valósítható meg, a személy elsődleges értéként való szerepeltetése teszi némileg indokolttá az egzisztencialista jelzöt. A személy ugyanis nem egyszerűen létezik, ahogyan az érték sem, hanem állandóan megvalósul. *A fenomenalizmus az etikában és a materiális értéketika* című művében (1913-1916) fejti ki erényetikáját, amely az egyént, mint cselekvően-létezőt mutatja be, annak a társadalmi-történelmi viszonyait vizsgálva. A társadalomnak tulajdonítja ennek segítségével a normák, eszmék kialakulást, de tartalmát már az ember alakító erejéhez köti.

Az értéket vizsgálva –amely az érzékelhetetlen dolgok időtállóságának egyfajta képze – azt kell felismernünk, miszerint az érték mindig is a lelkiismeretet és az akarat közbeavatkozását feltételezi, és az érték olyan dolgokban leli meg legmagasabb rendű alkalmazását, amelyek a legtörekényebbek, s mindenkor a leginkább veszélyeztetettek és kiszolgáltatottak a pusztulásnak. Az érték egy másik világba tartozik, mialatt úgy tűnik, hogy az itteniben védtelen. Az érték minden formájában, legyen az, műalkotás vagy erkölcsi szándék nagyon nehéz elérni vagy megtartani. Az érték örök realitás, amellyel futó kapcsolatunk van. Ezzel szemben materiális látszatok, amelyek úgy tűnnek, mintha egy szilárdabb támaszt kínálnának,

¹² Heller Ágnes *Portrévázlatok az etika történetéből*. Gondolat Kiadó Bp. 1976. 11. p.

folyamatosan eltűnnek: e tűnékenység maga a lényegük. Itt találjuk meg az értéket, mint a lét kritériumát, szemben a látszattal. Az érték az, ami fennmarad, ellentétben azzal, ami elmúlik. Objektív formájában az érték az egymás mellett vagy egymás után létező elemek konszolidációja. Az érték konstruktív, míg a fizikai világ törvényei destruktívak: és minden konstrukció sorsa, hogy állandó fenyegetettségben legyen. A materiális etika a javak etikája (Güterethik) vagy célzateitika (Zweckethik) és szükségképpen következményetika is egyben, hiszen az érülettel teli akarást jónak vagy rossznak minősíteni az ember csak a formális etikában képes. „Minden materiális etikának végső soron az ember természeti organizációjának ösztönös egoizmusába kell helyeznie valamennyi etikai értékmegítélés alapját, mert csak a formális etika képes megalapozni minden egoizmustól és minden különös emberi természeti organizációtól független, s minden észlány számára általánosan érvényes erkölcsi törvényt”¹³

Scheler szerint a javak lényegüként tekintve érték dolgok, mint pl. állam, közösség, egyén, társadalom jóléte, kultúra, civilizáció vívmányai stb. A dolgokhoz értékminőségek tartoznak, amelyek elgondolhatók, érzékelhetők, mint pl. kellemes, kellemetlen, ízletes stb. és a valódi minőséget az „érzékileg kellemest” jelenti.

Az ember számára először mindig a javak vannak adva. Másodszor az értékek, amelyek a javakban léteznek, de soha sem tőlük függetlenül. Harmadszor, pedig érzelmi viszonyunk hozzá, vagyis az „értékek a világgal való érző, eleven érintkezésben az intencionális aktusok, végrehajtásában vannak adva.”¹⁴ Jók, és rosszak csak a személyek lehetnek, a cselekedetekben a jó-rossz ember van jelen, s a dolog vagy esemény önmagában nem lehet erkölcsileg se jó, se rossz.

Hartmann a kritikai ontológia megalapítója a lételméleti vizsgálódások c. művében fejti ki gondolatait az erkölcsről. Az embert magasabb rendű lénynek tekinti az állatnál, ugyan akkor léte kiszolgáltatottabb is, mert kívülről és belülről is veszély fenyegeti. „Az ember nem készen jön a világra, fokozatosan kell önmagát teljesen kifejlett emberré alakítani”.¹⁵ Míg Arisztotelész azt mondja, hogy az ember „természettől fogva közösségalkotó lény”, addig N. Hartmann azt vallja, hogy igaz hogy az ember más emberekkel összefogva létezhet csak, de az egység, a közösség nem természettől fogva van adva és az embernek képessé kell válnia, hogy közösségalkotó lény legyen. Ez azt jelenti, hogy meg kell tanulnia beilleszkedni, fegyelmezni magát, s olyan követelményeknek, elvárásoknak eleget tenni, amelyek nem

¹³ M. Scheler: Formalizmus az etikában Bp. Gondolat 1979. 30p.

¹⁴ i. m. 117. p.

¹⁵ Nicolai Hartman: Lételméleti vizsgálódások Gondolat Kiadó Bp. 1972. 512. P.

természetesek számára. Az állatvilágban és az élővilágban is létezik a célszerűség, de az emberi tevékenység teleológikus jellegű. A célt az előrelátás és előre meghatározás képességével az értelem határozza meg. Az ember szellemi lény is egyben, s tevékenysége mindig előidéz valami jót vagy rosszat, amely tevékenységnek mindig van valami oka. Alapkategóriája a szituáció, melyet nem választ, hanem belekerül az ember, ha belekerült valóságosan nem léphet ki belőle (időbeni történés), vállalnia kell a szituációban a döntést, és cselekedni kell ez alapján. A szituáció nem determinálja a cselekedetet, csak a határokat szabja meg, a lehetőséget határolja körül, de azt nem mondja meg, mit kell tenni. A szituáció sajátossága az is, hogy benne a szabadság és nem szabadság mozzanata összekapcsolódik, „élethosszigan pillanatról pillanatra szabad döntésre kényszerülünk,”¹⁶ de viselnie kell döntésének következményét, felelősséggel tartozik érte.

Az etika keretein belül megoldhatatlannak bizonyul, így ugyancsak metafizikai feladatként jöhet számításba az értékek létmódjának, s még inkább hatásmechanizmusának problémája. Az érték ugyanis – véli Hartmann – fennáll, de ebből nem következik szükségképpen, hogy hat is. Az értékhez hozzá tartozik a megvalósítás követelménye is, az önmagában vett érték ugyanis koránt sem determinálja cselekvésre az embert. Érvényesüléséhez szükséges az ember, a választó lény, aki ilyenformán az értékek szószólója lesz, választásával állást foglalhat bizonyos értékek mellett, illetve ellen, s ezzel máris az etika alapproblémájához jutottunk, amelyek megoldása metafizikai feladat.

Míg magát a szellemi létet a lét reális formájaként tételezi Hartmann, csak éppen a realitás különös formájává avatja, a benne működő hatalmak némelyikét – így az értékek világát is – *a realitással szöges ellentétben álló tiszta – a eszmék* birodalmában számítja.

Az értékeket ugyanis – nem keletkező és nem megszűnő létezőknek tekinti a német ontológus, melyek létmódja a valódi, ámde ideális, magánvaló lét.

A hartmanni értékarakterizálás komponensei a fölöttébb irreális eredet, valamint az érték létmódjának, az ideális lét újabb típusának szöges szembenállása a realitással. Ennek figyelembe vételével ugyanis a *reális lét szféráján kívülre helyezett ideális létnek* három előfordulási módjával kell számolnunk: Míg a szubsztrátum nélküli tiszta lényegiség, azaz a még *nem realitás*, és a közösségi szellemi, mely a történelem „hordozójaként” az egyéni tudaton túlnöve reális képződményként ideális léttel, afféle szuperegisztenciával bír, s így éppenséggel már nem realitás – csupán a realitáson kívül léteznek, de azzal nem állnak ellentétben, az értékek világa (közelebbről létmódja), mint a realitással szöges ellentétben álló „tiszta eszmék birodalma”, bárhogy nézzük is, az ideális létezők harmadik típusát képviseli.

¹⁶ im. 520p.

Az értékalapú cselekvés – általában minden emberi cselekvés – lényegét tekintve teleológikus jellegű, azaz az emberi szándék és az értékvilág létezése megelőzi a konkrét cselekvést. Ez ugyan magától értetődő, de fel kell hívni arra a figyelmet, hogy az idő – mint a döntés és a cselekvés kerete – atipikus, tehát a mindennapi döntések és cselekvések tekintetében nem irreverzibilis, hiszen e döntések megismételhetők. Az ismétlés pedig azzal járhat, hogy a cselekvő hasonló szituációban különböző értékekre reflektálva akár ellentétes döntéseket is hozhat, megmásíthatja korábbi döntéseit, felülvizsgálhatja az azokhoz fűződő morális értékállásokat.¹⁷ Ez pedig az egyén számára adott esetben súlyos belső konfliktusokat eredményezhet, rombolhatja motívumkincsét, relativizálhatja szubjektív moralitását –vagy ellenkezőleg, építheti, gazdagíthatja a személyes éthoszt.¹⁸ A továbbiakban a modern társadalmak etikai irányzatai közül a személyiség etikáról teszünk említést.

A modern világ emberének válasza az erkölcsi kihívásokra Heller Ágnes szerint a személyiségetika lehet, hiszen a morál nem kidobható, s akkor is morális szituációban létezik az ember, ha nem tud róla. Az alapvető kérdések nem változtak, amelyekre az ember mindig is keresi a választ, viszont jelentősen megváltoztak azok az életélmények, amelyek hatnak a mai világban. Heller Ágnes három új alapélmény kiemelését tartja fontosnak. Az első a „ kozmikus esetlegesség élménye” (tehát az ember belevetett és egyben kiszolgáltatottabbá vált világában, pl. az atomfegyverek, atomreaktorok lehetséges balesetei. A második a „társadalmi esetlegesség élménye” mint pl. a választások sorsdöntő hatása a jövőre. A harmadik „a hagyományos fix értékrendek felbomlása”, gondoljunk, pl. a Kelet-Európában lezajlott változásokra s az ezt kísérő jelenségekre. Az individuum léte csak lehetőség, „télsoza nincs kijelölve”, magára marad, s az ember önmagában kénytelen erkölcsi támpontot keresni. A lényegkeresésnek a személyes módja, egyénből kiinduló levezetése, már a 19. században Kierkegaard és Nietzsche korában megfogalmazódik, a 20. században pedig egyértelművé válik, hogy a hagyományos polgári élet megbukott.

A személyiségetika szerint az új alapérték az „autenticitás.” Az autentikus és inautentikus fogalom pár váltja fel a hagyományosan létező jó-rossz, igaz-hamis fogalmát. Már Kierkegaard és Nietzsche is rámutat ezeknek a fogalom pároknak a relatív jellegére, kultúra és korfüggő sajátosságaira. Az autenticitás fogalma azt jelenti, hogy az ember önmagát, mint „tisztességes embert” választja és arra törekszik, hogy azzá is váljék. A

¹⁷ Vö. Kállai R. Gábor: Az idő kérdése az axiológikus etikában. Akadémiai közlemények, 183. sz. 1991.

¹⁸ Vö.: Kállai R. Gábor: Kafkológia. Criticai Lapok-Könyvek. Budapest 1997.

probléma csak az, miként definiálható a tisztességes ember. A fogalom olyan egzisztenciális választásra utal, amelynél a választás milyenségén van a hangsúly és nem az eredményen.

„... A választásnál nem annyira az a fontos, hogy a helyeset válasszuk ki, hanem sokkal inkább az energia, az a komolyság és pátosz, amellyel választunk. A személyiség éppen ezekben a dolgokban nyilvánítja ki a maga belső végtelenségét, így szilárdul meg”.¹⁹ írja Kierkegaard. Véleménye szerint a választásnak van etikai tartalma, ezért nem támaszkodhat sem filozófiára, sem vallásra, sem normára. Ezzel szemben Nietzsche nem a választást, hanem a személy önkibontakoztatását tartja fontosnak, „Légy azzá, aki vagy”²⁰ - írja a Zarathustrában. Az idézet kifejezi, hogy embernek születünk, de sokat kell tenni, hogy annak nevezhessük magunkat. Hiszen ha a negatív erőt bontakoztatja ki az egyén magából, akkor egy Hitler épp úgy megfelelné a személyiségetika követelményének, mint aki a lelkiismeret és tisztesség szerint él és cselekszik. Nem véletlenül írja a görög Hérakleitosz, hogy „Az éthosza kiknek-kiknek számára a daimon”,²¹ s az embernek az a képessége, hogy miként képes megküzdeni a benne lakozó daimonokkal, a pozitív és negatív „sorsszemlececskékkel”. Ezért tartja fontosnak Nietzsche, hogy az ember tisztességes legyen és minden megnyilvánulásában lazugságmentes, ami áldozattal jár: és tudomásul kell vennie az embernek, hogy: „Magános, az önmagadhoz vezető utat járod! Önmagad mellett vezet utad és hét ördögöd mellett.... Kell, hogy magad égesd el magad tulajdon lángodban: hogyan akarsz újjászületni, ha nem levél előbb hamu”.²²

A magyar Hamvas Béla sajátos módon ötvözi az előzőekben ismertetett két klasszikus gondolatait. Véleménye szerint arra a kérdésre, hogy mit kell tenni az életben, hogy tisztességes ember legyek nem tudunk egyértelmű választ adni, ugyanakkor az erről való tudást minden ember hordozza magában a lelke mélyén elrejtve és elfedve.

Hamvas központi kategóriája a realizálás, amely nem más, mint sajátos átlényegülés, más szavakkal renormalizálás, reintegráció, metanoza (visszafordulás önmagamra.) Az ember létfeladata tisztességgel élni, hitelesnek, valódinak lenni.

Két kritériumot fogalmaz meg, amelyek személyiségetikájának alapelvei. Az egyik a „transzparens egzisztencia”, a másik az „univerzális orientáció. A transzparens egzisztencia azt jelenti, hogy az ember mindig a nyitottságra és a feddhetetlenségre törekszik, amely nem más, mint az „átvilágított életrend”, az un. „parabola lét.” „Életem legnagyobb erőfeszítése,

¹⁹ S. Kierkegaard: Válogatott írásai Gondolat Kiadó Bp. 1982. 201.p

²⁰ Nietzsche: Ím így szól a Zarathustra Grill Kiadó Bp. 1908. 319. p.

²¹ Hérakleitosz: Töredékek Görög gondolkodók I. Bp. Kossuth 1992. 40. p.

²² F. Nietzsche: Ím így szól a Zarathustra Grill Kiadó Bp. 1908. 84. p.

hogyan az örök ismétlés körét parabolává tudjam szétfeszíteni”.²³ A parabola hasonlat nagyon találó, hisz kifejezi a horizontális és vertikális irány találkozáspontját, mint metszéspontot, de utal a parabola szárai által az univerzum felé való nyitottságra is, ami a legnagyobb kiszolgáltatottságot és sebezhetőséget jelenti az ember számára.

Az „univerzális orientáció” az egyetemes tájékozódás állandó igényét jelenti. Az ember szüntelenül keres, tanulmányozza a hagyományokat azért, hogy életvezetésében felhasználja. Két kritériuma a nyitott létezés és az állandó kutatás, amely egyben feltétele a realizálásnak. „Mit ér a műveltség, ha korrupt életrend tartozik hozzá”-írja Hamvas. A realizálás folyamatában az egyén nem az erkölcsi normákra, konvenciókra, tekintélyre alapozza tevékenységét, az egyedüli kapaszkodója a hagyományok illetve a relevációnak tekintett művek sora lehet. Hamvas etikai felfogásának lényege, hogy az ember saját lelkiismeretét követi, célja a normák, erkölcsök felett álló személyiség kifejlesztése, miközben senkit nem rendel saját erkölcsé alá. Megveti az inautentikus tömeglételet, elutasítja a hazugságot, a spekulációt, a korrupciót, a polgári szokásokat.

Az elmondottak alapján joggal fogalmazható meg, hogy lehetséges-e realizálni a tisztességes ember képét? Hamvas azt mondja, hogy az ember léte lehetősége szerinti lét, ami nehezebb, mint a valóság szerinti lét, és „realizálni annyit tesz, mint a szétterített létet, az időt, a lehetőséget, az egzisztenciát a tömör egyetlenségbe, a létezőbe, a valóságba, az eszenciába visszaemelni”.²⁴

Ez pedig szinte megvalósíthatatlan. A szó, a gondolat a tett nem lehet mindig teljes fedésben, számításba kell venni, hogy nem vagyunk egyedül, a valódi individuális lét előfeltételezi a „normális kollektívumot”, ami pedig napjainkban hiánycikk.

1.1.2. Az érték pedagógiai, pszichológiai megközelítése

A neveléstudomány filozófiai értékelméleti megalapozása az 1900-as években vált lehetővé, miután a filozófián belül, mint önálló rész kiformalódott az értékelmélet. Az értékelméleti irányzat lényegében a nevelés célját a társadalmi gyakorlattól független, a szubjektív értékelő tudatától vezeti le.

A badeni iskola általános értékelméletekre alapozott kultúrpedagógia kidolgozására vállalkozott. Az iskola egyik képviselője H. Rickert, aki az értékítéletek három elemét különböztette meg. Az értékelést, amely egy lelki tevékenységet jelent, az értékeket, melyek

²³ Hamvas Béla: Szilentiüm Titkos jegyzőkönyv Unicornis. Vigilia Bp. 1987. 194. p.

²⁴ Hamvas Béla: 33 esszéje Index Kiadó Bp. 1987. 243. p.

érvényesek, és az értékhordozó tárgyakat és cselekvéseket, melyekben az értékek megvalósulnak. Az érték két fajtája lehet, nevezetesen önérték és hatásérték, amely levezetett értéket jelent. A kultúrfilozófia kidolgozásába meghatározó szerepe volt Diltheynek, aki értékoldalról is igyekezett megalapozni. Dilthey szerint a természettudományok mellett, „természet adta módon, magának az életnek a feladataiból kinőtt egy csoportja az ismereteknek, melyek a tárgy közössége alapján kapcsolódnak egymáshoz. Ezek a szellemtudományok. Ezek megalapozását a pszichológiában, mint „az első legalapvetőbb” szellemtudományban találja meg. Elégedetlen a korabeli pszichológiával, mivel a természettudomány módszerit alkalmazza. Ezzel a magyarázó pszichológiával szemben dolgozza ki a saját leíró pszichológiáját, „melynek tárgyát a lelki élet összefüggésében meglévő szabályszerűségek képezik. A tipikus emberben ábrázolja a belső élet összefüggéseit”. Ez a pszichológia „lelki élményeinek természetéből, a lelki élet elfogulatlan és csonkítatlan szükségletéből, valamint a pszichológiának a szellemtudományon belüli funkciójából következik”. Szerinte az élményre alapozott pszichológiában az egész lelkület folyamatai együttműködnek, az egyes folyamatot az élményben lévő egész totalitása hordozza. Ez határozza meg saját énkünk és mások megértésének természetét. Ez a pszichológia bírálatot váltott ki a kortársakból.

Dilthey kidolgozta a szellemtudományok ismeretét, és foglalkozott a neveléstudomány tudományelméleti kérdéseivel. Arra keresett választ, hogy a nevelés célját, kutatási módszereit, miként lehet egyetemes érvényességgel meghatározni. Szerinte a nevelés kiművelés, olyan alapvető tényező, amely a kultúrát létrehozza és továbbadja.

Az élet kerül a vizsgálódás középpontjába. Célja kettős: az értékek létrehozása és a személyiség kiformálása. A nevelés elméletének feladata a nevelésre irányuló célszerű tevékenységnek vizsgálata. Ezt egészíti ki a normatív pedagógia, azaz a didaktika.

A személyes tényező szerepét Dilthey sem hanyagolta el, ezt azonban Spranger kapcsolta be a vizsgálatba, „aki megszerkesztette az emberi személyiség olyan elméletét, amely a történetfilozófia és a kultúrfilozófia határkérdésében döntő jelentőségű”. Érdeklődésének legfőbb tárgya a pedagógia. Ő dolgozta ki a kultúrpedagógiát. A kultúra tagozódását, rendjét, eszményét az értékekre történő ráirányulásból értheti meg. Kifejti, hogy az emberi lélek az objektív értékeket megvalósító teljesítmények hálózata (strukturális egység). Ez az objektív kultúra. Szerinte a kultúra minden területe axiológiai szabályozásnak van alávetve; s ezek a területek: a tudomány, a művészet, a gazdasági élet, a vallás, a társadalmi együttélés. Ezek jelentik a szellemi élet strukturális formáit. Ez a típuspszichológia

az emberi lélek, szellemi egyéniségében és magatartásában értelmezi, megrajzolja az egyéniség típusait.

A kultúrfilozófia és a kultúrpedagógia hatása a nevelési feladatok kiszélesítésében jelentkezik, és átrendezi az elméleti pedagógia fő problémacsoportjait. A herbarti pedagógia két problémacsoportja (teleológia, metodológia) helyett a következőket különbözteti meg: A pedagógia tudományelmélete, a nevelés metafizikája, a nevelés értékelmélete, a műveltségelmélet, a szervezetelmélet. A kultúrfilozófia s a kultúrpedagógia hatást gyakorolt a hazai filozófiai és pedagógiai gondolkodásra; főként Kornis Gyulára, Halasi Nagy Józsefre, Prohászka Lajosra, Weszely Ödönre, Karácsony Sándorra. A kultúrpedagógia – Prohászka értékelő megállapítása szerint – a régi leszűrt igazságokat és a kutatás újabb eredményeit is felhasználja; a műveltség fogalmából indul ki, de nem zárkózik el a pszichológiai tények elől. „Nem reakció egyetlen régebbi irányzattal szemben sem, nem fellengzős utópisztikus elmélet, hanem lelkiismeretes tudományos vizsgálat, s távol marad Herbart normatívizmusról. A humanista tradíciók mellett figyelembe veszi az értékszempontokat.

A második világháború után a neveléstörténeti kutatásban háttérbe szorult a neveléstudomány történetének vizsgálata s ezen belül a neveléstudomány és értékelmélet viszonyának feltárása.

Dilthey szerint a természettudományok mellett, „természet adta módon, magának az életnek a feladataiból kinőtt egy csoportja az ismereteknek, melyek a tárgy közössége alapján kapcsolódnak egymáshoz. Ezek a szellemtudományok. Ezek megalapozását a pszichológiában, mint „az első legalapvetőbb” szellemtudományban találja meg. Elégedetlen a korabeli pszichológiával, mivel a természettudomány módszerit alkalmazza. Ezzel a magyarázó pszichológiával szemben dolgozza ki a saját leíró pszichológiáját, „melynek tárgyát a lelki élet összefüggésében meglévő szabályszerűségek képezik. A tipikus emberben ábrázolja a belső élet összefüggéseit”. Ez a pszichológia „lelki élményeinek természetéből, a lelki élet elfogulatlan és csonkítatlan szükségletéből, valamint a pszichológiának a szellemtudományon belüli funkciójából következik”. Szerinte az élményre alapozott pszichológiában az egész lelkület folyamatai együttműködnek, az egyes folyamatot az élményben lévő egész totalitása hordozza. Ez határozza meg saját éniünk és mások megértésének természetét. Ez a pszichológia bírálatot váltott ki a kortársakból.

Dilthey kidolgozta a szellemtudományok ismeretét, és foglalkozott a neveléstudomány tudományelméleti kérdéseivel. Arra keresett választ, hogy a nevelés célját, kutatási módszereit, miként lehet egyetemes érvényességgel meghatározni. Szerinte a nevelés kiművelés, olyan alapvető tényező, amely a kultúrát létrehozza és továbbítja.

Az érték pedagógiai meghatározásánál abból a tételből indulhatunk ki, hogy az nem más, mint egy fajta viszony a világ dolgaihoz. A pedagógia feladata az, hogy segítse az egyént abban, hogy minél több tudatos szálal kapcsolódjon az őt körülvevő szűkebb és tágabb világához, és képessé váljék az alkalmazkodásra a különböző mikrokultúrák között.

Dewey véleménye szerint a pedagógiának az a feladata, hogy „beleszocializálja az egyént egy pluralista értékrendszerbe, de nem szocializálhat egy adott értékrendszerre.”²⁵ Ezen felfogásalapján azt kell vizsgálni, hogy a pedagógiai folyamatban hogyan, mi módon történik az értékközvetítés, s ez hogyan hat a személyiség alakulására.

Dewey személyiségértelmezésének lényege, hogy mivel a személyiség viszonyaiban létezik, és magát a személyiséget a szociális térháló alkotja, ezért a térháló szálai a viszonyok, az értékek. A személyiségfejlesztés ebből adódóan mindig értékfejlesztést jelent; s így válik a személyiségfejlesztő pedagógia értékközpontú pedagógiává. A pedagógia feladata, hogy megvalósítsa az értékek tevékenységekben való megjelenítését, és közvetítését.

Ezen felfogás nem tűri el az értékek rákényszerítését az egyénre, mert az értéket a gyermeki tekintélynek alávetve ismeri el, és később az értéket az egyén önmagától, értékteremtő képessége által ismeri fel. A pedagógiai szocializáció feladata ezért az, hogy a közvetlen tapasztalás – az értékelhető és felfogható világ –, és a közvetett tapasztalat – a szimbolikus világ –, a minket körülvevő kultúra közötti kapcsolat technikáját megtanítsa az egyénnek. Ez a folyamat magába foglalja a gondolkodási struktúrák fejlesztését, a morális komponens fejlesztését, illetve az érzelem és az ízlés kifejezésének a szabadságát is.

Az érték pszichológiai megközelítésénél Frankl és Langle munkásságára hivatkozva abból a gondolatukból indulhatunk ki, hogy az érték kizárólag mindig választási és dilemma helyzetben funkcionál. Az ember számára a szituációban lehetőségek, alternatívák kínálóznak, amelyek megelőzik a döntés folyamatát. Ebben az esetben az érték rendeltetése az, hogy az egyén értékválasztásának megfelelően viselkedési irányt határozzon meg a döntés végeredményeként. A mérlegelés, választás, döntés során az ember előnyben részesít, (preferál) más lehetséges alternatívákkal szemben. Az ember életvezetése azt jelenti, hogy döntéseket hoz, döntésével, pedig azt fejezi ki, hogy mit jelent számára értelmesen élni, tetteit, cselekedeteit értelmesen megszervezni.

²⁵ Dewey: A nevelés jellege és folyamata Tankönyv Kiadó Bp. 1976

Az értelem alapvetően három tapasztalatból tevődik össze. Az első az egyén szabad akarata, mely alapján választ a lehetőségek közül.

A második a tapasztalat, mely szerepet játszik abban, hogy mit választok.

A harmadik a folyamatosan változó szituációk sora, a döntési helyzetek lehetőségei.

Az értelmes élet megfogalmazása és megvalósítása tapasztalatokra épül, és a cselekvésben realizálódik a szituáció és az ember viszonya. Ez alapján vetődik fel a kérdés, hogy az ember mennyire érzi szabadnak magát világában, úgy éli-e meg a szituációt, hogy nincs választási lehetősége, vagy azt a felfogást képviseli, hogy az élet tele van lehetőségekkel, amelyeket alakítani lehet. Frankl azt a gondolatot képviseli, hogy a szabadság ugyan teret enged az élet alakításában az egyénnek, de egyben döntést is kíván tőle. Az egyén döntése legyen jó vagy rossz, de mindig együtt jár a felelősséggel is, s ez által az egyén tette, cselekedete értékessé válik.

A döntés meghozatalának folyamata egyrészt feltételezi azt, hogy tudatában van a döntést hozó, hogy milyen lehetőségei vannak, információval, tájékozottsággal bír az adott kérdést illetően. Ugyanakkor feltételezi azt is, hogy az információkat értékeli, meghatározza azok „értékét”, és preferenciát állít fel. A döntés folyamatában szükséges és elengedhetetlen az információk egybevetése és megkülönböztetése, amelyek alapján elfogad, vagy elutasít a döntéshozó, s végeredménye lesz a reális döntés.

Langle három értéket különböztet meg, amelyek a tapasztalati és a saját élményű tanulást segíthetik, s ezzel az értelmes életvezetést befolyásolják, alakítják. Az első csoportba az élményértékek tartoznak, amelyek sokszínűségük által szépek, mint pl. a természet, emberi alkotások, kulturális örökség. stb. Az élményértékek az aktív befogadó tevékenység eredményeként az értelem részére válnak, amely által gazdagabbá, sokrétűbbé válik az értelem. A megélt élmény tudatosan rögzül az értelemben, s nem csupán egy elszenvedett helyzet lesz.

A második csoportba az alkotás értékeit sorolja Langle. Az alkotás értékeinél az ember valami újat hoz létre,- mint például a tudományos tevékenység eredményei-, s maga is tevékenyen részt vesz ezeknek az értékeknek a megszületésében és fenntartásában.

A harmadik csoportba sorolja a beállítódási értékeket, amelyek az értékek tartalmához kötődő viszonyt jelentik. Ezek az értékek a személyiség lényegéhez tartoznak, s fontos szerepet töltenek be abban, hogy az egyén külső szabadságának elvesztésekor belső szabadságát hogyan tudja megőrizni.

A Langle által megfogalmazott érték kategóriáknak, mint esztétikum, szellemi ösztönzés, önérvényesítés az értékátadás folyamatában – a katonai felsőoktatásban is – a pedagógiai tevékenységben realizálódik gyakorlati tartalmuk.

Az oktatás-nevelés folyamata valójában nem más, mint az értékattitűdök, értékorientációs rendszerek kialakítása az egyénben, eredményei és elősegítői a szocializációnak, amely folyamatot ezért érték szocializációnak is nevezhetünk.

1.1.3. Az érték szociológiai megközelítése

Szociológiai szempontból az érték egy társadalmi entitás, osztály, nemzet, réteg, szubkultúra. Emberiség stb. által megfogalmazott minősítés, amely világnézeti állásfoglalásként, erkölcsi előírásként, ideálként, hagyományként az ítéletrendszerekben nyilvánul meg. A szociológia szemszögéből értékek alatt azon tényezőket értjük, melyek szerepet játszanak az egyéneknél:

- társadalmi, szervezeti és családi szocializációjában,
- normákhoz való adaptációjában,
- az egyéni pszichológiai, motivációs struktúrák működésében; valamint:
- az egyes személyiségek, illetve csoportalakzatok csoportidentitásának kialakulásában, megszilárdulásában és fennmaradásában (Rudas 1983.)

Már Weber és Durkheim is fontos szerepet tulajdonított az értékeknek. Durkheim szerint semmilyen társadalom, így a komplex modern társadalmak sem létezhetnek az általánosan elfogadott és mindenki számára kötelező morális rend integráló szerepe nélkül.

Mégis a szociológiai kutatások területén a morállal és az értékekkel kapcsolatos kutatások viszonylagos háttérbe szorulásával találkozunk a 20. század második felében. Ennek okát abban látják a tudósok, hogy a modernizáció és a szekularizáció felbomlasztotta a tradicionális társadalmakra jellemző korábbi homogén morális rendet. A modern világban már nem található olyan mindenki által elfogadott értékek, amelyek a társadalmi élet minden területét behálóznák, megmondanák mi a jó és mi a rossz, és betartásukat ellenőriznék. A szakrális értékeket felváltották a szekularizált szabályok, amelyekből a társadalom számára legfontosabbak az erkölctől függetlenített jogi intézményrendszereken belül önállósultak. Egy másik részük, pedig a társadalmi differenciálódás során kialakult önálló intézmények funkcionális működésébe épültek be szokások vagy normák formájában. Ha feltételezzük is,

hogy az erkölcsiség eliminálódott a társadalmi struktúrából, akkor sem juthatunk arra a következtetésre, hogy az erkölcs teljesen eltűnt a társadalomból,

Vizsgálódásunknál a történetiség elvét alkalmazva arra a megállapításra juthatunk, hogy míg a korai archaikus társadalmakat a primitív fúzió jellemezte, amelyekben a vallás az erkölcs és a jog közös alapokkal rendelkeztek. Az erkölcs központi kérdése a jó élet világosan megfogalmazott koncepciója, amely viselkedési tiltásokban és bátorításokban realizálódott. Az erkölcsi rend megsértését egyértelműen definiálták, s a közösség, amikor ez előfordult eltérő szigorral büntetette. Ebben az időben az erkölcsi rend általános jellege egyben valamilyen transzcendensre való hivatkozással legitimálódott.

A történelmi fejlődés során azt láthatjuk, hogy folyamatában a kollektív élet erkölcsi, vallási és jogi funkciói mindinkább elkülönültek, és önálló specializálódott intézményekké váltak. A késő középkor óta ez a funkcionális differenciálódás felgyorsult, ennek ellenére a vallási intézmények még sokáig az erkölcsi rend társadalmi strukturális alapjai maradtak. Miközben csökkent gazdasági és politikai szerepük, mégis megmaradt a család és az egyéni lélek birodalmában a jelentőségük.

A felvilágosodás és az ipari forradalom még inkább felgyorsította a folyamatot, amely eredményeképpen az erkölcs és a vallás individualizálódott, elveszítve társadalmi strukturális hátterüket az intézményi konstrukcióba.

Durkheim és Geiger is egyaránt azt a nézetet vallotta, hogy a modern társadalmak már nem rendelkeznek általánosan kötelező erkölcsi renddel. Geiger véleménye az volt, hogy miközben egy általánosan kötelező és a viselkedést meghatározó erkölcsi rend inkompatibilis az ésszerűen szervezett, funkcionálisan elkülönült modern társadalomban., mégis az erkölcsiség kivonulása a társadalmi struktúrából nem tüntetheti el teljesen az erkölcsöt. Az erkölcs, az erkölcsösség megmarad az interakciós rendben.

A jó és a rossz, helyes és helytelen fogalmai továbbra is érvényesek maradnak az egyén életvezetésében, a tervezésben, a cselekedetek értékelésében. Az értékek nem uniform módon kerülnek közvetítésre, a helyes és helytelen fogalmai a családban, baráti közösségben, polgári szervezetekben, iskolákban és más nagyközösségeken keresztül közvetítődnek. Erkölcsi kommunikációt folytatunk akkor, amikor maximákat fogalmazzunk meg, amikor mások tetteit minősítjük, értékeljük, amikor tanácsot adunk. Az erkölcsi kommunikáció meghatározott sémák szerint történik, amely önálló kutatási terület napjainkban.

A frankfurti iskola második generációjához tartozó J. Habermas A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása című művében a polgári nyilvánosságot elemzi történetiszociológiai szempontból.

Habermas elemzése alapján: „A nyilvánosság úgy emelkedik ki a görög öntudatban, mint a szabadság és a maradandóság birodalma. Az, ami van csak a nyilvánosság fényében jelenik meg, csak itt válik mindenki számára láthatóvá. A polgárok egymás közti beszélgetésben jutnak szóhoz, és nyernek alakot a dolgok; az egyenlők egymás közti vitájában emelkednek ki a legjobbak és nyerik el lényegüket, a dicsőség hallhatatlanságát.”²⁶ Azok az erények, amelyeknek katalógusát Arisztotelész kodifikálja, egyedül a nyilvánosság előtt igazolódnak, ott találnak elismerésre. A nyilvánosság természetesen különböző korokban mást és mást jelentett, s mércének Habermas a görög nyilvánosságot tekintette. Ebben a korban a jó, boldog és igazságos élet kérdéseire keresték a választ, s központi kérdés volt a jellem kiművelése. Véleménye szerint azért nem beszélhetünk a feudalizmus idején a modern értelemben vett nyilvánosságról, mert a középkori Európában a reprezentatív nyilvánosság a meghatározó. „az udvari-lovagi reprezentáció nyilvánossága, amely inkább az ünnepnapokon, mint a törvényhozás napjain bontakozik ki teljesen, nem a politikai kommunikáció világa.”²⁷ Reprezentatív nyilvánosság ez, mert olyan társadalmi környezet előtt vonultatja fel hatalmának méltóságát, amely szinte teljesen ki van zárva belőle, s akiknek más tennivalójuk nincs az álmélgodáson, a rajongáson és az éljenzésen kívül. Ez a nyilvánosság erősen kötődik az uralkodói jelképekhez, hatalmi jelvényekhez, és kifejeződik az öltözetben, hajviseletben, köszöntési formában, retorikában.

A polgári társadalmak létrejöttével, az állam és társadalom kettészakadásával a polgári politikai nyilvánosság alapjai terepődtek meg Habermas szerint. A kettészakadás következtében megkezdődött a „leszakadt társadalmak”, vagyis a magángazdaságban lokalizálható tevékenységeknek és a magánélet szférájának a polarizálódása. A nyilvánosság a közösséggé vegyült magánemberek vitatkozó közössége lett, amely a magánszférát érintő döntések, és információk nyilvánossága mellett harcba száll azért is, hogy a kormányzati tevékenység nyilvános kommunikáció és vita tárgya legyen. A liberális kapitalizmusban a polgári nyilvánosság azzal a feladattal ékelődött az állam és a civil társadalom közé, hogy az állampolgárok által a nyilvános okoskodás eredményeként megfogalmazott értékeket átvigye és érvényesítse a politikai rendszerben. A sajtó elhódításával, „megszervezésével” az okoskodó magánemberek megszerveződő közössége közös érdekük érvényesítését, kikényszerítését érik el az államhatalomnál. „Mihelyt a magánemberek nem szubjektivitásukról tudósítják egymást, mint emberek, hanem mint tulajdonosok, közös érdekükben a közhatalmat kívánnák meghatározni, az irodalmi nyilvánosság humanitása a

²⁶ Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása Atlantisz Bp. 1993 54 p.

²⁷ Habermas: im. 59 p.

politikai nyilvánosság hatékonyságának szolgál közvetítőül.²⁸ Joggal vetődhet fel a kérdés a Habermas által értelmezett 18. századi liberális nyilvánosság kapcsán, hogy léteznek-e már ebben az időben is a nyilvánosságnak a tárgyi feltételei, gondolok itt arra, hogy a nyilvánosság a közönséget, érintő információt és a hatalmi döntések általános megközelíthetőségét, nyitottságát is jelenti-e egy időben. A nyilvánosság, mint lehetőség nem azonos a kézzelfogható valósággal, hisz az adott kor társadalmának különböző osztályainál, rétegeinél, csoportjainál a lehetőség egy része válik csak valósággá.

Habermas meglátása szerint az, hogy a liberális nyilvánosság eszménye nem valósult meg annak a következménye, hogy a közösség szabad okoskodása a tulajdon megszerzésének, megőrzésének ideológiájává és meghódolásra kész közvéleménnyé változott. A két előfeltétel, hogy a közvéleményben nincsenek szerkezeti ellentétek és a vagyonos-művelt, okoskodó közönség megismerve a társadalom mozgástörvényeit, fokozatosan egyedüli önálló politikai hatalomként képes lesz majd szabályozni a közérdeket, illúzió maradt.

A liberális államot felváltó szociális államban az állam és társadalom lassan összefonódik, a parlamentről a közigazgatásra, pártokra és érdekszövetségekre helyeződik a hangsúly. Miközben a pártok önállósulnak a parlamenttel szemben, a tömegpártok elszakadnak a szavazóiktól. A pártok az akarat kialakításának az eszközei, de nem a nép kezében, hanem azokéban, akik a pártapparátust uralják. Mindezek következtében a 20. században oda jutunk, hogy a nyilvánosságot előállítják és nem a kultúrán elmélkedő közönség vitáiból, kovácsolódik ki. A nyilvánosságnak ez a szerkezetváltozása azt eredményezi, hogy: „a kultúrával való kapcsolat fejleszt, míg a tömegkultúra fogyasztása semmilyen nyomot nem hagy, olyan fajta tapasztalatot közvetít, mely nem halmozódik, hanem regrediál.” A sajtó, a terjesztett „integrációs kultúra” nem felvilágosít véleménye szerint, hanem a „valósághoz való hűséget a fogyasztásra való alkalmassággal helyettesíti, és inkább félrevezet a kikapcsolódási ingerek személytelen felhasználása felé, mint hogy az ész nyilvános használatára ösztönözne.”²⁹

Habermas nem fogadja el a Weber-i értékmentesség elvét, arra mutatván rá, hogy az emancipáció és a strukturális szempontból indokolatlan szükség alóli felszabadulás olyan érdek és érték, melyet a kritikai elméletnek akkor is artikulálni kell, ha ez a „valódi” érdek már csak egy szűk értelmiségi körben talált menedéket, mert ennek elmulasztása a valóság meghamisításával volna egyenlő.”³⁰

²⁸ i.m. 101. p.

²⁹ i.m. 253.p.

³⁰ i.m. 387. p.

1.1.4 A közösségek, mint az értékek hordozói, az értékátadás folyamata

Az értékek hordozói és alapvető közvetítői a társadalom közösségei és az egyének. Az ember beleszületik a világába, s folyamatában válik társadalmi lényé.. Az ember tevékenységének eredményében a múlt maradandó értékei öltenek testet, ezek megőrzése közösségi és egyéni érdek is, miközben a megváltozott körülmények, szükségletek miatt a változtatás igénye is állandó.

A nemzeti értékek és érdekek az óta léteznek, amióta nemzetek. Amikor az állam ki is nyilvánítja, hogy mi számára a nemzeti érték és érdek, ezzel egyidejűleg felelősséget vállal a megvédésére. Az alapvető nemzeti értékeket külön-külön megfogalmazzák a nemzetek, mégis találunk közös, általános, minden nemzete értékrendjében megtalálható értékeket. Ilyen alapérték, pl. az ország szuverenitásának, területi integritásának védelme, a nemzeti lét fenntartása identitásának megőrzése. A nemzeti lét és azonosságtudat mellett általánosan megtalálható érték a politikai függetlenség, az ország területi épsége, a népek és nemzetek önrendelkezési joga.

Az általános, kiemelt értékeken túl további értékeket fogalmaznak meg, amelyek már különbözőek lehetnek, de az adott társadalomban alapvető fontosságú, amelyek módosulhatnak a külső és belső feltételek megváltozásával. A változás jelentheti az értéknek az értékrendben elfoglalt helyének módosulását, de az is lehet, hogy megszűnik értékként létezni tovább. Az alapvető nemzeti értékek lehetnek ellentmondásosak is, s olyan eseményekhez vezetnek, mint Jugoszlávia, Szovjetunió felbomlása.

A nemzeti érték lehet fizikai, mint pl. az állam határai, építészeti emlékei, természeti kincsei stb. Ezek elvesztése nagy sérelem, melyre történelmi példákat is láthatunk a világháborúkat követő békeszerzések esetében a területekkel való jutalmazás vagy a területek elvonásával való büntetés formájában (pl. A trianoni békeszerződés hatása Magyarországra).

Nemzeti érték lehet az anyanyelv, a vallás, a kultúra, amely megőrzése, ápolása kiemelt fontosságúvá válhat globalizálódó világunkban. Az alapvető nemzeti értékek, és egyáltalán az értékek a szocializáció folyamatában közvetítődnek. Az értékközvetítésben a családnak, rokoni, baráti köröknek, az oktatásnak, egyházaknak, a rádióknak, TV-nek, sajtónak, irodalomnak és a közéleti személyiségek mintaadásának van nagy szerepe. Az értékek befogadása, megváltoztatása függ a személyes tapasztalattól, az értékekhez való érzelmi hozzáállástól, az életkortól és az egyén racionális döntési folyamatának

eredményétől. Az egyén a szocializáció folyamatában értékeket sajátít el, értékrendje kialakul és formálódik, amely meghatározza életének minden területét és viszonyát a társadalomhoz. Az értékek az értékfunkción túl viselkedési funkciót is hordoznak

Az értékszocializációban fontos szerepe van a legkisebb közösségnek, a családnak, a közösségeknek, a pedagógiai tevékenységnek, az oktatás-nevelés folyamatának. A gyermekkori élmények, érzelmi hatások meghatározóak lesznek kamasz és ifjúkorban is. Még a kisebb gyerekekre inkább érzelmi alapon hat a szülő és közvetítő számára az értékítéleteket, addig ifjúkorban a probléma felvetése, bemutatása után aktív részvételükkel kell elvezetni a gondolati struktúrákig, és tudatos állásfoglalást kell kialakítani. Mivel az egyén egy életkoron túl nem pusztán passzív befogadója a közvetített értékeknek, ezért az eltérő értékek belső konfliktusok forrásai lehetnek mind az egyénben, mind az intézményen (honvédség) belül. Az egyoldalú értékítélet az nevelés folyamatában kizárja a szembefordulást, növeli a döntésképtelenséget, mert elsősorban, mint külső érték létezik. A társadalom által preferált értékek és a társadalmi valóság problémái, ellentmondásai kiürült értékekhez vezethetnek, amely a személyiséget elszűrkíti. A nevelés feladata a konstruktív életvezetés kialakítása, „amely szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes” -ahogy Bábosik írja.³¹

Az első kérdés, melyre választ kell adni, hogy mi a nevelés célja. Bábosik felfogása szerint a konstruktív életvezetés kialakítása a cél, amit nevelési értéknek tekint. A nevelési érték az egyén tevékenységében tárgyiasul és ez által válik minősíthetővé. A konstruktív életvezetést, mint nevelési értéket a konstruktív tevékenységformák, mint részértékek építik fel, ezért a nevelésben értékformák közvetítése történik meg. A nevelési érték közvetítés és célmegvalósítás tudatossága, kidolgozottsága alapján normatív és értékrelativisztikus koncepciót különböztethetünk meg.

A normatív nevelési koncepció lényege, hogy deklarálják a hosszabb távon fennmaradó emberi, etikai értékek, magatartási normák közvetítését és interiorizálását a nevelés folyamatában. A stabil értékek hosszú távon fennmaradnak, ezért szerepet kell, hogy kapjanak az egyén életében, magatartásában, életvezetésében ez által elősegítve az egyén társadalomba való beilleszkedését. Ez a felfogás nem jelent feltétlen konzervativizmust, mert a célkitűzésekben más-más értékek kaphatnak hangsúlyt. Az értékrelativista felfogás szerint mivel az élet, a világ változik, ezért a múltbeli magatartási normák, szociális etikai értékek veszítenek alkalmazhatóságukból. A múlt értékei nem orientálhatnak a jelenben, alkalmazhatóságuk relatív. Nem dolgoznak ki részletes érték és normarendszert, mert

³¹ Bábosik István – Mezei Gyula: Neveléstan Telosz Kiadó Bp. 1994. 18.p.

elméletük szerint nem ezek közvetítése a nevelés célja, hanem életszerű körülmények között tapasztalathoz juttatni az egyént. A tapasztalat alapján alakul ki az egyénben a jóról, rosszról alkotott fogalmak tartalma. Ez a koncepció nagyon elterjedt, pl. az USA-ban.

A nevelési cél határozza meg a nevelési koncepció személyiség értelmezését, tartalmát. A személyiségkép megadása azért fontos a nevelés folyamatában, mert kidolgozatlansága esetén nem tudjuk, hogy mit fejlesszünk, hogyan fejlesszünk, milyen módszerekkel és eszközökkel fejlesszünk. A comeniusi-herbarti nevelési modell az intellektuális személyiségértelmezést képviseli, vagyis az iskolának a feladata az oktatás. Az oktatás folyamatában a rendelkezésre álló időben és mértékben elsősorban az egyén szervező-végrehajtó tevékenységét kell fejleszteni olyan ismereteket, készségeket, és képességeket kialakítani, amelyek leginkább meghatározzák az egyén magatartását és tevékenységét. A regulatív személyiség felfogás elmélete a nevelés centrikus iskolamodell koncepcióját képviseli, amely lényege, hogy a motivációs személyiség komponenseket kell fejleszteni.

A személyiségkép két elemből tevődik össze: Az első a személyiségkomponenseknek az adott nevelési koncepció által leginkább preferált hierarchizált rendszere alkotja. A második eleme a többé-kevésbé határozottan megfogalmazott magatartás és tevékenységrepertoár.

1.2. Az értékek hierarchizáltsága, az értékrend

Az értékeket alapvetően az egyén, csoport, közösség társadalmi helyzete, tevékenysége, az egyén személyisége határozza meg. Az értékek egymástól nem elszigetelten léteznek, hanem egy viszonyítási sorban állnak, egymásnak alá-, fölé-, mellérendelve rendszerként irányítják a különböző szinteken a tevékenységet. Az értékeket sokféleképpen lehet osztályozni. Megkülönböztetünk általános és specifikus, nemzetközi és nemzeti, egy-egy népcsoportra jellemző vagy réteg specifikus értékeket. Vannak olyan értékek, amelyek az egyén társadalomba való beilleszkedését segítik elő, míg mások a belső harmónia megteremtését szolgálják. A nagy társadalmi változásokat mindig értékrend változások kísérik, hiszen új elvek, ideológiák, nézetek jelennek meg. Az újra nem mindenki, nem minden közösség, csoport egyformán fogékony, vagyis különböző mértékben fejtik ki hatásukat az új értékek. Ezért egymás mellett élő és egymásra ható, részben egymást átható értékrendekkel találkozunk (pl. vallásos és fogyasztói értékrend, vallásos és „szociális” értékrend.) Az értékrend változása jelentheti az értéknek a hierarchikus rendben elfoglalt helyének módosulását, pozitív illetve negatív irányba való eltolódását, de jelentheti adott érték

megszûnését vagy új érték megjelenését. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a tradicionális értékek csak nagyon lassan változnak és a „kell” szintjén elõbb megfogalmazzák az új értékeket, értékrendet, míg az emberek tetteiben, cselekedeteiben a változás sokkal lassabban mutatkozik meg.

Az értékrendszerek összetétele nem csak egy adott idõpontban térhet el egymástól a különbözõ társadalmi csoportoknál, eltérhet a szerint is, hogy hol élnek, milyen a kultúrájuk és a vallásuk. A történelem folyamán végbement változások mindig értékrend változásokat eredményeztek. Az ókori valamint a keresztény kultúrán alapuló, a felvilágosodás eszméit is magában hordozó polgári értékrend a 20. században kezdett megdőlni. Ennek alapvetõ oka lehet, hogy a polgári társadalomban miközben a pénz, a siker vált a legfõbb értékévé, azt sugallva, hogy az elvek, a hit, és a vallás háttérbe szorult. Az üzlet, az érdek, ami elsõsorban mozgatja a társadalmat, az individualizmus megerõsödéséhez vezetett, ami az együttmûködés gyengülését eredményezte. A fogyasztói társadalomban az egyén „fogyasztóvá nevelése” igazából nem kedvez a tradicionális értékek fennmaradásának.

Az érték csoportosításánál egyrészt beszélhetünk érték szférákról, amelynek az alapja a társadalmi lét egy-egy területe, mint vitális értékek, személyiség értékek, erkölcsi értékek, politikai értékek, világnézeti értékek, életmód értékek, gazdasági értékek, ismeretértékek, és esztétikai értékek.

Értékrendszernek „azt a szervezõdési szisztémát nevezhetjük, ahogyan az egyes értékek egységes rendszerré állnak össze.”³² Az értékrendszerben az értékek bizonyos konstellációi, együtt járásai tapasztalhatóak az egyén, a társadalom valamely csoportja, közössége, illetve a társadalom szintjén. Az értékrendszerek értékhalmozódások és érték egybeesések mentén jönnek létre, amely az egyén részérõl pszichikusan is meghatározott és vállalható. Az értékrendszerekben társadalom és kultúra meghatározottságából adódóan társadalmi csoportonként különbözõ módon rögzülnek az értékek. Az egyén értékrendszere az értékek viszonyítási rendszerének az eredménye. Az egyén egyrészt ezekhez a vonatkoztatási csoportok értékszintjeihez, másrészt a társadalmi értékrendszerhez, harmadrészt saját életpályája szempontjából viszonyítja és értékeli az értékeket. Az értékrendszerben megkülönböztetünk célértékeket, amelyek az egyén vagy csoport tevékenységét irányítják, meghatározzák és az eszközértékeket, amelyek a célérték elérését szolgálják.

³² Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor Értékrendszereink Bp. Kossuth Könyvkiadó. 1983. 11. p.

Az értékrendben az értékek egymáshoz viszonyított sorban állnak, az egyik érték magasabb rendű illetve alacsonyabb rendű a másikkal. Az értékrendben, az előnyben részesítés által s benne adottan ragadható meg a magasabb érték, amely bármilyen értékkel kapcsolatban bekövetkezhet. Az érték magasabbrendűsége soha nem az előnyben részesítés előtt van adva, hanem az a választás eredménye. A magasabbrendűség az adott értéknek a lényegében rejlő reláció, ezért az értékek rangsora teljesen invariábilis, míg az előnyben részesítés szabályai a történelem folyamán változnak. Az értékek rangsora nem vezethető le valamiből, s minél tartósabbak, minél kevésbé oszthatóak, annál többen részesülnek benne. Az érték és az érzés, élménye és együttesen való létezése elégedettséget eredményez. Az értékrendben tükröződik az értékek viszonylagos foka az abszolút értékhez, s a magasabb rendű érték az abszolút értékhez közelebb áll.

Az értékrend mindig tartalmaz dologi értékeket, amit az egyén számára a világában a javak jelenítenek meg, melyek egy része az anyagi javakhoz taroznak, mint pl. élvezeti és használati javak, de ide soroljuk a vitálisan értékes javakat, a szellemi javakat és a kultúr javakat is. A dologi értékeknél magasabb rendűek a személyi értékek, az erényértékek, pedig magasabb rendűek, mint az aktusérték (megismerés, szeretet,) a funkcionális értékek (hallás, látás), és a reakcióértékek (együttérzés).

Az értékrend „független a javak azon világának létezésétől, amelyben megjelennek” mert az értékrendben adott értékek eredetileg nem a dolgok tulajdonságai, amelyek objektíve lennének adottak.

Differenciáltabb az a felosztás, amely *Nikolai Hartmann*³³l származik. Hartmann alulról kezdve a felsorolást, a következő osztályokat állapítja meg:

Javakhoz fűződő értékek – idetartozik minden „hasznossági” és „eszközérték”, de sok egészen önálló értékterület is, melyeknek valódi önértékük van; többek közt a „tényállásértékek” széles osztálya. Élvezetértékek, az életben legtöbbször „kellemesnek” nevezzük őket. Vitális értékek – ezek az élöhöz tapadnak és fokozataik mindig az élet szintjétől, kibontakozásától és erejétől függenek. Közvetve mindennek van vitális értéke, ami az életre nézve hasznos; vitalitás negatív érték az, ami az életre káros. Erkölcsi értékek: a „jó” alatt foglaljuk őket össze. Esztétikai értékek: a „szép” alatt foglaljuk őket össze. Ismeret értékek – tulajdonképpen csak egyetlen érték: az „igazság”.

³³ Hartmann: Esztétika. Magyar Helikon Bp. 1977. 511-512. p.

Hartmann közli, hogy az utolsó három osztály között egyfajta párhuzamossági viszony van. Ugyanakkor kár, hogy az olyan kissé „kiagyalt” fogalom jelentését, mint a „tényállásérték”, nem tisztázza.

M. Weber a társadalmi rendszerhez köti az értékrendszereket, ebből kiindulva tradicionális és racionális értékrendszert különböztet meg, amellyel a társadalom működésének központi elemét próbálta megragadni. A magyar értékrendszer kutatásban az értékrendszer ontológikus leírását adja Hankis Elemér³⁴. Az első, 1974-ben megfogalmazott értékmodelljében restriktív-statikuss, akvizitív-dinamikus és teljességelvű-dinamikus értékrendszereket különböztet meg, amely lényegében a társadalomfejlődés szakaszait tükrözi vissza és a pszichikumot tarja az értékrendszer legfontosabb elemének. Véleménye szerint az értékrendszerek kialakulását meghatározó tényezőket értékmezőkbe lehet sorolni. Ilyen értékmező az anyagi lét értékmezője, a gyermekkor, a család az egyén a partnerkapcsolatok, a munka az életpálya értékmezője. Ezek a mezők kölcsönösen áthatják egymást és meghatározzák az értékeknek a létét.

Hankiss Elemértől származik az az értékrend osztályozás is, amely részben vallási alapon osztja fel a magyar társadalomra jellemző értékrendeket.

Hankiss szerint létezik egy *hagyományos keresztény értékrend*, mely hosszú évszázadokon át lehetővé tette a hiánytársadalmakban élő emberek számára azt, hogy súlyosan ínséges körülmények ellenére is értékekben gazdag, értelemmel s reménnyel teli életet éljenek.

Az un. *puritán-felhalmozó értékrend* a 16-17. században alakult ki, és szemben az előzővel már nem veszi adott és megváltoztathatatlan állapotnak a létfenntartó javak hiányát, hanem minden emberi erőt és szándékot e javak felhalmozására mozgósít. Puritán-asketikus jellege van, mert a gyors felhalmozás érdekében szigorú normarendszerrel a minimumra szorítja vissza a fogyasztást.

A *fogyasztói-hedonista értékrend* már nem a javak felhalmozására, hanem azok fogyasztására, a felhalmozott javak nyújtotta lehetőségek kihasználására, élvezetére helyezi a hangsúlyt.

A 19. századi, kora 20. századi *munkásmozgalmak értékrendje*, amely az adott társadalom megdöntésére és egy új társadalmi rend fölépítésére mozgósítja az erőket. Ez Magyarországon a fordulat éve után egyszeriben hivatalos értékrenddé vált, minden előnyével és hátrányával. Egyfelől hatalmas intézményrendszer épült ki a megerősítésére, társadalmi

³⁴ Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák. Diagnózisok Magvető Kiadó Bp. 1989.268 p.

méretű elterjesztésére; másfelől, viszont a hivatalosság csökkentette vonzerejét, és mindennapi problémái, kudarcai rontották hitelét.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor négy értékrendszer-típust különböztet meg. Az első a szokás és hagyományörző értékrendszer. Legfontosabb jellemzője a szigorú modellkövetés és az életvitelt meghatározó normák kötöttsége, melyek szerepe a környezethez való alkalmazkodás és az élet egész területét átfogja. Miközben elég nagy biztonságot jelent az egyén számára, kifelé nagyobb mértékben elzárja a csoportot. Az értékrendszerben a munka a központi szervező elv. Az életmód-modell esetében is a tartósságot, a változatlanságot, a normakövetést, a példák követését tartják a legfontosabbnak. A környezet és a közösség által meghatározottá válik, és kevésbé módosul a nemek közötti viszonyra jellemző korábbi felfogás, és a viselkedési módokban a tradíciók őrzése. Lényeges ismertetőjegye az is, hogy a közösség nem választott csoport. Meghatározó értékei: a család, a hűség, a becsület és a felebaráti szeretet, amely elsősorban a külső elvárásokhoz való igazodást jelentik és a lehetséges életcélokat is behatárolják.

A polgári- individualista értékrendszer sajátossága, hogy a középpontba az egyén érvényesülése és önmegvalósítása kerül, amely szükségszerű velejárója a polgári társadalom kialakulásának. Az egyén, – mint a másoktól különböző személyiség- feladata önmaga megvalósítása, boldogulása, és már nem a munka a központi érték, sokkal inkább az általa birtokolható javak megszerzése. A munka, eszközzé válása következtében felszabadítja ugyan az egyént a szokások alól, de a cél által továbbra is korlátozott marad tevékenységében és képességeinek kibontakoztatásában az egyén, mert legfőbb értéknek a pénz, a siker, a hatalom számít, illetve mind az, amit ez által megszerezhet. Fontos szerepe lesz az alkalmazkodó képességnek, az újításnak, az ötletességnek és az állandó változtatásnak, az új elfogadásának. Felértékelődik a szerepe az információnak, s meghatározó elemévé válik a divat állandó követése, a társasági életben való részvétel, társasági emberré lenni, amely előnyeit az élet legkülönbözőbb területein kamatoztatni tudja. Az érintkezési szabályokban a felszínes alkalmazkodás a jellemző.

Az utópisztikus- anarchisztikus értékrendszer sajátossága, hogy nem tisztán kötődik egy meghatározott társadalmi formációhoz, mint az előbbieken említettek, hanem a társadalom egy szűkebb csoportjára tejed ki az érvényessége. Ebben az értékrendszerben az elkülönülés figyelhető meg az uralkodó viszonyoktól. A lázadás, a voluntarizmus és totalitás igény kifejeződése ez az értékrendszer, mely az élet minden területére kiterjedhet. Az elidegenedésnek nagy szerepe van a tevékenységmodell kialakulásában, s a munkához való viszony inkább ideologikus jellegűvé válik. A bizalmatlanság, a fennálló renddel való

szembefordulás, az egyéni tett felértékelődése azt eredményezi, hogy az egyén részlegesen vagy teljesen kivonul a társadalomból, és új játékszabályokat alakít ki, s elutasít mindent, ami „hivatalos”. Igazából a lényeg ismerete nélkül száll szembe társadalmával, ami van, azt tagadja, mely elsősorban a formai elemekre terjed ki. Az elvek határozzák meg az emberek közötti érintkezési szabályokat, a meghökkentő és „polgárpukkasztó” magatartás a jellemző. Erkölcsi értékeik, törvényeik rendszere többnyire kidolgozatlanok és nagymértékű, - elsősorban indulatokra épülő- az intolerancia.

A bürokratikus értékrendszer jellemzője, hogy nem társadalmi formációhoz kötött és minden társadalomban az államszervezet tevékenységének szükségszerű velejárója. Az értékrendszer létrejöttének az alapja, hogy az államapparátus és a szervezés kiépülésével, az államszervezet egyoldalú centralizációjával szükségessé válik, hogy a termelés területeit és folyamatait összefogják, irányítsák, megszervezzék. Alapvető értéknek jelenik meg az alkalmazkodás, a társadalmi érdek szolgálata, a kollektivitás és a szabályzatok érvényesítése. A munka, részfeladatok végrehajtását jelenti, és a rutin, a tapasztalat ezért felértékelődik. Ebben az értékrendszerben az egyének meghatározott pozíciókat töltenek be, és ez az alapja az alárendelő viszonyoknak. Jellemzője az is, hogy különül a magánélet és a közélet. A munka szempontjából meghatározóvá válik a pontosság, a szaktudás, a szabályozottság, a szolgálati szabályok betartása, amelyek tevékenységének egészét előírják, meghatározzák. A szabályokat „kívülről” írják elő. A magánélet területére is behatol ez a „hivatali kötelesség” szemlélete, s egyre dominánsabbá válnak a formai elemek, a szerepek az emberek érintkezéseiben és viszonyaiban. Központi értéknek jelenik meg a rang, – pozícióhoz kötött- és a szolgálati hatalom „felhasználása” következtében a korrupció lehetősége felerősödik. Az erősen hierarchizált szervezetben a hatalmi viszonyok rögzültek, és a központi értéket jelentő tekintélyt a rang biztosítja. „A modern”, vagyis a 19. századi katonaság, mint intézmény különben is a feudális jegyek és a bürokratizmus keveredésének mintapéldánya. Gondoljunk csak a különböző tisztségek viselői, a különböző rangosztályokhoz tartozók közti hűbéries viszonyra, s a hadseregben uralkodó totális, személytelen alávetetésnek az ázsiai társadalmakból ismert bürokratizmusára.”³⁵ A bürokratikus értékrendszerhez szorosan hozzátartozik a depolitizálódás, hiszen szakmai illetékessége szerint cselekszik az ember. A bürokratikus értékrendszer, mely elszemélytelenít felértékelődhet olyan korban, mikor a társadalmat „kívülről vezérelve” kell átalakítani.

³⁵ Im. 200.p.

Az értékrendszerek soha nem találhatók meg tisztán a társadalomban, keverednek egymással, s lehetséges valamely értékrendszer dominanciája, de „tisztá” érvényesülése akkor sem lehet. A társadalmi változások idején még inkább erőteljes az értékrendszerek keveredése, – amely az egyén értékrendszerére is igaz - és ez értékvákuumot, értékzavarokat eredményezhet. Felvetődhet a kérdés, hogy ez a helyzet értelmezhető-e értékválságként, melyről oly sokat hallottunk az utóbbi évtizedben. Ugyanis nem arról van szó, hogy az egyéni értékek, értékrendszerek ne lennének alkalmasak az egyének életének irányításához, szervezéséhez, vezetéséhez, sokkal inkább arról van szó, hogy az értékrendszerek sokfélék és nem unifikálhatók. Azok az értékvizsgálatok, amelyekkel az elmúlt tíz évben a lakosság értékváltozását próbálták mérni, azt az eredményt mutatja, hogy igazából jelentős változás nem mutatható ki, és az értékészlelet illetve az egész értékhierarchiát megváltoztató változásról nem lehet beszélni. Az értékeltolódás, a rangsorváltozás viszont egyértelműen kimutatható. Az 1999-es években végzett felmérésben 23 érték közül kellett kiválasztani azt az ötöt, amelyet legfontosabbnak tartanak, és azt az ötöt, amelyet szerintük a nyugati országokban élők tartanak a legfontosabbnak³⁶ A válaszadók az első öt helyre individuális értéket sorolt, mint létbiztonság, béke (ez az egy kivétel), segítségnyújtás a rászorulóknak, mindenkire egyenlően érvényes törvények, esélyegyenlőség. A nyugati társadalmak által preferált értékek (ahogy mi gondoljuk): a nemzetközi együttműködés, az egyén sérthetatlensége, a civilizációs értékek védelme, a nemzeti önrendelkezés joga, a szolidaritás és áldozatvállalás más nemzetekért. Ez azt jelenti, hogy a mi elképzelésünk szerint két elsősorban a közösségi és nemzeti értékek vezérlik. Az értékek rangsorában a válaszok alapján a hazaszeretet a nyolcadik, a szolidaritás és áldozatvállalás más nemzetért az utolsó helyre került és a tolerancia, a nemzeti hagyományok, kulturális értékek védelme az utolsó negyedben található.

Összefoglaló következtetések

. A katonai hivatás és tiszti értékrend értelmezését a maga szerves fejlődésében, történetiségében, a társadalom és hadsereg viszonyrendszerében a jelenkor trendjeiből és kihívásaiból kiindulva lehet a leginkább értelmezni.

Az értékek az élet minden területét átszövik, és értéké bármilyen válhat, ezért az értékrend nem csak morális értékeket tartalmaz. A legáltalánosabb érték kategóriák, emberi

³⁶ A HABE megbízásából a Szonda Ipsos által elvégzett országos közvéleménykutatás. Értékek és értékrendszerek az ezredforduló Magyarországon címmel megtartott Nyári Egyetem statisztikai bázisát jelentette. Bp. TIT HABE 1999.

értékek mások és mások lehetnek tartalmukban a különböző korokban és kultúrákban. Az a kérdés is felvetődik, hogy egyáltalán léteznek-e egyetemes, örökérvényű értékek, mikor éppen mindennek a megkérdőjelezésével szembesülünk.

Az érték pedagógiai, pszichológiai megközelítése és felfogása a szocializáció folyamatában az oktatási és nevelési tevékenységnek az érték közvetítő momentumát emeli ki. Ez a tevékenység a személyiség fejlesztését és egyben értékfejlesztést is jelent. Az értékfejlesztés az életkori sajátosságokból adódóan önmagában is egy fejlődési folyamat, amelyben a legmagasabb szint a személyiségnek az értékteremtő képessége, eredménye pedig a tudatosan vállalt érték. Az érték választási és dilemma helyzetben funkcionál, (ekkor bizonyosan érezzük létüket) s a szituációban a személynek döntenie kell. Az értelmes élet megfogalmazása és a szabadság lehetősége együtt jár a felelősséggel, s ez által válik az egyén tette értékessé önmaga és a társadalom számára. A felsőoktatásban és a katonai felsőoktatásban ezért fontos azon értékek megfogalmazása, közvetítése és elsajátítása, amely az egyén számára a társadalomhoz és a hadsereghez illetve más kultúrákhoz való pozitív viszonyát eredményezik.

Miközben a modern szociológiai kutatások azt mutatják, hogy az erkölcs szerepe csökkent a modern társadalmakban, azt mégsem mondhatjuk, hogy teljesen kiveszett a társadalomból. A modernizáció, a felgyorsult funkcionális differenciálódás során a kollektív élet erkölcsi, vallási és jogi funkciói mindinkább elkülönültek, s az erkölcs elveszítve társadalmi strukturális háttérét egyre inkább individualizálódott. Az ésszerűen szervezett és funkcionálisan elkülönült modern társadalom látszólag ellentmond az erkölcs létének. Az erkölcs nem kiszorult a társadalomból, sokkal inkább az egyén és a kisközösségek szintjére szorult vissza. A globalizált, modern társadalomban értelmezhetetlenné váltak bizonyos korábban örök érvényűnek hitt értékek. A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása történetileg azt eredményezte, hogy a valósághoz való hűséget, a tények ismeretét egyre inkább a fogyaszthatóságra való alkalmasság váltotta fel, az értékes emberi élet helyébe a személytelen kikapcsolódási ingerek léptek, s a valódi értelmiségi értékek már csak egy szűk körben érvényesülnek.

A modern korban azok a hagyományos értékek, amelyek a korábbi filozófiai gondolkodásban megfogalmazódtak, mint a legfőbb jó, a boldogság, a jó és a rossz kérdésfeltevése elveszíti értelmét. Igaz, Kant örök békéje sem valósulhatott meg, s utópia maradt, s a nemzetközi jog alkalmazása a 20. században is nem egyszer felveti a törvényesség és igazság kérdését az alkalmazók részéről.

Ezért fogalmazódik meg a személyiségtudományban a 20. században az a gondolat, hogy a hagyományos erkölcsi kérdések helyett új kérdésekre kell a választ keresni, mint autentikus lét és inautentikus létezés, és megpróbál arra is választ találni, mit jelent a tisztességes ember fogalma, s ez mennyire a személyes választás és döntés kérdése, amelyben elsősorban a választásra helyeződik a hangsúly és nem az eredményre. A tisztességes ember egyben hiteles, és kompetens is, aki egyszerre nyitott világára, de épít a hagyományokra is, elutasítva a hazugságot, spekulációt, korrupciót. Az értékek létezése feltételezi a valódi közösségeket, s ezért fogalmazódik meg, hogy a funkcionálisan szerveződött közösségekben a morál kevésbé létezik, a morális értékek inkább a kisebb közösségekben léteznek és működnek, illetve az egyén magánzférájába szorulnak vissza.

Az értékek megfogalmazói, hordozói és közvetítői a közösségek. Ebből következően az értékek rendszere, struktúrája, elemei változhatnak aszerint, hogy milyen közösségekről beszélünk, (globalizációs szervezetek, nemzet, nép, foglalkozási csoport stb.) s az átfedések mellett különbözőségeket és egyedi jegyeket is megtalálhatunk az értéktartomány elemei között. Minél nagyobb a közösség, (pl. társadalom) amely az adott értékeket megfogalmazza, annál általánosabb az érték, s az egyén vagy a kisebb közösség idegennek, s működésképtelennek érezheti, míg a kisebb közösségek szintjén a hagyományoknak és a tradíciónak nagyobb lehet a szerepe. A neveléstudományban megfogalmazódó konstruktív életvezetés kialakításának elmélete azt jelenti, hogy a társadalmi szinten megfogalmazódó elvárások, (a legáltalánosabb „Kellés”) és az egyén életvezetéséhez, „életminőségéhez” kapcsolódó értékek összhangját kell megteremteni. A modern társadalomban miközben a polgári értékrend megszilárdul, mint pénz, siker, stb. addig a 20. század éppen a hitek és az elvek meggyengülésének a kora, az emberi kapcsolatok átrendeződésének időszaka. A fogyasztói társadalom értékei ellentmondanak a tradicionális értékek létezésének. A létező értékrendek és értékalakzatok miközben áthatják egymást, egymás létét erősíthetik, vagy éppen gyengíthetik. Az értékrendben az egyes értékek helyét az előnyben részesítés által adják meg, melyben egyre inkább a szociális és funkcionális értékek kapnak elsőbbséget és az emberi, életmódbeli, esztétikai értékek háttérbe kerülésével találjuk magunkat szemben. Ezért fogalmazódik meg a kérdés, hogy ténylegesen a magasabb értékek állnak-e a rangsorban előbbre, s ki fogalmazza meg (mely közösség) az értéknek az abszolút értékhez való viszonyát; mértékét.

2. Hadsereg és társadalom a 19.-20. században.

A védelmi képességek, a hadsereg, a fegyverrendszerek minden korszakban meghatározó jelentőségűek voltak, hiszen elsősorban ez biztosította egy adott nép fennmaradását, történelmi esélyeit. Elég, ha csak a görög városállamok egymás közti harcára, a római birodalom világméretű terjeszkedésére, a középkori államalakulatokat megelőző barbár támadásokra, ezek harci képességeire, vagy a Német-Római császárság kialakulására, a keresztény Európa határainak megvonására utalunk, ami szintén nem nélkülözhetette a katonai erőt. A keresztény államiság a középkor egész története egyben háborúk története is, mint ahogyan hazánk ezeréves történetét is súlyos harcok, győzelmek és vereségek tarkították, ami a magyarság szempontjából sajnálatos kényszerpályákat jelölt ki a következő generációk részére. Természetesen a különböző típusú társadalmak más és más konfliktusokat hoznak és hordoznak, és a társadalmi fejlettség által meghatározott műszaki-technikai fejlettség döntően befolyásolja a hadsereget, a haditechnikát, meghatározva magát a háborút, ennek formáját és tartalmát.

A nemzetállamok létrejöttével, és a Westfaliai béke utáni a nemzetközi rendszer kialakulásával megváltozott a hadsereg funkciója, az állam fenntartásában nemzeti hadsereggé vált, mely fölötti rendelkezést az alkotmányos konszenzus szabályozza, mint ahogyan a piacot, s más fontos, a társadalompolitika által kiemelt területet. A nemzetközi kapcsolatok 20. századi fejlődése, de mindenekelőtt a két világháború és a hidegháború időszaka megmutatta, hogy ebben az egyre bonyolultabbá váló és érdekszövetségeket létrehozó kapcsolatrendszerben a hadseregnek, a fegyverrendszereknek a kiépítése – mely természetesen egyre kevésbé választható el a gazdasági potenciáltól – a hatalmi pozíció záloga. Ez egyben persze az erőegyensúly garanciája is lehet, mint ahogyan azt a hidegháború időszakában egymással szembenálló két szuperhatalom, s a mögöttük meghúzódó politikai, katonai tömbök jelentették.

A nyolcvanas – kilencvenes évektől zajló globalizációs folyamatok meghatározó tényezővé válásával – mely kiragadja a nemzetállami keretek, s ezzel az alkotmányos konszenzus köréből a társadalmi szabályozás olyan döntő területét, mint a piac -, és a bipoláris világrend felbomlásával a nemzetközi rendszer nem vált egyszerűbbé, még kevésbé konfliktusmentessé. A jelen folyamatai olyan, minden területre kiterjedő változást vetítenek előre, ahol a piacracionális globális szintű megjelenése egy globális szintű információs

rendszerrel kapcsolódik össze, s mely mögött nincsen semmiféle – a hagyományos értelemben vett – társadalmi konszenzus és politikai-jogi autoritás. Ez lényegénél fogva nem hagyja érintetlenül a nemzetközi kapcsolatok szereplőit sem, mint a nemzetállamokat, és a különböző területeken és szinteken megszerveződő nemzetközi szervezeteket sem. A nemzetállamok lényegében e folyamatban elveszítik szuverenitásuk egy részét. Az egymással szoros kapcsolatban lévő globalizációs – regionalizációs és integrációs folyamatok átalakítják a nemzetközi és a nemzeti politikát, jelentősen beszűkítve a nemzeti politika lehetőségeit. A nemzetközi kapcsolatok átrendeződésében előtérbe kerülnek a védelmi képességek, csak most más hangsúllyal. Ez azt eredményezheti, hogy már nemcsak a nemzetállamok, s ezek szövetségei állhatnak szemben egymással adott esetben, hanem a nagyobb, meghatározott kultúrák alapján összefüggő térségek régiói is. Ezeket a gondolatokat fogalmazza meg Huntington „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása” című könyvében. Mindez az egész biztonsági rendszernek és ezzel összefüggésben a nemzetállami keretek között átalakuló védelmi szférának új értelmet ad, s részlegesen kiemeli a hadsereget a nemzetállami keretek közül.

A bipoláris világrend felbomlásával beköszöntő új korszakot a hadsereg megváltozott funkciói, meghatározottságai és környezete miatt érzem olyan problémának, melyet feltétlenül elemezni szükséges, az értékek, a belső normák szempontjából is, melyek nyilván követik a szervezeti, technikai változásokat, csakhogy ezek nem automatikusak. A hatás összetett, sokdimenziós változást jelent, az egész társadalmi környezet átalakulása függvényében. Kétségtelen tény, hogy a hadsereg funkciójának megváltozása nagyon fontos része, következménye a globalizációnak, mint ahogyan a történelem során eddig is minden jelentős társadalmi változás új meghatározottságokat, kereteket, s bizonyos fokig módosult funkciót jelölt ki a hadsereg számára. Ez egyik eleme azoknak a társadalmat alapjaiban átalakító folyamatoknak, melyeket a szakirodalom korszakhatárként értelmez, és valóságosan is napjainkat egy új korszak kezdeteként éljük meg, ami kitapinthatóan generális változást jelent az élet minden területén. A történelmi korszakolás persze szükségszerűen nem esik egybe azokkal az időszakokkal, amikor az emberek nagy része valami igen jelentős új dolog, vagy dolgok miatt saját korukat, mint valami újnak a kezdetét aposztrofálják, s ennek megfelelően is élik meg. A korszakváltások elsősorban az alapfolyamatokra vonatkoznak, a döntő meghatározottságokra, arra, ami a totalitás lényegét érintik. Hozzá tartozik a problémához az is, hogy a korszakhatárok a különböző társadalmi szférák – gazdasági, politikai, kulturális, tudományos, stb. – területein nem esnek mindig egybe, inkább generálják, felerősítik egymást. Ez a jelenség egyértelmű akkor, ha a hadsereg átalakulásában azoknak a

szabályzóknak, normáknak, életlehetőségeknek és magatartási szabályoknak az összességét kívánjuk szemügyre venni, melyek az átalakulás törvényi szabályozása mögött, valamiféle egységes értékrendként jelennek meg.

Önmagában egy ezredforduló nem jelenti feltétlenül egy új korszak határát, bármennyire is úgy tűnhet a mindennapi tudat számára, hogy jelenleg az új évezred hozza azokat a mélyreható változásokat, melyek gyökeresen átalakítják az emberek, országok és kultúrák közötti kommunikációt, s ezzel a mindennapi életet. A 20. század nyolcvanas-kilencvenes éveinek fordulóját ténylegesen is új korszak határaként érzékelhetjük. Ez az új korszak pedig jelentősen megváltoztatja a hadsereget, annak funkcióját, felépítését, s ezzel együtt a szakértelmet, a professzionalizmus tartalmát, s a hivatás emberi, morális oldalát, mindenekelőtt ott, ahol ez egybeesik egy gazdasági-politikai rendszerváltozással is.

2.1 *A modern hadsereg és tisztikar történeti kialakulása*

A hadseregek elkülönülését, fejlődését tekintve igen hosszú utat kellene szemügyre vennünk, hiszen a háború, és ezzel kapcsolatban a többé-kevésbé szervezett haderő minden történelmi korban jelen van, mint az emberi társadalom alapfunkciójából adódó tevékenység és szervezet. Azonban minden történelmi korszakban más és más típusúak a konfliktusok, amik az adott társadalom felépítésével, technikai színvonalával együtt sajátosan más típusú hadseregeket hoznak létre. A modern hadseregek létrejöttét történetileg a 19. század elejéhez köthetjük, amikor az iparosodással és urbanizációval együtt járó munkamegosztás, a népesség növekedése szükségessé teszi a foglalkozások elkülönülését³⁷, s ezzel a hadseregnek a katonai tevékenységnek az elkülönülését is. Ez a folyamat Európában a francia forradalom, majd a napóleoni háborúk időszakában megy végbe, ami egyik oldalról a polgárosodáshoz, a tőkés korszak konfliktusaihoz, másik oldalról a technikai, haditechnikai fejlődéshez köthető. Ebben az időszakban jelennek meg a katonai professzionalizmus elemei, s teremődnek meg a feltételek a modern hadsereg létrejöttéhez, egyfelől a nemzetállamok megerősödésével, melyek képesek fenntartani egy nem kis költségeket jelentő nemzeti hadsereget, másfelől pedig ennek a hadseregnek a modernizálásával, ami alapvetően a haditechnikában, a vezetésében, szervezésében, szaktudásában, kiképzésében és mindenekelőtt felépítésében,

³⁷ Itt elsősorban nem a hivatásoknak az elkülönüléséről van szó, hiszen például azok a régi hivatások, mint az orvos, jogász, stb. ekkorra már keresztülmentek egy bizonyos szakmai elkülönülésen. Itt a modern társadalomnak az iparral és a városiasodásával együtt járó, elsősorban csak foglalkozási, mint hivatási elkülönüléséről van szó.

belső differenciálódásában mutat jelentős átalakulást az előző időszakhoz képest. A változás döntő elemei: a professzionális tisztikar, a tömeghadsereg, az oktatás és képzés, a törzsek illetve vezérkarok létrehozása, valamint a katonai ismeretek tudománnyá való kiteljesedése, majd a haditechnikával is összefonódó specifikálódása.

E komplex változásnak egyik döntő eleme a modern tisztikar, amely magában hordozza a professzionális tevékenységet, a hadseregen belüli szakmai differenciálódást, s ezzel együtt egy sajátos társadalmi csoport hivatási elkülönülését. Ez váltja fel a zsoldos vagy arisztokratákból álló tisztikart, ahol nem a szaktudás, hanem a származás volt a bejutás mércéje, és nem a katonai siker, hanem a becsület vagy a pénz az értékmérő. „A 18. századi tisztikarban a szakértelem, a fegyelem és a felelősség katonai értékeit alárendelték a fényűzés, a bátorság és az individualizmus arisztokrata értékeinek”.³⁸ A professzionális tisztikar megjelenése Poroszországhoz köthető. A porosz kormány által 1808.-ban kibocsátott rendeletében fogalmazódnak meg legelőször azok az elvárások, amelyek már a szakma irányába mutatnak. "Békeidőben a tiszt kinevezés egyedüli jogcíme az iskolázottság és a professzionális tudás, háború idején pedig a kiemelkedő bátorság és helyzetfelismerés legyen, ezért az egész nemzetből minden egyes egyén, aki rendelkezik ezekkel a képességekkel, alkalmas a legmagasabb katonai posztokra. Ezennel eltöröltetik minden korábbi osztályelőjog a hadseregben, s minden embernek, tekintet nélkül származására, azonosak a kötelességei és jogai."³⁹ Ez a szemléletváltás – ami megfogalmazódik az állami, jogi deklarációkban – teszi lehetővé a tisztikarnak, mint egységes és mérhető szakmai-hivatásbeli, és ehhez tartozó emberi-magatartásbeli szabályokkal, értékekkel rendelkező csoportnak az elkülönülését. Ez után beszélhetünk valóságosan elkülönülő tiszt hivatásról, értékrendről, ami természetesen átrendezi a társadalomnak a hadsereggel szembeni elvárásait, a tiszt hivatás presztízsét. „A hivatás így bizonyos értékeket és eszményeket rögzítő egységgé válik, ezek az értékek és eszmények vezérlik a hivatás tagjait a laikusokkal való kapcsolattartásukban. Ez a vezérfonal olyan írásban nem foglalt normák gyűjteménye lehet, amelyeket a hivatásos oktatási rendszer révén örökítenek át, de az is elképzelhető, hogy a professzionális etika írott szabályzataként kodifikálják.”⁴⁰

Az adott korszakban a tisztikar elkülönülése mellett végbement változások másik fontos, kiemelendő eleme a tömeghadsereg létrejötte, ami nélkül a modern társadalom háborúi a nemzetállamok részéről nem lehettek volna sikeresek. Az ütőképes hadsereg fenntartása

³⁸ Samuel P. Huntington: A katona és az állam. Zrínyi – Atlanti Kutató és Kiadó. Budapest, 1994. 30. p.

³⁹ im. 34. p.

⁴⁰ im. 15. P.

egyben fennmaradási kényszer volt, ezért terjedt el az általános hadkötelezettség bevezetése a 19. század folyamán. Ebben, – mint a katonai professzionalizmus más elemeiben is – Poroszország járt az élen, ahol 1814.-ben törvénnyel vezették be az általános hadkötelezettséget, ami lényeges változást hozott a társadalom és a hadsereg kapcsolatában. Ez időben terjedt el a "fegyverre kelt nemzet" ideológiája, és a sorkatonák – akik a társadalom keresztmetszetét tükrözték – a polgári lakosság körében népszerűek voltak, a korábbi tulajdonképpen kitalált közkatonákkal szemben. Ez szintén nagyon jelentős lépés volt a társadalmi elvárás és értékelés oldaláról, hiszen a tisztikar és tömeghadsereg létrejöttével, elkülönülésével a háborús időszakokban valóságosan is a nemzeti haderő felkészültsége, felszereltsége és teljesítménye az ország létkérdésévé vált. Békeidőszakban a kiképzés, technikai és szervezeti fejlesztés mellett bizonyos nevelési, szocializációs tevékenység színtere lett a hadsereg, ami a specifikus képességek és tulajdonságok kialakítását és folyamatos szinten tartását tette szükségessé.

A tisztikarban belül a katonai professzionalizmust erősítette a törzsek létrehozása, amely az új elitet jelentette a modern hadseregben, ugyanakkor magának a szakmai tevékenységnek a belső differenciálódását is elősegítette, hiszen ők rendelkeztek a tisztikarban belül a legkvalifikáltabb ismeretekkel. "A béke az előkészítés ideje, a háború a kivitelé, a feladatok mindkét esetben más és más irányúak. Az alárendelt haderő egyetemes áttekintése és irányítása teljes mértékben igénybe veszi a vezetőket, elsősorban a legfőbb hadvezér teljesítőképességét. Döntéseiket azonban csak számos, sokoldalú, sokszor csekélységnek látszó részlet összehátására alapíthatják. Ezek összesítéséhez, értékeléséhez segédekre van szükség, akik megszabadítják azokat a terhektől, amelyeket ezek az átfogó elhatározások csorbítanak, nagyobb tervezések megszakítása vagy zavarára nélkül nem tudnának elvégezni. Erre a feladatra a főszállásmester és a többi vezérkari tiszt hivatott."⁴¹ A törzsek létrehozása már a szakmai munkamegosztást jelentette, azt a fajta munkamegosztást, ami a parancsnoki és felelősségi szintekben realizálódva, hozzájárul az adott hadsereg ütőképességének növekedéséhez.

A professzionális elemeket erősítette az is, hogy a tisztikarba való bejutást vizsgához, vagy megfelelő iskolai végzettséghez kötötték, és kidolgozásra került az előmeneteli rendszer is. Ezt követően indult meg a tisztképzés, ahol az időközben felhalmozott és tudományos szintre emelkedett hadtudományi ismeretek elsajátítása folyt. Az első hadiakadémia, a Kriegsakademie 1814.-ben Berlinben nyitotta meg kapuit, s megjelentek a különböző alsóbb

⁴¹ Károly (Karl Ludwig Johann): A magasabb hadművészet alapelvei. In.: A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Zrínyi. Budapest, 1974. 500. p.

fokú és szakosított iskolák is. 1831-ben került kiadásra Clausewitz: A háborúról című munkája, ami Huntington szerint „...joggal tölt be a katonai gondolkodásban olyan helyet, amely megközelítőleg Marxnak a szocialista elméletben elfoglalt helyéhez hasonlítható. A legtöbb korábbi szakirodalom csupán előzetes, töredékes volt, s végül az ő művében öltött testet. Az utána következő tanulmányok viszont többnyire csak szövegmagyarázatok és a mester művének értékelései.”⁴² Clausewitz szinte mindent elmond, amit a háborúról és hadviselésről, a háború elméletéről és gyakorlatáról, a háború és a politika kapcsolatáról, az ütközetről korábban el lehetett mondani. Világosan, pontosan és szenvtelenül fogalmazza meg a háború, az ütközet célját, a támadást és manőverezést, a haditervet, valamint a győzelmet. „A győzelem, mely rendszerint a fizikai és erkölcsi erők összegének túlsúlyából ered, e túlsúlyt feltétlenül szaporítja. Ha ez nem lenne így, a győzelmet nem keresnénk és drága áron nem, vásárolnánk meg.”⁴³ Clausewitz gondolataiban már benne van a háborúval, a hadviseléssel kapcsolatos olyan lélektani momentum is, ami a modern hadseregek felkészítésében, trenírozásában igen nagy jelentőségre tesz szert.

A fent jelzett professzionális elemek, melyek a modern hadseregek hivatásrendi elkülönülését jelentették, – először Poroszországban, majd Franciaországban, végül pedig Angliában és az Egyesült Államokban – kezdtek általánossá válni a 19. század végére, átalakítva a hadsereget a modern, professzionális alapon szervezett haderővé, melyen belül aztán megindult a szakmai differenciálódás, mindenekelőtt a kialakuló haderőnemek és a műszaki-technikai fejlődés által meghatározva. Ez természetesen azt is jelentette, hogy az egyre inkább felhalmozódó katonai, hadtudományi ismeretek folyamatosan alakították át ezek után nemcsak a tisztképzés rendszerét, hanem magát a felkészítés időszakát, a kiképzést is, már a belső differenciálódásnak megfelelően. Mindez szükségképpen alakította és formálta koherens értékrenddé azokat az írott és íratlan normákat és szabályokat, amik a katonai hivatás tartalmát, az ehhez kapcsolódó emberi-erkölcsi és politikai attitűdöket, magát azt az életformát jelentik, ami a katonai hivatás semmivel össze nem hasonlítható specifikumát adják.

Ilyen formán a katonai tevékenység – mint professzionális tevékenység – kiemelkedett és elkülönült a társadalom más specifikus tevékenységeitől, s ugyanakkor kiemelkedett a laikusságból, a kedvtelésből vagy kalandvágyból űzött tevékenységek köréből. Kialakult a szigorú hierarchia alapján a szervezet, a testület, melynek egész működésében adva van a professzionális tevékenység. A professzionális katona nem szakítható ki a professzionális

⁴² Samuel P. Huntington: A katona és az állam. Zrínyi – Atlanti. Budapest, 1994. 56. p.

⁴³ Carl von Clausewitz: A háborúról. Göttinger Kiadó. Veszprém, 1999. 515. p.

szervezetből, szakértelme a szervezet működéséhez, működtetéséhez kapcsolódik. Ez a szervezeti jelleg, s az ebből fakadó csoportkohézió és szolidaritás teszi sajátossá a katonai hivatást jellemző értékrendet, a katonai etikát, mint szaketikát, hiszen más elkülönült hivatáscsoporttal – orvossal, jogással, stb. – összehasonlítva, itt a motivációs rendszer döntő része is a szervezethez kapcsolódik. E tekintetben a professzionális hadseregen belül meghatározó szerepe a tisztikarnak van, hiszen a tiszt rendelkezik azzal a szakértelemmel, ami a katonai szervezet működtetését, az erőszak kezelését jelenti. Ezért az az értékrend, ami a katonai tevékenység vonatkozásában mindenekelőtt a tiszti hivatáshoz köthető, meghatározó lesz a szervezet egészén belül, alakítva a motivációs bázist, a szocializációt, s jelentősen befolyásolja a rekrutációt is.

A fent leírt változások következtében a professzionalizmus kérdése a hadseregek teljesítményének összehasonlításában értelmezhető, azoknak a minőségi mutatóknak az alapján, amelyek egy hadsereg ütőképességében, szervezettségében, a különböző típusú konfliktusok tekintetében való alkalmazhatóságában, és mindenekelőtt a haditechnikában érhető tetten. A professzionális hadsereg modern eleme ezek után a reagálóképességben ragadható meg. Emellett a történelemben már számtalanszor felmerült a professzionalizáció, mint a politikától való átvoltartás is, ez azonban nem katonai szakmai, hanem alapvetően politikai kérdés. Az értékrend tartalma felől közelítve a politikai lojalitás olyan alapvető követelménye a tiszti hivatásnak, ami semmiképpen nem kerülhető meg.

2.1.1 A katonai professzió

A modern szociológiában az elkülönült hivatásrendi csoportokkal a professzióelmélet foglalkozik. Ahhoz, hogy a modern professzionális hadsereg vonatkozásában a tiszti értékrendet, ennek változását, lényegét el tudjuk elméletileg különíteni, szükségesnek tartom a katonai tevékenységet, mint professziót – sőt, mint a társadalom önálló alrendszerét – megvizsgálni. Ez azért fontos, mert ez által különülnek el azok a professzionális komponensek, amik magát a tevékenységet és a szervezetet jellemzik, így lehet megadni a tevékenység professzionalizálódását a szakma fejlődése oldaláról. A professzionalizálódás azonban a szakirodalom szerint egyben a szervezeti rendszerektől való függetlenedést is jelenti, ami a hadsereg tekintetében elképzelhetetlen. Éppen ezért lesz különleges jelentőségű a szervezeti rendszer egészében ható, a szakmával, a hivatással összefüggő, de a társadalmi értékrendet is közvetítő, szakmai etika. Parsons szerint egy professzió belül a tekintély az, ami inspirálja az adott hivatás gyakorlóit – egyben meghatározza a szakmai előrelépés

lehetőségét -, a tekintély pedig a kiváló szakmai teljesítménynek a professzió egésze általi elismertségében rejlik, tehát függetlenedik a szervezettől. A professzionális katonai tevékenység nem függetlenedhet a szervezettől, hiszen éppen ez adja lényegét. „Minél nagyobb és komplexebb az erőszak szervezete, amelynek irányítására képes a tiszt, s minél több helyzetben és feltétel mellett bevethető, annál nagyobb a professzionális szaktudása.”⁴⁴ A tekintélyben adott szakmai teljesítményt Pokol Béla – Parsonst kiegészítve – úgy fogalmazza meg, hogy egy sajátos értékelési dimenzió kialakulása jelzi a professzionalizálódást,– s egyben a társadalomból való alrendszerű kiemelkedést - ez pedig a szakmai racionalitásnak felel meg. Ennek alapján alakulnak ki az adott szférában az értékelési-jutalmazási mechanizmusok, a rekrutáció, a szocializáció, ennek alapján közvetíti a tekintélyt az adott hivatáson belüli reputáció.

Ha ennek megfelelően próbáljuk leírni a hadsereget, a katonai tevékenységet, akkor látható, hogy a hadsereg rendelkezik minden olyan elemmel, mely a professziókat jellemzi. Létezik maga a történelem során elkülönült tevékenység, létezik a professzió által felügyelt képzési rendszer, differenciált és standardizált képzési anyaggal egészen az egyetemi szféráig.⁴⁵ Jelen vannak a bajtársi egyesületek, kialakult és elkülönült a szakmai etika, és nagyon markánsan jelen van a laikusok törvényi kirekesztése is: A katonai tevékenység lényege az erőszak legális alkalmazása pedig állami monopólium, ami a fegyveres testületek kizárólagos joga és feladata. A hadsereg sajátos rekrutációval, szocializációs mintákkal, technikákkal és értékrendekkel rendelkezik, ám a tevékenységi szféra jelentős részét lefedi a hierarchikusan felépülő szervezeti rendszer. A hadsereg, s ezen belül a katonai tevékenység hosszú fejlődési folyamaton ment keresztül, ami két vonatkozásban is determinált, egyik az eszköz, ami nemcsak kölcsönös függést és együttfejlődést eredményez, de magának a tevékenységnek a haditechnikai eszközök általi ugrásszerű, minőségi átalakulását is jelenti. A másik determináló tényező a szervezet, a szervezeti hierarchia. A társadalmi tevékenységek zöménél a szervezet nem mutat szoros összefüggést a professzionális elemek alakulásával, inkább csak a tevékenység keretét jelenti, a katonai professzió kialakulásánál és fejlődésénél azonban a szervezet az, ami összefűzi és megjeleníti a tevékenységet. A katonai tevékenység

⁴⁴ Samuel Huntington: A katona és az állam. Zrínyi Kiadó – Atlanti Kutató és Kiadó. Budapest, 1994. 17. p.

⁴⁵ A hagyományos professzióelméletek alapján akkor alakul ki egy tevékenységi mezőben a professzió, amikor a kialakult gyakorlati tevékenységek egésze egyben kapcsolódik a mögöttes tudományterületekhez. A védelmi szféra tekintetében is beszélhetünk mögöttes tudományterületekről. Ezek a tudományterületek ugyanis épp hadtudományi vonatkozásaikban jelentenek újat, amellyel, hogy kialakult maga a hadtudomány is, melyek így együtt specifikusan ennek a professzióknak a tudományos ismereteit jelentik.

éppúgy nem választható el a szervezettől, a szervezeti hierarchiától, mint ahogyan a fegyverek sem. A katonai teljesítmény szervezeti teljesítmény, a professzionalizmus ebben mutatható ki.

Ha a katonai tevékenységet elemezzük, azonnal láthatóvá válik, hogy e tevékenység csak szervezett tevékenységként jelenhet meg a kezdeti időszakától fogva. A laikusságból való kiemelkedés is csak a szervezethez, a hadsereghez kötötten valósulhat meg, maga az elkülönülés a tevékenységi és a szervezeti oldal együttes elkülönüléseként megy végbe az újkorban. Ezért a professzionális elemek kikristályosodása magának a szervezetnek az átalakulásában értelmezhetőek, és a sajátos logikát hordozó professzionális szerep megjelenése sem önálló egyéni tevékenységként jelenik meg, hanem a szervezet működését biztosító belső funkcionális szerepként. Már maga a funkció, a társadalom védelme is kollektív tevékenységet igényel, olyan kollektív tevékenységet, aminek következtében a szervezet egészének az ütőképessége jelenti a hatékonyságot, a professzionális katona a szervezet részeként létezik. A szervezet által nyújtott kollektív tevékenység következtében természetesen másként jelenik meg a felelősség is. Ez azt jelenti, hogy a professzionális szerepet a szervezetben betöltött funkció közvetíti, a teljesítmény értékelése pedig kétoldalú: egyrészt maga a személyes professzionális teljesítmény értékelése a szervezeti hierarchián belül történik, és ez az előmeneteli rendszerben, a rangjelzések hierarchiájában adott, mint objektív értékelési mechanizmus. Másrészt a társadalom értékelése a szervezet egészére vonatkozik. Egy veszített csata vagy háború kapcsán a felelősség nem az egyes katonát, hanem magát a hadsereget vagy az adott katonai egységet, ennek főparancsnokát terheli. A felelősség kérdése ezért a parancsnoki hierarchiának megfeleltetett felelősségi hierarchiában vethető fel. Azok az értékelési jutalmazási mechanizmusok, melyek a professziók tekintetében elválnak a szervezettől, és személytelenül hatnak a professzió egészén belül, itt eleve a szervezeti sikertől válnak függővé, és szintenként a szervezeti sikerhez való hozzájárulástól is elválaszthatatlanok.

2.1.2. A hadsereg, mint bürokratikus hivatás, és mint bürokratikus szervezet

Amennyiben a katonai tevékenységet professzionális tevékenységként értelmezzük, akkor a professzionális elemeket mindenekelőtt a szervezet egészéhez, ennek működtetéséhez, pontosabban a haditevékenységet végrehajtó egységhez, hadsereghez, hadtesthez, zászlóaljhoz, vagy bármely más szervezeti egységhez kell kötni. Ez viszont felveti azt, hogy hol húzható meg a professzionális tevékenység határa, hiszen a hadi siker – amit az

egész szervezet, vagyis az adott katonai egység produkál – nyilvánvalóan nem egyformán függ a szervezet minden tagjától. A differenciáló tényező ez esetben a szervezet professzionális működtetésének a képessége lesz. A szervezetet professzionálisan működtető tiszt tevékenységén keresztül emelkedik ki a társadalmi tevékenységek rendszeréből, és ez fogja jelenteni azt a határt, amelyen belül a folyamatok professzionális komponensekhez köthetők. Eltérően a többi professziótól, a katonai tevékenységnek a professzióelméletekben – mindenekelőtt Parsonsnál – jelzett személytelen értékelési dimenziója nem szakítható ki a szervezeti tevékenységből. A siker, a tekintély a tiszt mindennapi tevékenységének a professzió belüli elismertségéből fakad, ami viszont nem érintkezik közvetlenül a társadalommal, mint ahogyan a tudós, a jogász, vagy a politikus tevékenysége, így nem is mérhető közvetlenül a társadalmi elismertségen. Ezért felelőssége sem közvetlenül a társadalom tagjaival szemben mutatkozik meg. A tiszt felelőssége egyrészt a szervezeten belül, másrészt a társadalom képviselőjében fellépő állammal szemben fogalmazható meg. A tiszt annak a szakértelemnek, szakmai tudásnak a hordozója, mely megkülönbözteti őt nemcsak a társadalom más tagjától, hanem a hadseregben belül is a tiszthelyettestől, a sorkatonától, a zsoldostól, „létezik a katonai szakértelem megkülönböztető szférája, ami megvan minden, vagy majdnem minden tisztben, s ami megkülönbözteti minden, vagy legalábbis majdnem minden civiltől. „A legfontosabb szakismeret talán legáltalában Harold Lasswell meghatározásával összegezhető: „az erőszak kezelése”. A haderő feladata a sikeres fegyveres harc. A katonatiszt kötelességei, többek között: 1.) katonáinak megszervezése, felszerelése és kiképzése, 2.) tevékenységük megtervezése, és 3.) működésük irányítása harcban és nem harci körülmények között. A tiszt speciális szaktudása egy olyan emberi szervezet irányítása, működtetése és ellenőrzése, amelynek elsődleges funkciója az erőszak alkalmazása.”⁴⁶

A professzióelméletek fényében világossá vált, hogy a tisztikar az, ahol a professzionális tevékenység határait meghúzhatjuk, ezért úgy tűnik, hogy a professzionális hadsereg szempontjából valószínűleg indifferens az a probléma, hogy a haderő önkéntes, vegyes kiegészítésű, vagy sorozott haderő, ugyanis a professzionális komponensek minden esetben a haderőt működtető tiszti kar tevékenységéhez köthetők. Természetesen egy hadsereggel szemben megfogalmazott követelmények közül a legfontosabb a nemzetközi összehasonlításban az ütőképesség. Ez igényel olyan szakmai mérlegelést, ami elsősorban a kiképzésben realizálódik, tekintettel az egyre bonyolultabb és drágább haditechnikára. A kiképzésnél mindenekelőtt az adott hadsereg képzettségének optimális szintje az, ami a

⁴⁶Samuel P. Huntington: A katona és az állam. Zrínyi-Atlanti. Budapest, 1994. 16. p.

konkrét esetekben eldönti, hogy a sorozott haderő, vagy az önkéntes tartható hosszútávon a legoptimálisabb kiképzettségi szinten. Ehhez hozzájárul persze a hadikiadások nagysága, amit viszont az ország gazdasági helyzete mellett a fenyegetettség foka határoz meg.

A modern tisztikart vizsgálva egyetérthetünk Huntingtongal, hogy az egyrészt bürokratikus szervezet, másrészt bürokratikus hivatás, ahol a hierarchia szintjeit a rendfokozatok hierarchiája adja, mely azonban nem azonos a szervezeten belüli hierarchiával. A rendfokozat egyénhez kötött, ezen keresztül mérhető a tiszt professzionális teljesítménye, a rendfokozatban a képzettség, a tapasztalat a kiemelkedő teljesítmény manifesztálódik. A rendfokozat adományozására az állam általános elveket alakít ki, mely e tevékenységmezőben az értékelésnek, jutalmazásnak az eszköze, a magasabb rang magasabb tekintélyt biztosít, ezért ez hasonlóképpen működik, mint a tudományban kialakult közvetítő, a reputáció rangsor. Ettől különbözik a szervezeti hierarchia, mert az ezeken belüli köteleket a beosztási hierarchia testesíti meg. A kettő nem egyenesen függ össze, de nem is független egymástól, hiszen bizonyos beosztásokhoz bizonyos rendfokozatok vannak előírva.⁴⁷ A tisztikarnak alárendelt tiszthelyettesi és sorállomány a fentiekből következően nem tagja a professzionális bürokráciának, azonban tagja a szervezetnek, a szervezeti bürokráciának, együttesen építik fel a modern hadsereget. Természetesen a szakmai differenciálódással, a haderőnemi és fegyvernemi specifikus fejlődéssel a technikát működtető tiszthelyettesi állománynak is kitüntetett szerepe van.

Az erőszak alkalmazásának megszervezése és az alkalmazás módszerei minden korszakban szorosan kapcsolódtak a társadalom kulturális mintáihoz, a kor tudományos eredményeihez, s mindenekelőtt az adott politikai formához, társadalmi fejlettségi szinthez. „A biztonság funkcionális parancsoló szükségessége komplex hivatási intézmények megteremtésére vezet, amelyek autonóm társadalmi egységgé formálják a tisztikart.”⁴⁸ A tisztikar testületi struktúrája nemcsak a hivatalos bürokráciát öleli fel, hanem beletartoznak az egyesületek, iskolák, folyóiratok, szokások és hagyományok is, így a tiszt hivatás jóval nagyobb részét öleli fel a tiszt tevékenységnek, mint ez bármely más professzionál tapasztalható. Ehhez természetesen hozzájárul a tevékenység színtere, mely el van zárva a civil élet elől, sőt sok esetben a civil érintkezéstől is, ezért bizonyos fokig behatárolja a munkatevékenységen túli cselekvési kört és színhelyet, az életmódot, s ezzel a család életmódját is. Ezt az elhatárolódást fejezi ki az egyenruha és a rangjelzés viselete is. Ez a

⁴⁷ Ez fogalmazódik meg a haderő átalakítással összefüggően az új törvényi szabályozásban is.

⁴⁸ Samuel P. Huntington: A katona és az állam. Zrínyi-Atlanti. Budapest, 1994. 20. p

körülmény viszont azt a látszatot kelti, hogy zárt embercsoportról és nem egy homogenizált értékelési dimenzió mentén kibomló professzionális tevékenységről van szó a katonai szféra esetében.

Természetesen ebben az értelemben valóságosan is zárt csoportról van szó, azonban nem ez a professzió ismérve, hanem maga az értékelési dimenzió mentén létrejövő professzionális tevékenység. A zárt embercsoport önmagában nem lehet ismérve egy professzionális tevékenység alrendszerű elválásnak. A hadsereg, a katonai tevékenység professzióként való értelmezésénél a fenti kitétel azért ad megtévesztő látszatot, mert a professzió kutatásokban elsősorban az orvos-és a jogász professziót vizsgálva kiderült, hogy a tevékenység differenciálódásával a csoport korporációkra jellemző zártsága kezd megszűnni. A tevékenységben adott professzionális komponensek pedig nem a zárt csoporthoz, hanem a tevékenység egészében létező értékelési dimenzióhoz köthetők. A hadsereg tekintetében azonban más a helyzet: A homogén értékelési dimenzió itt is kikristályosodik a professzionalizálódással, azonban ez a hierarchikus szervezet keretén belül, illetve ennek segítségével történik, meghúzva a professzionális tevékenység határát. Ebben a tekintetben a katonai tevékenység a társadalom többi alrendszeréhez képest specifikus, itt a professzionális komponensekhez köthető tevékenység nem individuálisan, hanem a szervezethez kötötten alakul ki. Ettől még nem az embercsoport zártsága, és nem maga a szervezetrendszer jelenti a professzió határait. A szervezet viszont megjeleníti a professzionális elemeket, melyek egyik professzióval sem mérhetők össze, hiszen a katonai tevékenység jellege maga nem individuális. Ebből következik, hogy az értékelési dimenzió alapján létrejövő rekrutációs, szocializációs mechanizmusok is azt a specifikumot fogják mutatni, mely a professzionális tevékenység szervezeti jellegéből adódik. Ugyanez vonatkozik a jutalmazási-értékelési mechanizmusokra is, melyek a teljesítmények egyéni értékelésénél, a tiszt szervezeti tevékenységét értékelik. Ez még inkább szükségessé teszi ennek a szférának a vizsgálatát az értékek oldaláról, hiszen minden professzionál vagy társadalmi alrendszerénél nagyobb jelentőségű e területen az értékrend, azok a szocializációs minták, amelyek meghatározzák a motivációs bázist, s a kifejezetten szakmai dimenziót összekötik a szakmához, hivatáshoz kapcsolódó – bizonyos fokig behatárolt – létminőség egészével.

2.2.A monarchia hadserege

1866. július 26-án Poroszország és Ausztria békét kötött Prágában, s ezzel Ausztria kiszorult a német egységből. Bismarck próbálta Ausztriát szövetségének megnyerni, de a

birodalom vezetőit belpolitikai problémáik a magyar kérdés megoldására ösztönözték. A kiegyezést megelőző előkészítő vitákban tisztázták a hadsereg struktúrájával, szervezetével, vezetésével, irányításával és szervezésével kapcsolatos kérdések. Az 1867. XII. tc. elfogadásával szentesítették a kiegyezést, amely következményeként 1867 februárjában megtörtént gróf Andrássy Gyula vezette kormány kinevezése, júniusban pedig Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták. A kiegyezés Magyarországon alkotmányos parlamentáris monarchiát teremtett. A magyar parlament és a kormány hatáskörébe tartozott a közigazgatás, a közoktatásügy, a pénzügyek és a gazdasági ügyek döntő többsége. Ugyan akkor a külügy, hadügy, pénzügy, vagyis a közös ügyek területén nem rendelkezett a szuverenitás teljes mértékével. A kiegyezésnek köszönhetően indul el az iparosodás és Magyarország a 20. század elejére gyorsan fejlődő agráripari országgá vált. A monopóliumok először a bankrendszerben alakultak ki, majd ezt követően az iparban. Mindezek következtében megváltozott a magyar társadalom szerkezete is. Magyarország 1867-1914 között soknemzetiségű és sokfélekezetű ország volt. A Kiegyezés legfontosabb hadügyi vonatkozásai a következők: az elfogadott törvény kimondja, hogy:

„11. § Ő felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek, is mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és belső szervezetére vonatkozik, Ő felsége által intézendőnek ismertetik el.

12. § De a magyar hadseregnek időnkénti kiegészítését s az újoncok megajánlásának föltételeit és a szolgálati időnek meghatározását, úgyszintén a katonaság elhelyezését, élelmezését illető intézkedéseket, az eddigi törvények alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körébe, az ország magának tartja fenn.

13. § Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban az ilyen megállapítás éppen úgy, mint a későbbi átalakítás is, csak egyenlő elvek szerint eszközölhető célszerűen: ennél fogva, minden ilyen esetben: a két minisztérium előleges megállapítása után egyenlő elvekből kiinduló javaslatot fog terjeszteni mindkét törvényhozás elé.⁴⁹

1868. december 5-én az uralkodó szentesítette a véderőről szóló törvényt. A törvénycsomag három részre tagolódott: XL. tc. a véderőről. XL. tc. a honvédségről és a XLII. tc. a népfelkelésről.

⁴⁹ Sorsdöntések Bp. Gönczöl Kiadó 104. p.

A Monarchia fegyveres erejét e törvény alapján a közös hadsereg, a haditengerészet, az osztrák Landwehr, a magyar honvédség és a népfelkelés alkotta. A véderőtörvény kimondta az általános hadkötelezettséget, meghatározta a csapatok és vezetőszervek struktúráját, elhelyezkedését, a hadkötelezettség kezdetét, a hadsereg létszámát (80000 fő). A törvény továbbá tartalmazta a megreformált katonai tanintézeti képzés, a tiszti továbbképzés, a hadkiegészítés és a katonai közigazgatás kérdéseit is.

A honvédségről szóló törvény szabályozta a honvédség rendeltetését, kiegészítését, a honvédelmi miniszter és a közös hadügyminiszter kapcsolatát. Az 1868. Évi 40. Törvénycikk egyértelműen meghatározta a honvédség helyét és szerepét a Monarchia fegyveres erejében. A közös hadsereg és a haditengerészet feladata volt „Ő felségének összes birodalma, mindkét állama területének külellenségek elleni megvédése, a belrend és biztonság fenntartása, a honvédség háború idején a hadsereg támogatására és belvédelmére, béke idején pedig kivételesen a belrend és biztonság fenntartására volt hivatva.⁵⁰ A közös hadsereg tagjait és a honvédség tagjait a társadalom tagjai soha nem tekintették egyenrangúaknak, noha azonos volt illetményük, szolgálati és kiképzési szabályaik, katonai jelvényeik, a rendfokozati jelzéseik, a fegyverzet és a felszerelés. A közös hadsereg katonái anyanyelvükön a császárra, a magyar honvédség katonái pedig a királyra esküdtek. A honvédség felállításának első lépése a Honvédelmi Minisztérium, majd 1868. december 12.-től működő Honvéd Főparancsnokság létrehozása volt. A honvédség vezető szerveinek létrehozásánál nagy nehézséget jelentett a képzett tisztikar hiánya, s sürgetővé vált a hazafias érzésű, katonai ismeretekkel rendelkező tisztikar megteremtése. Az intézeti tisztképzés 1872-ben indult a Ludovika Akadémián.. Hivatalosan 1873/74. tanévvel nyitották meg az akadémiát. ahol magyar nyelven képezték a magyar honvédségnél a magyar ifjakat. A tanintézetben három tanfolyamot indítottak, nevezetesen:

Előkészítő tanfolyam azok részére, akik hivatásos állományba akartak kerülni, és elvégezték a középiskola három vagy négy osztályát. Tisztképző tanfolyam, ahol az év végén az első három helyen végzettet hadnaggyá a többieket hadapród tiszthelyettségé léptették elő. Tiszti tanfolyam, ahova azokat a tiszteket iskolázták be, akik legalább 2 év csapatszolgálatral rendelkeztek.

Meg kell jegyezni, hogy a beindított képzés ellenére sem szűnt meg a tisztihány, hiányoztak a magyar nyelvű tankönyvek, s nem volt elég jelentkező sem. A Ludovika Akadémia nem illeszkedett szervesen a magyar oktatási rendszerbe. Ezt az ellentmondást az 1883. Évi XXXIV. Törvénycikk életbe lépése feloldotta, amely értelmében a tényleges

állományú tisztek képzése mellett 14-17 éves fiatalokat is felvettek, s ezzel az akadémia lényegében hadapródiskola jellegűvé vált. A négy év alatt nagy figyelmet fordítottak az erkölcsi nevelésre és az általános műveltség fejlesztésére. A szakmai, katonai kiképzés főleg az utolsó két évben történt. A hallgatók zöme vezető állami tisztségviselők, földbirtokosok, katonatisztek leszármazottai voltak. A kishivatalnoki, iparos, kereskedő, értelmiségi rétegből származó fiatalok számára a képzésben való részvételre 1883-tól a tartalékos tiszti tanfolyamra való bejutás lehetősége maradt.

A tisztképzés folyamatában a nevelés és tanítás hármas célja a következő: „a növendékben jövőre hivatására irányított becsületes, igazi katonás gondolkodást felkelteni, és azt megszilárdítani; a növendéket általános műveltségre, katonai képzettségre és olyan fokú szellemi önállóságra nevelni, hogy mint hivatásos tiszt fegyvernemének fejlesztésében közreműködhessék; a növendéknek tervszerű testi képzése és katonailag szükséges mindazon ügyesség gyakorlása, hogy a növendék a legénység tanítójául hamarosan alkalmazható legyen”.⁵¹

A képzés folyamatában ennek a követelményrendszernek az érvényesítése eredményeként alakult a tiszti nemzedék, amelyben a tiszt meghatározása Stromfeld Aurél az Akadémia parancsnoka tapasztalata alapján a következő: „A szervezésre, a kiképzésre, a vezetésre, a példaadásra hivatva a fegyveres erő kötelékében olyan egyénekre van szükség, akik magatartás, erkölcsi és szellemi tulajdonságainál fogva a legénység felett állnak. Ezen tulajdonságokkal rendelkező egyén a tiszt fogalmát adja; a tisztek összessége a tisztikar. A tisztikar hivatásából kifolyólag a fegyveres erő alapja, szelleme a fegyveres erő szelleme, működése a fegyveres erő működése”.⁵²

A közös hadseregben a vezényleti nyelv a német volt, a kiképzés során használt nyelv az ezredekben beosztott legénység anyanyelve. A közös hadsereg a legfőbb hadúr alá tartozott.

2.3. A monarchia tisztikara

Az önálló magyar honvédség létrehozásának legfontosabb és egyben legnehezebb feladata a tisztikar megteremtése volt.

Az 1868. XLI. törvénycikk határozta meg, hogy kikből alakítandó ki a tisztikar. Az első csoportot, akik számításba jöhettek, a közös hadseregből nyugállományba vonult tisztek

⁵⁰ Magyarország Hadtörténete 2. kötet Zrínyi Katonai Kiadó Bp. 1985. 21. p.

⁵¹ Oktatási Utasítás, a M. KIR.: honvéd nevelő és képzőintézetek részére M.KIR.HONVÉDEMI MINISZTERIUM Bp. 1918. 5. p.

⁵² Stromfeld Aurél: Csapatvezetés 1913. Zrínyi Kiadó Bp. 1959. 158. p.

alkották. A második csoportba azok a rangjuk megtartásával a hadseregből kilépett tisztek alkották, akik életkoruknál fogva már nem tartoztak a hadsereg tartalékállományába. A harmadik csoportba az 1848/49. évi honvédségből még szolgálatra alkalmas tisztek tartoztak. A negyedik csoportba olyan közmegebecsülésben álló polgári személyek tartoztak, akik már leszolgáltak katonaidéjüket és a tiszti állás követelményeinek megfeleltek. Az ötödik csoportba olyan honvéd altisztek tartoztak, akik a tiszti vizsgát letették és a tiszti álláskövetelményeknek megfeleltek.⁵³

A magyar nyelvű első tisztikar megalakításához egy vegyes polgári és katonai bizottságot hoztak létre, akik a válogatást végezték. A tisztikar utánpótlása a honvéd tisztképző iskola feladata volt, amely létrejöttéről az előző pontban írtunk.

Az első tiszti szükséglet kielégítésére 1869/70-ben indították el a gyalogsági tisztképző iskolát, ahol hat hónap kiképzésben részesítették azokat, akiket személyiségük és előképzettségük alapján alkalmasnak találtak. A tiszthiány az elindított képzés ellenére sem szűnt meg, amely hiány a gyalogságnál volt a legnagyobb.

A nemzeti lelkesedésre alapozva az 1868/70-es tanévben a pesti, majd a pozsonyi, kassai, kolozsvári és zágrábi, egy évvel később pedig a nagyváradi és pécsi jogi akadémián állítottak fel katonai tanszékeket, hogy a hallgatók a hadapródi vizsgákhoz szükséges ismeretet elsajátítsák, de ez a kezdeményezés az érdektelenség miatt kudarcba fulladt, s 1873-ban megszüntették.

1872. december 12-én kezdte meg működését az Akadémia, amelyen három tanfolyam indult. Az első tanév után a tisztképző és tiszti tanfolyam kiegészült az előkészítő tanfolyammal, melyre 250 honvédot vezényeltek. Feltétele volt a nyolchetes újonckiképzés, a gimnázium vagy reáliskola első négy osztályának elvégzése. Az alkalmatlanokat három hónap után visszaküldték a csapattestükhöz, s erre a sorsra jutottak azok is akik nem tudták letenni a záróvizsgát. Akik a nyolchónapos tanfolyamot elvégezték, a tisztképzőtanfolyamra kerültek.

A tartalékos tisztek hiányát, azzal próbálták enyhíteni, hogy a közös hadsereg fiatalabb évfolyamaitól 650 tartalékos tisztet áthelyeztek a honvédség tartalék állományába. A

⁵³ A nyugállományba vonult tisztek egy része családi vagy magán okból szakított a honvédséggel, ezért nem számíthattak rájuk, akiket pedig azért helyeztek nyugdíjba, mert nem voltak a feletteseik elégedettek velük, szakmailag nem voltak alkalmasak az új tisztikarba való bekerülésre. A második csoportba tartozók közül azért jöhettek kevesen számításba, mert sok volt közöttük az 1866. évi háborúban altisztből előlépő személy, akiket a háború után végkielégítéssel elbocsátottak. A harmadik csoportba tartozók közül a szabadságharc egykori tisztje voltak a leginkább használhatóak, akikből 10 ezredest, 11 alezredest, 34 őrnagyot, 108 századost, 106 főhadnagyot, 90 hadnagyot, összesen 359 tisztet vettek át tényleges vagy tartalékos állományba. A negyedik csoportból a középosztály elismert és megbecsült tagjai közül a fiatalok jöhettek volna szóba, de nem életcélként választva a katonai pályát, inkább tartalékállományba kerültek. Az ötödik csoportba tartozó altiszteknek, pedig kicsi volt a létszáma.

tényleges állományú tisztek képzése az Akadémián négy évig tartott, az első ünnepélyes tiszttavatásra 1887-ben került sor. Az Akadémia az 1897. évi XXIII. tc. értelmében a Teréz Akadémia mintájára került átszervezésre, amely báró Fejérváry Géza tábornagy honvédelmi miniszter tevékenységének volt köszönhető. Az átalakítás szükségszerűségét indokolta, hogy 1896-ban 1138 fő volt a honvédtisztikar hiánya. Az Akadémián 1913-ban indult a tüzértiszt képzés, és a vezérkari tisztképzés, amely képzési forma 1898-tól a háború kitöréséig működött.

A magyar királyi honvédség tisztikarának létrehozása a nehézségek ellenére is a kor követelményeinek megfelelően történt, amely a későbbi tisztképzés történetét is meghatározta.

1901-ben avatták az első végzős hallgatókat, akikre vonatkozóan a következő nevelési és oktatási célok fogalmazódtak meg:

„A tisztképző tanfolyam nevelési és oktatási rendszerének célja:

- hogy a növendékben becsület, valódi katonai, jövőbeli hivatásos tiszt iránt teljesen odaadó érzület ébresztessék, és szilárdítsák meg;
- hogy a tiszt számára szükséges általános műveltséget elsajátítsák;
- s ezen az alapon katonai szakműveltségben részesüljenek;
- a katonai ügyességekben gyakoroltassanak, mivel ezek a testi fejlődést és a fegyelem megszilárdítását hathatóan előmozdítják;
- a csapatszolgálatra előkészítessék”.⁵⁴

A tantervi utasításokban és az Akadémia közlönyében olvashatunk a kor katonai erényeiről: „Így mi katonák is az erkölcsiség általános törvényeinek tisztelete mellett bizonyos lelki tulajdonokat különösen becsülünk, és azokat a katonai erényeknek nevezzük, ezek az istenfélés, engedelmesség és bizalom, becsület és kötelességérzet, közszellem, bátorság, kitartás, hazaszeretet és hűség, a valódi katonai jellemnek az alapjai, melyek a harctéren még akkor is érvényesülnek, midőn a részletes eseményeknek hatalma az ész tevékenységeit megakasztja”.⁵⁵

A tisztikar már ebben az időben is úgy érezte, hogy a társadalom nem becsüli meg kellő képen. Nem volt igazán vonzó a tiszt pálya a nemesség számára, amelyben szerepet játszhatott az alacsony fizetés, az egyszerű életfeltételek és az, hogy a modern hadseregben, - amely egyre speciálisabb ismereteket követelt - az előrejutást bizonyos követelmények

⁵⁴ Tanterv a M. KIR. Honvédség Ludovika Akadémia számára az 1895-96. Tanévre Pesti Könyvnyomda Rt. Bp. 1895.

⁵⁵ Ludovika Akadémia Közlemények 4. év. 2. füzet 145. p.

teljesítéséhez kötötték, teljesítmény orientálttá vált. Az 1897-ben elkészült első statisztikai felmérés azt mutatta, hogy a tisztikarban 22 % a nemesek aránya, vagyis a hadsereg fokozatosan egyre inkább polgári jellegűvé vált.⁵⁶ A nemesség legnagyobb százalékban a lovastisztek között, a vezérkarban és vadászászlóaljokban képviseltette magát, míg a modern fegyvernemeknél arányuk csak 21 % volt. A másik jellegzetessége a tisztikarnak, hogy a törzstiszteknek csak kis hányada származott katonacsaládból és a tisztikarba nagyobb százalékban képviseltették magukat a középosztály alatti státuszából bekerülő fiatalok.

2.4.A Horthy hadsereg a 20-as és a 30-as években

Az 1918-as háborúvesztés, az 1918-19-es forradalmak bukása, és az 1919-es ellenforradalom után Bethlen István irányításával létrejött az az uralmi rendszer, amely az egész Horthy-korszak idején fennállt. Horthy Miklóst 1920. március elsején a nemzetgyűlés titkos szavazással az ország kormányzójává választotta meg. A hatalomra került politikai rendszer konszolidációjának első jelentős lépése a trianoni békeszerződés aláírása 1920. június 4-én. A békeszerződés következtében a történelmi magyar terület hetven százalékát és a népesség egyharmadát a szomszédos államok fennhatósága alá helyezték. A nagybirtok és a nagytőke megőrizte hatalmi dominanciáját, s a parlament hagyományos formájában működött tovább, a szélsőbalt a politikai és közéleti szférából száműzték.

A háborús összeomlást és a forradalmak bukását kísérő tömegnyomor, az addigi stabil egzisztenciák összeomlása, megrendülése, a forradalmak szociális vívmányainak a felszámolása következtében a keresztény nemzeti eszme vált a korszak hivatalos állameszméjévé. Trianon a társadalom egészében súlyos megrázkódtatást eredményezett. A konszolidáció alatt fejlődésnek indult ipart az 1929-33-as gazdasági világválság kettétörte. A békeszerződés legsúlyosabban a hadsereget érintette. A hadsereg létszámát 35000 főben állapította meg és megtiltotta az általános hadkötelezettségen alapuló sorozást, és a magasabb szintű vezetésre hivatott szervek létrehozását. A hadsereg hazánkban kompromisszumos módon vett részt a politikai döntések meghozatalában, s nem vált igazából a politika alakításának aktív főszereplőjévé.

A katonai vezetésben a nehézségek ellenére megfogalmazódik az igény egy modernebb hadsereg megteremtésére, majd a 30-as évektől a nemzetközi politikában bekövetkezett változások hatására elkezdődött egy „elit” hadsereg koncepciójának a megvalósítása. A hadsereg fejlesztésének négy szakaszát különíthetjük el 1920-1940 között.

⁵⁶ Deák István: Volt egyszer egy tisztikar Gondolat Kiadó Bp. 1993. 204. p.

Az első a rejtés időszaka, majd 1927-től indul meg a hadseregfejlesztés, s ezt követi a hadsereg fokozott fejlesztésének szakasza 1932-től és a hadsereg újra felfegyverzése 1937-től. A békeszerződés aláírása után a korlátozó intézkedések bevezetéséig a rejtés időszakában a kifogásolt katonai intézeteket más tálcák hatáskörébe helyezték át a honvédelmi miniszter hatásköre fenntartása mellett. A rejtett szervek az ellenőrzés megszűntével visszakerültek a honvédség állományába. Az 1700 főben maximált tiszti létszám a tisztikar jelentős részének a leszerelését jelentette. A nemzeti hadsereg kiépítése megtorpant, és a fő cél ilyen körülmények közepette a háborús tapasztalatokkal rendelkező állománynak az átmentése volt. A Katonai Ellenőrzési Bizottság működésének a megszűnése után (1927. márc.1) elkezdődött a hadsereg fejlesztése és átszervezése. Ennek eredményeképpen javult a gyalogság és a tüzérség aránya, újjászervezték a mozgósítási és nyilvántartási rendszert, és 1935-től megindul a légierő fejlesztése.

A hadsereg újjászervezése politikai felülvizsgálattal kezdődött. A volt magyar királyi honvédség hivatásos és részben tartalékos tisztjeiből kellett létrehozni az új, szellemében a hagyományokra építő tisztikart, akik közül sokan a magyarországi Tanácsköztársaság Vöröshadseregében szolgáltak. Betiltották a tisztek számára a politizálást, és a következő rendeletet adta ki a magyar haderők fővezérlete:„...folyó évi augusztus 11-én napilapokban, falragaszokon, majd Rendeleti Közlönyileg közétett, folyó év 14, 16/ELN. 5. sz. rendeletem 1. pontja szerint a tényleges állományú tisztek, tisztjelöltek és hason állásúak mindennapi politizálását szigorúan betiltom. Tudomásomra jutott, hogy ennek dacára egyes tisztek még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban és ilyen irányú célzattal párhelységeket (klubokat) látogatnak. Az alárendelt póttesteket, intézeteket és katonai hatóságokat azonnal utasítva, hogy az alárendelt tiszti kart ismételten figyelmeztessék, fent hivatkozott rendeletem 1. pontjának betartására azzal, hogy a politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben, semmi

esetben sem lesz helye. ⁵⁷ A politikai jellegű átvilágítást az igazoló bizottságok végezték, és mindenkinek kötelessége volt önmaga ellen az eljárás lefolytatását kérni. A HM arra is intézkedett, hogy „a forradalmak idejében tanúsított kétes magatartásuk miatt a hadseregből (csendőrségből) elbocsátott altisztek, polgári, állami és közigazgatási szolgálatban ne alkalmaztassanak.”⁵⁸ Ezek az intézkedések a hadsereg megbízhatóságát kívánták elősegíteni, és gyakorlatilag eltávolítottak mindenkit, aki nem volt politikailag

⁵⁷ Szakály Sándor: Politizáló hadsereg 2. Historia 1984./5-6 48.p.

⁵⁸ H.L.H.M. ELN. 1920-73-344

megbízható. 1920-ban jelent meg a Tiszti Hivatás Ethikája – című írás, „amelynek célja a presztízsvesztés és az állástekintély visszaállítása.”⁵⁹

Vogel Ákos véleménye szerint a „... nemzeti újjászületés gondolata és akarata a magyar nemzeti hadseregben találja meg legbiztosabb támaszát, mely erkölcsi erőforrásait viszont a tisztikar szelleméből meríti”⁶⁰. Az 1920-as évek közepére sikerült a tisztikar egységét megteremteni, az egykori „vörös” és „fehér” tisztekből kialakult az egységes, magyar királyi honvéd tisztikar. A hadsereg újjászervezésénél a régi tábornoki kar és az ezredesek (akik 1918, 1919-ben nyugállományba vonultak) kerültek ismét előtérbe. Törekedtek arra, hogy a Magyar Királyi Honvédség átvegye az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének mentalitását, magatartás mintáit, becsületügyi és jogi értékeit. A tiszteknek különleges jogállás járt, amelyről Vogel a következőket írta: „A nyilvánosság jól tudja, hogy a tiszt a jogélet területén különböző előnyöket, kedvezményeket, szóval kiváltságokat élvez. Az erkölcsi és szellemi bensőség hatalma folytán a hadsereg gerincoszlopa, éltető fenntartó és vezetőeleme a tisztikar, és így már a hasznossági és célszerűségi tekintetek is megkövetelik, hogy e szerepkörben bizonyos kiváltságoknak legyen az osztályrészese. Minden joggal ugyanis kötelesség áll szemközt ép oly kölcsönhatással, mint az ok és okozat. Minél több a jog annál több a kötelesség s fordítva, minél több a kötelesség annál több legyen a jog is”⁶¹. A tiszti hivatást minden más hivatásnál magasabb rendűnek tekintették és az álláskiváltságok mellett fontos szerepet tulajdonítottak a tiszti állás becsületnek. A tiszti becsület eleme, pl. a becsületszó, diszkréció, állásszerű házasság, társasági viselkedés.

A nemzeti érzelmű tisztikar nevelése az átalakított katonai oktatási intézetekben folyt. A békeszerződés hivatalosan a Ludovika Akadémia működését engedélyezte, ezért a kezdeti időszakban a korábbi négy katonai középiskola helyén polgári jellegű reáliskolát hoztak létre, amelyek a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe kerültek át. Az oktatásban nehézséget jelentett az oktatói állomány képzetlensége, létszámhiánya és a túlszabályozottság. A 30-as évektől kezdve nagy figyelmet fordítottak az oktatás színvonalának emelésére, az oktatói állomány képzettségére és felkészültségére, miközben az oktatási szervezet a katonai modellt követte és a HM szabadulni igyekezett a VKM túlzott befolyása alól. A katonai nevelőintézetek és a Ludovika Akadémiák feladata volt, hogy a nemzetet küzdőszellemben nevelje. A hadseregen belüli feladata az, hogy teremtsen egységes harci szellemet, a hadseregen kívüli pedig az, hogy olyan katonai jellegű szervezeteket hozzon létre, amelyeken

⁵⁹ Vogel Ákos: A tiszti hivatás ethikája I-II. rész Szeged 1920. 3.p..

⁶⁰ I.m I rész. 4.p.

⁶¹ Im.: I. rész 5. p.

keresztül a fegyvert fogható lakosság kiképzését és harci szellemét irányítani tudja. Ennek oka pedig az volt, hogy a hadsereget tartották arra hivatott szervezetnek, amely egyedül alkalmas arra, hogy az egész népet testi és lelki fegyelmezettség, kötelességtudás és a győzelemben vetett hit szellemében nevelje. A tanintézeti képzés része volt –a hadseregfejlesztés mind a négy szakaszában- az erkölcsi nevelés, mert hiszen nem sokat ér az a hadsereg, amelynek nincs egységes erkölcsi felfogása. Ezért a hadsereg kiképzése a szakmai ismereteken túl magában foglalta: a testi és erkölcsi képzést. Az erkölcsi nevelés célja egy szilárd, egységes morál kialakítása, amelynek egyik részét a harc céljának a megértése és az ezen alapuló hősiesség jelentette, másik részét a katonai szempontból szükséges erkölcsi tulajdonságok kifejlesztése jelentette. A cél elérése érdekében különböző erkölcsi példák iskolázását tették kötelezővé: „Isten, istenfélelem, a haza, hazaszeretet; a hadúr, a bajtárs, a becsület, az önfeláldozás; előjáró iránti tisztelet, engedelmesség, a tetterő; a haza belső ellenségei; iszákosság, öncsonkítás.”⁶² Fontos és kialakítandó erkölcsi tulajdonságnak tartották a: fegyelmezettség, a küzdőképesség, a harci szellem, szívós kitartás, az önfeláldozó bajtársiasság, a dicsőségvágy, a leleményesség meglétét. Ezeknek a tulajdonságoknak az alapja nem lehet más, mint a tekintélyen alapuló fegyelem.

Ennek legbiztosabb eszközéül az emberek vallásos érzésének felkeltését tartották, mert a vallásosság önfegyelmet tételez fel, az önfegyelem pedig egyben a hadsereg fegyelmének az alapja. Az 1930-as, 40-es évek elejére kezdett megváltozni az a felfogás, hogy a tiszt ne politizáljon, amely gondolat úgy módosult, hogy ne politizáljon, de politikailag érett legyen.

Az „elit” hadsereg létrehozása nem sikerült az anyagi, pénzügyi nehézségek következtében. A hadsereg gépesített egységekkel, technikával való ellátottsága, felszerelése szerény mértékben valósulhatott csak meg, amelyet az erkölcsi tényezők felnagyításával próbáltak ellensúlyozni. Összességében azt mondhatjuk, hogy, fegyelmileg és erkölcsileg szilárd, de haditechnikával gyengén felszerelt hadsereg állt az ország rendelkezésére a II. világháború megkezdésekor. Napjainkban sokszor hivatkozunk a két világháború közötti ifjúságpolitika, kultúrpolitika és katonapolitika eredményeire, nevezetesen arra, hogy a szervezeti keretek, az intézmények életének formai oldala és a pedagógiai tevékenység együttesen szolgálta a nevelési célok megvalósítását és a kor színvonalának megfelelő modern tisztikar létrehozását.

⁶² Segédlet az alosztályparancsnokok számára I. rész I. füzet Bp. 1941. 26. p.

Összefoglaló következtetések.

A hadsereg minden korszakban meghatározó jelentőséggel bír egy adott nép fennmaradása szempontjából. A nemzetállamok létrejöttével megváltozott a hadseregek funkciója.

A modern hadsereg létrejötte a 19. század elejéhez köthető, mely társadalmi szinten a polgárosodás időszakát jelenti. A technika, haditechnika fejlődése és a társadalomban bekövetkező átalakulások következménye lesz a foglalkozások elkülönülése. A nemzetállamok létrejötte és megerősödése azt eredményezi, hogy képesek lesznek a hatalmas költségeket igénylő nemzeti hadseregek létrehozására, modernizálására. A haditechnika, a vezetés, szervezés, kiképzés átalakulása és a belső differenciálódás következménye a professzionális tisztikar kialakulása. A modern tisztikar kialakítása, professzionális tudása és tevékenysége a hadseregen belül szakmai differenciálódást és hivatásrendi elkülönülést eredményez, amely felváltja a zsoldos vagy arisztokratákból álló tisztikart.

Ahhoz, hogy a modern társadalom és a haderő összefüggéseit értelmezni tudjunk, szükségesnek látszik a történeti kitekintés, azért, hogy bemutassa a jelenhez vezető utat, azokat a tendenciákat, társadalmi változásokat, amelyek befolyásolják a hadsereggel szembeni elvárásokat, s a belső értékek, normák tartalmát. A történeti áttekintés két egymással összefüggő nézőpontra koncentrál: egyrészt a társadalom szociológiailag megragadható összefüggéseire, így a társadalmi viszonyokra, struktúrákra, másrészt politikai, biztonságpolitikai aspektusból kívánja bemutatni a nemzetközi viszonyok alakulását és ennek következtében a hadsereg megváltozott helyét és szerepét.

Ha a hadsereget, mint a társadalom egyik alrendszerét vizsgáljuk, akkor összefoglalóan elmondhatjuk; hogy a katonai tevékenység professzionális tevékenységet jelent. A katonai tevékenység az erőszak legális alkalmazása, ami állami monopólium. A hadsereg meghatározott értékrenddel rendelkezik, s hierarchikusan felépülő bürokratikus szervezet. A katonai tevékenysége nem választható el a szervezeti hierarchiától és a technika állandó fejlődésétől. A professzió jelenti az egyén személyes teljesítményét és a szervezet, mint egység teljesítményét, amely szoros kölcsönhatásban van, nem választható el egymástól. A felelősség mértéke csak a hierarchián belül értelmezhető illetve az állammal szemben megfogalmazható. A bürokratikus szervezeten belül a hierarchiában elfoglalt helyet a rendfokozat hierarchiája tükrözi vissza. Nem biztos, hogy egyenes arányban a beosztási hierarchiával. A bürokratikus és hierarchikus szervezetben a tisztikar, a tiszthelyettes, a

sorkatona és a szerződéses katona együttesen alkotják a modern hadsereget, de a professzió, felelősségi körük, és értékeik, amelyek alapján kötődnek a szervezethez különbözőek.

A tiszti hivatás, mely mindig kötődik az adott társadalom kulturális mintáihoz, a tudomány eredményeitől elválaszthatatlan, speciális tevékenységi területet jelent, amely az egyén életmódját, családja életmódját is mindig meghatározza, s ezzel egy zárt közösség látszatát kelti. A katonai tevékenység, amely a társadalom többi alrendszeréhez képest – Parsons - szerint specifikus sajátosságokkal bír, mégis értelmezhető és vizsgálható, mint professzionális tevékenység.

Miközben Európa számos országában már a 19. század első felében elkezdődik a modern hadseregek kialakulása, addig Magyarország a 19. század végén még az önálló magyar hadsereg és tisztképzés megvalósításán fáradozik. Az 1868-ban elfogadott törvény meghatározta a Monarchia fegyveres erejét, szabályozta az általános hadkötelezettséget, a csapatok és a vezető szervezetek struktúráját, elhelyezkedését és a megreformált katonai tanintézeti képzésben foglalt állást. A közös hadsereg tagjai és a honvédség tagja a társadalom előtt nem voltak egyenrangúak. Miközben régi vágyunk vált valóra – magyar tisztet magyar nyelven képeztek- állandósult a tiszthiány, és igazából a képzés feltételei sem voltak teljes egészében megteremtve. A magyar tisztképzés történetében a kezdetektől fogva mindig kiemelkedő helyet töltött be az erkölcsi nevelés és az általános műveltség fejlesztése. A tisztikar összetételére jellemző volt, hogy benne az iparosodó, kereskedelmi és értelmiségi réteg kis számban képviseltette magát.

Az 1868 XLI. törvénycikkben azt fogalmazták meg, hogy kikből lehet felállítani az új tisztikart. A tiszthiány és a tartalékos tisztek hiánya állandósult.. Az általános műveltség mellett erkölcsileg elkötelezett, a kor katonai szakműveltségében jártas tisztikar létrehozása volt a cél. Már ebben az időben is úgy érezték a tisztek, hogy a társadalom részéről nem részesülnek kellő megbecsülésben és azzal is szembesülni kellett, hogy a modern hadsereg egyre speciálisabb és magasabb szintű ismereteket követel meg.

3. Modernizáció és hadsereg a 20. században

3.1 *A modern társadalom*

A modern társadalom leírásával elsősorban a 20. századi modernizációs elméletek foglalkoznak. Természetesen az elméletek között nincs teljes összhang, s abban sincs

konszenzus, hogy lehet-e egyáltalán modellezni az egyre bonyolultabbá váló társadalmat. Ami a modern társadalom megfogalmazásából általánosnak látszik, az azzal a sajátosságával írható le, amit modernizációs trendeknek is szoktak nevezni. Ezek az iparosítás, urbanizáció, szekularizáció, jog, tudomány, nemzetállam, amelyek kialakulása után a modernizáció az ipari társadalom tudományos, technikai haladására épülve, a szakmai specifikálódás és differenciálódás folyamatában alakítja tovább a társadalom racionális struktúráit, és erre a racionalitásra építve a társadalmi tevékenységek egészét.

A modern társadalomelméletek nagy része M. Webertől indul, aki az európai modernizációt a felvilágosodástól induló és egyre inkább kiteljesedő racionalizálódás folyamatoként írja le. „Ez létrehozza egyrészt a tőke racionalizációja mentén a kapitalista nagyüzemet, a gazdaságtól elvált bürokratikus államot, valamint a kultúra evilági alapját. Mivel a világképek fölbomlanak, s a hagyományos problémák az igazság, a normatív helyesség, az autentikusság vagy szépség specifikus szempontjai alá oszthatók be, s mindig, mint megismerési, mint igazságossági, mint ízléskérdések taglalhatók, ennek következtében az újkorban sor kerül a tudomány, erkölcs és művészet értékszféráinak elkülönülésére”.⁶³

A modernizációs elméletek között igen jelentős helyet foglal el Parsons, aki szerint "... a modern társadalom, mint az európai történelem folyamán lassanként funkcionálisan differenciálódó és így társadalmi alrendszerekre bomló rendszer képe jelenik meg, amelyeken belül meghatározott cselekvési típusok válnak dominálónak, és az ösztársadalom sikeres integrációja teszi lehetővé a szerepekre differenciálódott egyes egyének személyiségének harmonikus reprodukcióját is.”⁶⁴. Parsons elmélete több oldalról támadták, mindenekelőtt azért, mert az európai és észak-amerikai fejlődést tekintette –kritikusa szerint – az emberi civilizáció általános mintájának. A tőkés társadalom belső kritikusi szerint pedig ezt a társadalmi rendszert és fejlődési trendjeit nem lehet, mint az emberi civilizáció általános mintáját interpretálni, hanem mint patológiát el kell vetni.

Ezt a fajta kritikai álláspontot képviselik a frankfurtiak is, Horkheimer és Adorno. Véleményük szerint a természet alávetése felbontja az embernek a természethez való viszonyát, és kialakítja a szubjektum-objektum típusú antagonizmusokat. A társadalmi viszonyok ettől kezdve az uralom-alávetettség viszonyaiként válnak el a természeti viszonyoktól, s ezek, mint külső természet a kizsákmányolás formáját öltik. Ennek következtében pedig szétszakad az egyén is énré és nem-énre, azaz természetes énré és

⁶³ Jürgen Habermas: Egy befejezetlen projektum – a modern kor - In.: A posztmodern állapot. Századvég. Budapest, 1983. 162. p.

⁶⁴ Pokol Béla: Szociológiaelmélet. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Budapest, 1997. 22. p.

polgárra. Ezen keresztül Horkheimer és Adorno a racionalizálás tendenciáját, azaz a felvilágosodást teljesen negatív tendenciaként értelmezik, amely deformálja az embert és az emberi társadalmat, a társadalomnak minden viszonyát, még a legelvontabbat is. „...a gondolat egyetemessége, ahogyan a diszkurzív logika kibontakoztatja, az uralom, a fogalmak világában létezik, a valóságos uralom fundamentumán nyugszik.”⁶⁵ A racionalitásnak a sok évszázados folyamata termelte ki azt a „kollektív tébolyt”, mely a 20. század paranoid jelenségeihez, a háborúkhöz és a fasizmushoz vezetett, s mindezt az ész nevében.

Marcuse is keresi a választ a fasizmus kialakulására, s így jut el a technika szerepéhez, valamint a weberi értelemben vett technikai termelés racionalitásához. „Marcuse-nél a technika egyúttal ideológiai termelőként is működik: az ember alávettségét, függőségét hirdeti attól a technikai és hatalmi apparátustól, mely ezeket a tárgyakat létrehozta.”⁶⁶ Arra a következtetésre jutott, hogy a technikai racionalitás válik a fő szervező elvévé a kultúra, a politika, a társadalom és a gazdaság minden területén. A technikai, racionalitás aláássa a fennálló társadalmi rend kritikájának politikai alapjait. „A megoldásért vívott harc azonban kinőtte a hagyományos formákat. Az egydimenziós társadalom totalitárius tendenciái hatástalanná teszik a tiltakozás hagyományos módjait és eszközeit – sőt talán veszélyessé is, hiszen fönntartják a népszuverenitás illúzióját. A fennálló társadalmak gazdasági-technikai lehetőségei elég nagyok ahhoz, hogy kárpótlásul engedményeket tegyenek az alul levőknek, fegyveres erőik pedig kellően kiképzettek és fölszereltek ahhoz, hogy úrrá legyenek a rendkívüli helyzeteken.”⁶⁷

Habermas egész életműve lényegében egy szemben álló, radikális társadalomelmélet normatív megalapozása. Szembenállása azonban kettős: egyrészt a modern kapitalizmus, a liberális demokrácia kritikátlan védelmezőivel való szembenállást fejezi ki, de egyúttal a technikai haladást és modernizációt az emberi szabadság negligálásaként értelmező, modernizáció ellenes elméletekkel, így Horkheimerrel és Adornoval való szembenállását is jelenti. Gondolkodása középpontjában a racionalitás és a társadalom tagolódása, a tagolódást létrehozó racionalizáció folyamatának mibenléte, problematikája áll.

A 60-as 70-es évek tendenciáiban, és az ezzel kapcsolatban kibontakozó elméleti vitákban fogalmazódnak meg azoknak a gondolati sémáknak a kialakulása, amelyek A kommunikatív cselekvés elmélete című mű megszületéséhez vezettek. Ennek központi problematikája, hogy mit jelent egyáltalán a 20. század utolsó harmadában a társadalmi

⁶⁵ M. Horkheimer – Th. W. Adorno: Dialektik der Aufklärung. 20. p.

⁶⁶ Almási Miklós: Marcuse rebellis Hegelje. In.: Herbert Marcuse: Ész és forradalom. Gondolat. Budapest, 1982. 491. p.

⁶⁷ Herbert Marcuse: Az egydimenziós ember. Kossuth. Budapest, 1990. 280. p.

racionalizáció és a modernség, és miként lehetséges a társadalomkritikai normatív látásmód megőrzése mellett az általánosabb történelemrendező szemléletmód alkalmazása. Ez természetesen egyben szembefordulást is jelentett a kritikai elmélettel „Aligha véletlen, hogy ekkor írja Lukács Az ész trónfosztását. A kritikai elmélet teoretikusai Németországban a fasizmussal, az Egyesült Államokban – emigrációjuk oda vezetett – a jóléti társadalom hamis konformizmusával találkoztak. A kör bezárult, s e filozófusok arra jutottak, hogy a felvilágosodás paradox valami: az ész használata olyan nem kívánt eredményekhez vezetett, hogy az előálló társadalmi egész szőröstől-bőröstől hamis és igazságtalan.”⁶⁸ Az ebből való kilépés lehetőségét egyrészt „... a kommunikatív megértés fogalma, illetve a cselekvési és nyelvi kommunikációkban rejlő kölcsönös megértésnek, mint megvalósult evilági ésszerűségnek az elismerése.”⁶⁹ – jelentette.

Másrészt azzal, hogy Habermas elkülöníti az instrumentális racionalitást a morális szférától, valamint az esztétikai-expresszív szféra aspektusaitól, feloldja a kritikai elméletnek azt az ellentmondását, mely az ész instrumentális és a természetes használata között húzódik. A harmadik probléma a politikai intézményrendszer, melynél Habermas abból indul ki, hogy megéri-e a meglévő forma teljes elvetése akkor, ha ezzel, semmivel sem lesz jobb a helyzet, s ha ez sem nyújt igazából semmilyen perspektívát. A válasz a kritikai elmélettel szemben ismét csak a konszenzus lehet. Habermas szerint a racionalizáció, mint a létszférák differenciálódása elkerülhetetlen velejárója a fejlődésnek. Így jön létre fogalomrendszerében az instrumentális racionalitás kibomlásával az alrendszerek rendszerszerű elkülönülése, valamint a mögöttes alapot biztosító életvilág, ahol a kommunikációk a megegyezésre, konszenzusra orientáltak.

3.2 Társadalmi és technikai fejlődés és a két világháború

A 19. és 20. század fordulójára kialakult az európai kontinensen, elsősorban Nyugat-Európában – és az amerikai függetlenségi háborút, majd a polgárháborút követően létrejövő Egyesült Államokban is – a modern polgári társadalom. Általánossá vált a tőkés nagyipar, mely összekapcsolódott a technikai technológiai, majd a tudományos fejlődéssel, az urbanizációval. Megindult a tőke expanziója, befejeződött a gyarmatosítás, s mindezek eredményeképpen jelentősen átalakult a társadalom szerkezete, ami már jelzi a

⁶⁸ Régi és új beszélgetések Jürgen Habermasszal. In.: Papp Zsolt: konszenzus és kihívás. Kossuth. Budapest, 1985. 311. p.

⁶⁹ i.m. 312. p.

monopolkapitalizmus létrejöttét. A politikai életben is lényeges változások mentek végbe, az állam elindult a jogállam irányába, bővültek az állampolgári jogok. Európában létrejött a politikai pártok második generációja, melyek alapvetően a 19. század nagy ideológiái alapján orientálódtak.. A nemzetközi kapcsolatokban ennek megfelelően igen erőteljesen kiéleződtek az ellentétek, megindult a harc a gyarmatokért, a piacokért, az európai hatalmi pozíciókért, ami felerősítette a fegyverkezést, a szövetségek keresését. Az ellentétektől szétszabdalt kontinensen a külpolitikát a merev szembenállás jellemezte. A polgári társadalom válságjelenségeket mutatott, melyek a világ újrafelosztásához, az első világháborúhoz vezettek. „Az első világháború kitörésében nem az a meglepő, hogy egy válság – egyszerűbb a számos korábban már megoldottnál – végül globális katasztrófához vezetett, hanem az, hogy mindez nem történt már jóval korábban.”⁷⁰

Az első világháború és következményei, a békerendszer, a Szovjetunió létrejötte, az 1929-33-as gazdasági világválság, a vesztesek részéről a revíziós politika, elvezettek a még pusztítóbb második világháborúhoz. A nacionalizmusból kinövő fasizmus, majd később a náciizmus világhatalmi törekvései, a polgári társadalommal szembeállított alternatíva, a tömegeknek a szélsőséges ideológiák hatása alá kerülése, s az ez által vezérelt politikai cselekvés szükségképpen a második világháborúba torkollott. Ugyanakkor világossá vált az is, hogy Európa nem képes önállóan megoldani a végletekig feszített konfliktusokat, fenntartani az európai status quot. A két világháború olyan globális katasztrófát jelentett, melyben már a pusztulás a szembenálló országok hadseregeit, a civil lakosságot, a természeti és nemzeti kincseket is egyaránt veszélyeztette. A háború kiszámíthatatlanná vált a célok és eredmények tekintetében. A második világháború végére kifejlesztett tömegpusztító fegyverek pedig egy potenciális világéggéssel fenyegettek, ebben a helyzetben pedig reális veszéllyé vált, hogy a fegyverek az emberi értékek fölé kerekedhetnek. Ezzel szükségképpen lezárult a polgári társadalomnak az a fejlődési szakasza, amely most már a fennmaradás érdekében vetette fel a nemzetközi viszonyok szabályozásának az igényét.

Az államoknak egy magasabb integrációban, politikai, jogi egységbe történő összefogása a század első felében még nem rendelkezhetett valóságos tartalommal. Ez a tartalom látenszen adva van a tőkés társadalom létrejöttétől kezdve, hiszen a nemzeti piac megteremtése a nemzetek kapcsolataival létrehozta a világpiacot, s azoknak a politikai, kulturális és egyéb folyamatoknak nemzetállami határokon túli kiterjesztését, amik a világérintkezést adják. Azonban ezeknek a kapcsolatoknak a második világháború

⁷⁰ Henry Kissinger: Diplomácia. PANEM-GRAFO Budapest, 1998. 196. p.

befejezéséig nem volt sem jogilag szabályozott kerete, sem olyan intézményrendszere, melyben a nemzetközi kapcsolatoknak a konfliktus helyett a konszenzus lehetőségét teremtették volna meg.

„Az első világháború a térben és technológiai értelemben korlátlan háború borzalmával szembesítette az európai társadalmakat, a második világháború pedig a minden ideológiai korlátot áttört háború tömeges bűncselekményeinek szörnyűségével. A Hitler kirobbantotta totális háborúban valamiféle civilizációs szakítás következett be, s ez világméretű megrendülést váltott ki és fölgyorsította a nemzetközi jogról a világpolgári jogra való áttérést. A háborút, melyet a Kellogg-paktum már 1928-ban megbélyegezett, Nürnberg és Tokió katonai bíróságai bűnténynek nyilvánították. Ekkortól „a háború bűne” is üldözendőnek számít. Másrészt a büntető törvények érvénye kiterjedt az „emberiség ellen elkövetett bűntettek” is, és „olyas fajta bűntényekre, melyeket állami szervek legálisan rendelnek el, és amelyek bűnrészesé megszámlálhatatlan szervezeti tag, funkcionárius, tisztviselő, üzlet- és magánember. E két újítással a népjog állam-szubjektumaitól első ízben tagadták meg az ártatlanságnak azt az egyetemes vélelmét, amely a föltételezett természeti állapotban pedig megillette őket.”⁷¹

. A 20. század első felének eseményei, majd a második világháború lezárásával létrejött keleti blokk, s ezzel a két világrendszer – gazdasági, politikai, társadalmi és katonai – merev szembenállása, elkerülhetetlenné tették egyfelől a nemzetközi jogi szabályozás és a nemzetközi rendszer normáinak a kialakítását, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének, mint világszervezetnek a létrehozását.

A szocialista tábor létrejötte, s ezzel a világ kétpólusúvá válása azonban új biztonsági veszélyforrást jelentett, amely a gazdasági integráció mellett szükségképpen vetette fel a politikai és katonai integrációval párhuzamosan egy olyan biztonsági rendszer létrehozását, mely a két szembenálló tábor – s mögötte a két szuperhatalom – erőegyensúlyán nyugodott. Ebben a folyamatban alakul most már az önállósuló védelmi szféra – nemcsak nemzetközi, de nemzetállami szinten is, a kettő kapcsolatának megteremtésével – s ekkortól jelenthet minőségileg újat a civil – katonai kapcsolatok jogi szabályozása és a civil kontroll.

3.3 A bipoláris világrend társadalmi, politikai, katonai megosztottsága

A második világháború lezárásától az 1989-90-es évek fordulójáig, a Szovjetunió és a szocialista blokk felbomlásáig terjedő mintegy 40 évet jelöljük a bipoláris világrend

terminológiájával. Ez a kétpólusú világ elsősorban társadalmilag, politikailag és ideológiailag jelentett alternatívát, melyet egyben merev katonai szembenállás és fegyverkezési verseny jellemezett. Ebben az összefüggésben a gyarmati sorból felszabadult országokat – jelezve a két meghatározó tényezőt – a harmadik világ kategóriája alatt foglalta össze a politikai retorika. A harmadik világ nem mutatott homogén képet, sőt társadalmi, politikai, kulturális és egyéb mutatóikat tekintve jóval heterogénebb volt. Az Egyesült Államok mögött felsorakozó nyugat-európai szövetségesek, valamint a Szovjetunió érdekszférájába tartozó közép-kelet-európai országok sem mutattak homogenitást. A nemzeti sajátosságok mellett azonban döntő tényező volt a két társadalom különböző berendezkedéséből adódó politikai szembenállás. Mindez meghatározta a fejlődési irányokat és lehetőségeket.

Nyugat-Európában ebben az időszakban indultak meg az integrációs folyamatok, mely szükségképpen adódott a nemzetközi helyzetből, valamint a jóléti állam megteremtése, aminek alapját jelentette egyrészt a háborús károk helyreállítására nyújtott amerikai segítség, a Marsall-segély, másrészt a keynesi gazdaságpolitika. Eredménye a 60-as 70-es évekre egy prosperáló gazdaság kialakulása a nyugati demokráciákban. A nyugati társadalomfejlődést a gazdasági integráció jellemezte, mely nem csak a politikai ideológiai szembenállás kifejeződése volt, hanem a modernizációból eredő szerves fejlődés következménye. Az integrációt tovább erősítette a 70-es évek olajár robbanása, mely a közös piaci viszonyokon alapuló, különböző integrációs formákat megvalósító nyugat-európai gazdaságot kevésbé érintette, mint a KGST keretében összefogott kelet-európai országokat.

A politikai-ideológiai- katonai szembenállás, melynek integrációs szervezete az 1949-ben létrehozott NATO, szintén egy olyan integrációs szervezetet jelentett a nyugat számára, melyben megfogalmazódott az európai kulturális hagyományokhoz való közös identitás gondolata. „Az atlanti gondolat természetesen kapcsolatban van az Atlanti Óceán két oldalán elterülő országok, népek egyfajta közös civilizációjával, kapcsolatban van, ha úgy tetszik a gyarmatosítással is, és ez által kapcsolatban van bizonyos mértékig a brit-amerikai viszonylatrendszerrel, ennek korai formájában.”⁷² Azonban, az atlanti gondolatban nemcsak egyfajta kulturális identitás fogalmazódik meg, hanem egyben az együttműködés keretei is. „Ugyanis a második cikk arról szól, hogy a felek a békés és baráti kapcsolatok kiszélesítéséhez azzal járulnak hozzá, hogy megerősítik szabad intézményeiket, biztosítják

⁷¹ Jürgen Habermas: Az örök béke kanti eszméje – kétszáz év távlatából. Világosság. 1996. 6-7. 49. p.

⁷² Dérer Miklós: Az atlantizmus. In.: Európai biztonság a 21. Század küszöbén. (kihívások, alternatívák a Balkáni konfliktus tükrében.) Szerk.: Bihari – Kiss – Tóth. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola Kar. Budapest. 2000. 133.p.

azoknak az elveknek a jobb megértését, amelyeken ezek az intézmények nyugszanak, és kiteljesítik a stabilitás és jólét előmozdítására legalkalmasabb körülményeket. Arra fognak törekedni, hogy nemzetközi gazdasági politikájukban kiküszöböljenek minden ellentétet, és bátorítani fogják a bármelyikük és valamennyiük közötti együttműködést.”⁷³

A bipoláris világ másik pólusát jelentő Szovjetunió és a mögé felsorakoztatott kelet-európai országok történetében ez a mintegy 40 év nem jelenthetett olyan szerves társadalomfejlődést, mint Nyugat-Európában. A piaci szabályozás kikapcsolása és az integrációs szervezetekben megjelenő politikai kényszer, a gazdaságot maga mögé utasító politikai ideológia csak tovább mélyítette a fejlődésbeli különbségeket Európa két régiója között. A széthullott monarchia országaiban a Trianon utáni nemzetállami fejlődés igen rövid történeti korszakot jelenthetett csak. A szocializmus időszakában a nemzeti identitást felváltotta az internacionalizmus eszméje, a piacgazdaságot pedig a tervutasítás és a redistribúció, a polgári demokrácia intézményrendszerének helyét a pártállam vette át.

A korszak társadalmi fejlődését nem tekinthetjük homogénnek, hiszen jelentős különbségek voltak országonként. Sztálin halála után a sztálini modell alkalmazása egy enyhébb formát öltött. A 60-as 70-es évek fordulójára a diktatórikus szocializmusnak egy jóval enyhébb változata alakult ki, amelynek következtében több országban megteremtődött a lehetőség egy demokratikusabb szocializmus kialakítására.

Magyarországon, ha látenszen is, de ismét megjelenik a piac, a magánszektor, az érdekérvényesítés pluralizmusa. Ezt befolyásolták a nemzetközi politikai események, a megtorpanásokkal és visszalépésekkel tarkított enyhülési folyamat. A fejlődésnek ez a lényegében szovjet mintára kialakított formája, megreformálva sem mutatkozott életképesnek hosszú távon, és meghatározó volt a korszak integrációs szervezeteire is. A KGST és a Varsó Szerződés szervezete igazából nem tudták elősegíteni az immanens fejlődést, mint Nyugat-Európában, pusztán a hatalmi erőviszonyokon alapuló éles szembenállásnak voltak a keretei.

3.3.1. A hidegháború

A bipoláris világrend időszakát más kifejezéssel a hidegháború időszakának nevezi a szakirodalom, utalva arra, hogy az éles szembenállás és fegyverkezési verseny jelentette a korszak lényegét, jellemezte a nemzetközi kapcsolatokat. Ahhoz, hogy a hidegháború katonai,

⁷³ im.: 133. p.

politikai rendszerét, a hadseregek és a fegyverrendszerek ez időszakban történő fejlesztését megértjük, szükségesnek látszik a második világháború utáni helyzet, a rendezés, és az amerikai külpolitikai stratégia módosulásának felvázolása. Ezt fejezi ki Kissinger következő megállapítása: „A győztesek mindegyike saját népének történelmi tapasztalatait figyelembe véve érvelt. Churchill a hagyományos erőegyensúlyt kívánta visszaállítani Európában. Ez Nagy-Britannia, Franciaország, sőt még a legyőzött Németország talpra állítását is jelentette, hogy ezek az országok, az Egyesült Államokkal együtt ellensúlyozni tudják a keleti szovjet kolosszust. Rooseveltnél olyan háború utáni rendet képzelt el, amelyben a három győztes, Kínával együtt, a világ igazgató tanácsaként működve örködné a világbéke felett a potenciális gonosztevők kordában tartásával. Utóbbiakon főleg Németországot értette. Ez az elképzelés a „négy csendőr” elméleteként vált ismerté. Sztálin megközelítése egyrészt kommunista ideológiáját, másrészt a hagyományos orosz külpolitikát tükrözte. Arra törekedett, hogy győzelmének előnyeit kihasználva kiterjessze befolyását Közép-Európára.”⁷⁴ Rooseveltnél ekkor még visszautasította az európai jelenlétet, a tartós európai szerepvállalást.

Az európai rendezés kérdésében az 1940-es évek végén erősödő érdekellentétek felvetették annak a garanciarendszernek a létrehozását, mely szavatolhatja a nemzetek biztonságát. Az együttműködés eredményeként 1945-ben létrehozták az Egyesült Nemzetek Szervezetét, melynek október 24-én hatályba lépett Alapokmánya kiemeli az erőszaktól való tartózkodást, a vitás államközi kérdések békés úton történő rendezését, a nemzeti egyenjogúság és szuverenitás, valamint a nemzetek önrendelkezési jogának a tiszteletben tartását. Az ENSZ legfőbb szerve a Biztonsági Tanács, mely kötelező érvényű határozatot hoz minden olyan esetben, amikor egy állam támadó magatartásával veszélyezteti a békét.

A hidegháború biztonsági rendszerének és nemzetközi viszonyainak kialakulását döntően befolyásolta, hogy az USA feladta korábbi politikáját, és részt kívánt venni az európai rendezésben. Megindult Európa „talpra állítása”, illetve az új amerikai politika deklarálása, melynek következtében sor került az integrált védelmi minisztérium, az integrált hírszerzés, a nemzetbiztonsági tanács felállítására. 1945 és 47 között egyre inkább elkülönült a két tábor. A katonai szövetségek kezdete az 1947-ben megkötött riói-paktum, a regionális katonai, politikai, gazdasági integrációs szervezetek közül kiemelkedő jelentőségű a NATO létrehozása. A második világháború után következő évtizedben az USA óriási kiterjedésű biztonsági övezetet hozott létre. Megszülettek a különböző embargólisták. A hidegháborús években az amerikai hadászati stratégia meghatározó elve a feltartóztatás volt. 1954-ben Dulles meghirdette a tömeges elrettentés doktrínáját, melyet a rugalmas reagálás katonai

⁷⁴ Henry Kissinger: Diplomácia. Pnem – Grafo. Budapest, 1998. 378. p.

doktrínája követett. Az ázsiai kommunista terjeszkedés megállítására született meg a dominó-elv. A Szovjetunió viszont a tökéletes biztonságot a teljes elzártságban látta, ennek megfelelően az 1947 szeptemberében létrejött a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. Ezen keresztül felügyelte, és megkövetelte a kommunista pártoktól, hogy a Szovjetunó érdekszférájába eső országokban szovjet típusú államszervezetet hozzanak létre.

A hidegháború ebben a politikai helyzetben több alkalommal tényleges háborúvá is alakulhatott volna, ilyen volt többek között a Közel-Keleten 1948-ban Izrael létrejötte, a kínai polgárháború, melynek végeredményeként 1949. október 1.-én kikiáltották a Kínai Népköztársaságot. A korszak legveszélyesebb konfliktusa a két Korea között 1950.-ben kirobbant háború volt, melybe bekapcsolódott a déliek oldalán az Egyesült Államok, az északiak oldalán pedig a Kínai Népköztársaság hadserege. A háború az 1953-ban megkötött fegyverszünettel ért véget. Szintén konfliktusos helyzet jött létre Jugoszláviában, mely erőteljesen hozzájárult ahhoz, hogy a szomszédos szocialista országok – megszegve a békeszerződés aláírásait – hatalmas hadseregeket állítsanak fel. Jelentős konfliktus volt még az 1956-os szuezi válság, valamint 1961-ben a kubai válság is. Az említett konfliktusok, és az a tény, hogy a szembenálló nagyhatalmak ismét közösen próbálták rendezni a konfliktusokat, egyértelműen mutatják az erőviszonyok kiegyenlítetttségét. A klasszikus hidegháborús időszaknak felemás jegyét mutatja, hogy a két nagyhatalom között az éles szembenállás ellenére megindulnak a tárgyalások, és egyre erősebbé válik az igény a konfliktusok tárgyalásos, békés úton történő rendezésére.

A hidegháború egész időszakában megmaradt az USA és a Szovjetunió közötti bipolaritás, azonban az 1970-es évektől ez kiegészült Kína politikai polaritásával. Gazdasági téren az említett három nagyhatalomhoz felzárkózik Japán és Nyugat-Európa. A hidegháború történetéhez szorosan hozzátartozik még a szovjet „szputnyiksokk”, az amerikai Hold-program, illetve a „hadászati triád”, amely a globális katonai egyensúlyi rendszer kialakulását eredményezte. Az így kialakult új világrend végül is a Szovjetunió és az Egyesült Államok totális szembenállását eredményezte, mellyel megteremtődött a bipoláris világrend, közepén a két szuperhatalommal. Szovjetunió kiterjesztette gazdasági, katonai és politikai befolyását Közép-Európára, s ezzel az Egyesült Államok által támogatott egységesülő Nyugat-Európával szemben létrejött a szocialista tábor.

A hidegháborús időszak meghatározó problémája Európa és Németország megosztottsága, amely megosztottsághoz különleges biztonsági érdekek fűzték mindkét nagyhatalmat. Jelentős tényező volt az is, hogy a Szovjetunió és az USA Európát tekintette a legfontosabbnak saját biztonsági érdekeinek védelme szempontjából. Az egyre inkább

elkülönülő két szektoron belül megindult a gazdasági, politikai, és katonai integráció, melyet az ideológiai szembenállás mellett az említett aktuális nemzetközi politikai események is elősegítettek. Mindkét oldalon megindult a regionális kormányközi szervezetek létrehozása.

A hidegháború időszakát jellemző éles politikai, ideológiai szembenállás a fegyverkezési versenyben öltött testet, ami azonban mindkét oldalról felvetette a totális pusztulás lehetőségét. Ezért a 60-as 70-es években, a világpolitikában fokozatosan teret nyert az enyhülés irányzata, melynek kiemelkedő eseménye az 1975-ös helsinki biztonsági értekezlet volt, melynek eredményeként létrejött az EBEÉ 1985-től EBESZ. A szovjet vezetés az államközi kapcsolatok alapelvét nem tartotta érvényesnek a szocialista táboron belül, itt a korlátozott szuverenitás elvét hirdette, ami alapját képezte a csehszlovák forradalom leverésének, majd az Afganisztán elleni katonai intervenciónak.

Az enyhülési politikának nem sikerült igazán megállítani a fegyverkezési versenyt. Reagan az Egyesült Államok vezető szerepének visszaszerzését és a szovjet terjeszkedés megállítását tűzte ki alapvető külpolitikai céljaként, ezért 1983-ban tette meg híres javaslatát a „stratégiai védelmi kezdeményezés” nevű katonai programra, melyet csillagháborús tervként is emlegetnek. Ennek a szándéknak a megvalósítását jelentősen érintette a 70-es évek két nagy olaj árrobbanása (1973, 1979), ami ezek után végkép felgyorsította a világgazdasági korszakváltást. A gazdasági válság egy informatikai forradalmat és egy neokonzervatív fordulatot is eredményezett Nyugat-Európában. A szocialista országok sérülékeny gazdasága ebben a versenyben feltétlenül alulmaradtak, nem tudtak megfelelni az új követelményeknek, s mind nagyobb lett a szakadék köztük és az új világgazdasági centrumok között.

1985-ben a szovjet vezetés élére Mihail Gorbacsov került, aki felismerte a mély gazdasági és társadalmi válságot, a mélyponton lévő szovjet-amerikai viszonyt, és a sikertelen Európa-politikát. Ezért a korábbi politika gyökeres felülvizsgálatát, s ennek megfelelően a válságkezelést tűzte ki céljául. Ha lassan is, de megindult a hidegháborús légkör felszámolása a szovjet politikában. Jelentős tézise volt Gorbacsov politikájának, hogy „a szovjet tankok nem fognak többé Kelet-Európában megjelenni”. Végül a máltai Busch-Gorbacsov találkozó megteremtette a megfelelő nemzetközi háttérrel a kelet-közép-európai rendszerváltozások számára.

3.3.2 Magyarország a Varsói Szerződés Szervezetében

Az 1990-es évek elején lezárult a történelmileg kialakult két világrendszer harca. Az Észak-atlanti szerződés szervezete, amely előbb jött létre, túlélte a Varsói Szerződés

Szervezetét. A két katonai szervezet története egybefonódik és sok tényező együttes hatásának a végeredménye a keleti blokk összeomlása.

Mielőtt tovább lépnénk, szólunk kell azokról az okokról, amelyek szerepet játszottak a Varsói Szerződés Szervezetének létrejöttében. Magyarország az 1945-ös jaltai megállapodás jegyében és szellemében a II. világháború befejeződésétől azok közé az államok közé tartozott, amelyek fejlődésére a Szovjetunió gyakorolt meghatározó befolyást. Az amerikaiak 1945-ben ledobták a két atombombát, amely nukleáris előny 1949-ig tartott, amikor is a Szovjetunió végrehajtotta az első kísérleti robbantást. 1949. április 4.-én megalakult a NATO, s míg a Szovjetunió fenntartotta a fegyveres erejének 45-ös létszámát, addig a három nyugati hatalom mintegy egyötödére csökkentette az Európában lévő fegyveres erőinek létszámát. Miközben a brüsszeli paktum aláírásával elvi megállapodás születik Nyugat-Németország „szuverenitásának” helyreállításáról, az európai népek családjába való bevonásáról Szovjetunió 51-ben is Németország demilitarizálása mellett száll síkra a potsdami megállapodás értelmében. Szovjetunió 1954 tavaszán még jegyzékben kérte hogy vizsgálják meg az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében való részvétel lehetőségét, amelyet Washington kategorikusan elutasított, mondván ez teljesen összeegyeztethetetlen a szövetség céljaival. Ez év novemberében a Moszkvában megtartott európai országok értekezletén az európai béke és biztonság kérdéseiről tárgyaltak. Nem vettek részt ezen az értekezleten a párizsi és a londoni egyezmények kezdeményezői.⁷⁵ Szovjetunió úgy látta, hogy az európai biztonság csak egy európai kollektív biztonsági rendszer létrejöttével biztosítható. 1955. május 14.-én aláírják a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést az Európában kialakult helyzet következtében. Az ENSZ alapokmányában megfogalmazott célkitűzéseket és elveket követve megállapodtak, hogy: „Ha valamely állam vagy államcsoport Európában fegyveres támadást intéz a szerződésben részt vevő egy vagy több állam ellen, a szerződésben részt vevő minden állam az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmánya 51. cikkének megfelelően, az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának megvalósításaképpen-egyenként és a szerződés többi tagállamával megegyezés szerint, minden szükségesnek mutakozó eszközzel, a fegyveres erő alkalmazását beleértve, azonnal segítséget nyújt a megtámadott államnak vagy államoknak.”⁷⁶

A Varsói Szerződést együtt tartani, a szövetség deklarált céljainak, érdekeinek megfelelően alakítani a tagországok politikai arculatát, magatartását nem volt könnyű feladat.

⁷⁵ A párizsi értekezleten kilenc ország írta alá Németország remilitarizálását és a katonai tömbbe valamint a Nyugat-európai Unióba való bevonását. Az egyezmény félmillió hadsereg létrehozását engedélyezte Nyugat-Németországnak.

⁷⁶ A Varsói Szerződés Szervezete Dokumentumok 1955-1980. Kossuth Könyvkiadó. 1981. 11. p. 4. cikk

Mindezt a szervezetben létező egyrészt sajátos, nemegyszer a szövetségtől eltérő érdekek, történelmi, etnikai és más jellegű ellentétek, másrészt a tagországok népeinek egyenlőtlen szociális helyzete, eltérő gazdasági szerkezete, történelmi és kulturális háttere miatt, csak a demokráciával leplezett diktatúrával lehetett biztosítani. Az így létrehozott szövetségi egység azonban labilis volt. Az ötvenes évek derekán az NDK-ban, majd a Lengyelországban végbement népi felkelések, az 1956-ban Magyarországon, 1968-ban, Csehszlovákiában fellángolt „forradalmak” a diktatúra túlereje, kemény, kegyetlen fellépése, valamint a NATO határozatlan engedékeny magatartása miatt sorra elbuktak, mégis történelmet formáltak. Ezek a felkelések, forradalmak ékesen bizonyítják, hogy szinte mindegyik szövetséges népi demokrácia szabadulni akart a keleti tömb kötelékéből. A Szovjetunió és a tagországok kapcsolata elsősorban katonai jellegű volt, s mindvégig háttérbe szorultak a szövetség nem katonai jellegű elemei, melyhez egy erőteljes autark gazdasági nyomás társult, és rátelepült egy erős nemzetközi fenyegetettség érzése is.

A szerződő felek megállapodtak abban, hogy nemzetközi kapcsolataikban az ENSZ alapokmányának megfelelően tartózkodnak az erőszakkal való fenyegetéstől, vagy annak alkalmazásától s készek részt venni minden nemzetközi akcióban, amely a nemzetközi békét és biztonságot szolgálja.

A Varsói Szerződés valójában tartalmilag nem mutatott olyan egységes képet, mint a NATO Magyarország a „nyugatra” irányuló gazdasági kapcsolatokkal, a többi „keleti” országnál nagyobb utazási szabadsággal, illetve a fegyverkezés életszínvonal politikájának való szembeállításával és háttérbe szorításával valósította meg a távolságtartást, a szoros kötődés enyhítését, – a szovjet elvárások kiszolgálása közepette-, Románia pedig több, súlyos nemzetközi politikai kérdésben is önálló álláspontot követett (arab -izraeli konfliktus, vagy Csehszlovákia kérdése 1968-ban.)

Természetesen Magyarországon ez a „nyitás” csak a „puha diktatúra” vagyis a 70-80-as évek idején valósulhatott meg, mely egy lassúbb folyamat eredménye, és nem hirtelen nyitáskén jött létre

Magyarország 1982. májusában csatlakozott a washingtoni székhelyű nemzetközi pénzügyi intézményhez, a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, azonban e tények mellett is tudomásul kell venni, hogy a szoros korlátokon az ország – mindenek előtt biztonságpolitikai tekintetben – nem léphetett túl. Látni kell azonban azt, hogy a Varsói Szerződés, illetve a Szovjetunió soha nem heverte ki azokat a csapásokat, amelyeket a felkelések, forradalmak okoztak, és azoknak az intézkedéseknek a következményét, amelyeket az egység látszatának fenntartása érdekében meghozni – az egyes tagországok

részéről tett lépéseket eltérni – kényszerült. Ennek bizonyítására elég megemlíteni, hogy a Szovjetunió, mint már korábban említettem, nem bírta elkerülni azt sem, hogy fokozatos engedményeket adjon szövetségeseinek azok külpolitikáját, politikai-gazdasági kapcsolatait illetően.

Az összeomlási folyamat 1985 után felgyorsult. A valóságban mindinkább megmutatkoztak a „létező szocializmus” működésképtelensége a gazdaságban és a politikában. Növekedett a hiány, romlott az ellátás, az életszínvonal és súlyos adósságterhek halmozódtak fel. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió leszakadt az ipari versenyben. Mihail Gorbacsov 1989. júliusi Európai Tanács előtti beszéde hivatalosan is megerősítette, hogy a Varsói Szerződés vezető nagyhatalma a Kelet-európai szövetségek belügyeibe nem avatkozik be.. Magyarország 1989. szeptemberében úgy döntött, hozzájárul ahhoz, hogy a területén tartózkodó NDK állampolgárok más országokba – beleértve az NSZK-t is – utazzanak tovább, ami jól mutatja azt, hogy az általános emberi jogokat, beleértve a lakóhely megválasztásának szabadságát, előnyben részesítette a szocialista szolidaritás elvével.

Az 1988. májusi pártértekezletet követően az MSZMP már nem igényelt kiváltságokat magának a Magyar Néphadsereggel kapcsolatban, az év végén pedig a Központi Bizottságnak azt az osztályát is felszámolták, amely a fegyveres erőért volt felelős. 1990. elejére megszűntek az MSZMP szervezetek a hadseregben, az országgyűlés pedig módosította a honvédelmi törvényt.

3.3.3. A magyar hadsereg és tisztképzés a szocializmus időszakában

1945. májusától, a háború európai befejezése után a magyar hadsereg létszáma radikálisan csökkenni kezdett. A mennyiségi csökkenés mellett a hatalomért folytatott harc szükségszerűen vetette fel a kérdést, hogy a társadalom mely rétegéből kerüljenek ki a Magyar Honvédség hivatásos állományú tisztjei. Az új hatalommal azonosuló szakképzett rétegből, vagy a politikailag elkötelezett, de szakképzetlen rétegből. A párizsi Békeszerződés aláírásáig a katonai képzés tanfolyamokon történt, s csak 1947-ben indult újra a tényleges tisztképzés. A békeszerződés 65 000 fős szárazföldi és 5000 fős légierő létrehozását engedélyezte Magyarország számára. Ezért a háború befejezése után jelentősen csökkentették a hadsereg létszámát és a tisztikarnak a felét elbocsátották. Ez az időszak az igazoló bizottsági eljárások és a B listázások ideje. A felállított igazolóbizottságok elsősorban a politikai megbízhatóság alapján döntöttek. Az MKP a Sztálin által megfogalmazott igények kielégítése

érdekében olyan bizottság felállításáról döntött, melynek feladata a hadseregfejlesztés koncepciójának a kidolgozása volt. 1948. szeptember 9-én Farkas Mihályt nevezték ki honvédelmi miniszterré, akinek a feladata az volt, hogy létrehozza a szovjet szervezési és kiképzési elvek alapján működő tömeghadsereget. A létrejövő sztálini típusú hadsereg átvette a ruházat és rendfokozati jelzéseket, a szabályzatokat és a képzési struktúrát. A hadsereg létszáma ebben az időben 13 000 fő volt. Ez az időszak, amely 1953-ig tartott, a tömeges tisztképzés időszaka, amelyben a mennyiségi követelményeknek a kielégítése került előtérbe.

A nemzetközi helyzetben bekövetkezett változás következtében a szovjet pártvezetés 1948 őszén elkerülhetetlennek látta a harmadik világháború kirobbanását. Ezért egy gyorsított ütemű felkészítést hajtottak végre, és hat év alatt közel tízszeresére növelték a hadsereg létszámát. A világháborúra való készülődés következtében Magyarország a hadigazdálkodásra állt át, s a honvédelmi kiadásokra 52-ben az összköltségvetés 20,3 %-át fordították, és 200 000 fős hadsereg létrehozását irányozták elő. Ezért a MKB PB 1948 tavaszán döntött a képzési idő rövidítéséről, a szovjet elvek és technika átvételéről, a politika tisztképzés megszervezéséről, s az új népi származású tisztek képzéséről.

Az alapfokú tisztképzés 1947-ben a Honvéd Kossuth Akadémián kezdődött, illetve egy évig a Honvéd Petőfi Akadémián, amely 1948-ban kezdte meg működését. A mennyiségi szemlélet előtérbe állítása és a lerövidített képzési idő eredményeként megszűnt a képzésben az intézményi és tananyagi egymásra épültség, s problémát jelentett a hallgatók alacsony szintű előképzettsége, és 1949-től miniszteri rendelet alapján egy évre rövidítették a tisztképzés időtartamát. Az alapfokú tisztképző intézmények helyére lépő 15 tisztiiskola kezdte meg ekkor a működését, amely a mennyiségi igények kielégítése mellett alacsony szintű szakmai felkészítést tudott csak biztosítani. A felső szintű képzés részben a Szovjetunióban, részben idehaza folyt. 1953-ban a Magyar Néphadsereg létszáma közel 300 ezer fő. A Magyar Néphadsereg tisztjei döntő többségben alapfokú végzettséggel rendelkeztek. A vezető pozícióba kerülő állománynál az általános képzettség mellett – mely alacsony volt, – fontos szerepet kapott a politikai megbízhatóság, és nemegyszer a tisztek úgy töltötték be beosztásukat, hogy nem rendelkeztek a szükséges katonai ismeretekkel. A tisztet politikai tényezőnek tekintették, és 1949-től bevezették a politikai tiszti rendszert.

A mennyiség és minőség egyensúlyának megteremtése érdekében 1953-tól új szakasz kezdődik el a tisztképzés történetében, amelyhez a nemzetközi feszültség enyhülése kedvező feltételeket teremtett. A hadsereg létszámának jelentős csökkenése következtében csökkent a tisztképzésben résztvevők száma. A tiszti iskolák számát 1956-ig 4-re csökkentették, s a hallgatók létszámait 53-ban és 56-ban 60 %-al, az akadémia hallgatóinak számát pedig 30 %-

al csökkentették, miközben a képzési időt 3 évre emelték mindkét képzési formánál. A beiskolázás feltétele a középiskolai érettségi lett, bár ennek ellenére még mindig jelentős számba kerültek be érettségi nélkül hallgatók.

Az 1956-os forradalomban az aktív tisztek kisebb hányada a felkelők mellé állt, nagyobb részük passzív maradt. Az új hatalom melletti hűségesküt a Tiszti Nyilatkozatot a tisztikar közel 80 %-a írta alá. 1957-ben került sor a képzés újjászervezésére és a HVK 1957. február 5-én kiadott rendelete alapján kezdte meg a Honvéd Egyesített Tiszti Iskola /ETI/ a működését. A képzésben célként a mennyiség és a minőség egyensúlyának a kialakítása fogalmazódik meg, és a képzést főiskolai szintűre tervezték. A képzés ideje kezdetben három év volt, amelyet később leszállítottak két évre, amit egy év csapatszolgálat követett. Eben az időszakban a fegyvernemi tiszti iskolák az összefegyvernemi képzés felé kezdenek orientálódni. A középszintű tisztképzés a ZMKA –án folyt, ahol parancsnoki és politikai tiszti állománycsoportban képeztek vezetőket.. A képzés színvonalának emelése érdekében az alapszintű képzésbe való bejutás feltétele a középiskolai érettségi lett, és a képzés ideje alatt törekedtek a képzési területek, – mint általános katonai, műveltségi és szakképzés – harmóniájának a megteremtésére. A i felső szintű katonai képzés elsősorban a Szovjetunióban folyt.

A tisztképzés következő szakaszában a polgári oktatási rendszerhez való közelítés figyelhető meg. Ebben az 1960-1967-re tehető időben új tantervek alapján és új szakokon indult meg a képzés. Mindezek a hadsereg hosszú távú koncepciójának fejlesztését szolgálták, amely a minőségfejlesztés mellett az új haditechnikai eszközök rendszerbe állítását is elősegítették.

A reform alapja az 1961 évi III -as oktatási törvény, amely alapján új képzési formákat hoztak létre. Ezek alapján jelentősen bővítették a tisztképzésben résztvevők létszámát –mint egy négyszeresére-, bevezették az alkalmassági vizsgálatral egybekötött felvételi rendszert, és jelentősen megnőtt a polgári egyetemekre felvettek és a Szovjetunióban tanulók létszáma. Az oktatás színvonalának javítása érdekében a tanárokat nagy számban iskolázták be főiskolák és egyetemek estei és levező tagozataira. Az ETI- n a 61-62-es tanévben indult a polgári végzettséget is adó képzési forma.

1967-től az ETI kettéosztásával és a Kilián átalakításával három katonai főiskolán indult meg a képzés. A KLKF -en a parancsnoki képzés, a KGYRMF -en repülő-műszaki, a ZMKMF -en a technika kezeléséhez és a pénzügyi és hadtáp feladatok ellátásához szükséges tisztképzés folyt. A képzés befejezésekor kettős diploma kiadására került sor. A képzésben nehézséget okozott a kettős felkészítés, és a civil életben a polgári diplomát nem igazán

ismerték el. A középszintű képzés továbbra is a ZMKA -n folyt, szárazföldi, honi-légyvédelmi és politikaimunkás tagozaton.

Az 1973-tól induló újabb időszakban kezdődik a katonai kollégiumok rendszerének kiépítése. A képzésben az elméleti tudás megszerzése mellett a gyakorlati ismeretek elsajátítását és a hatékonyságra való törekvést jelölik meg elérendő célként. A végzetek a szaktól függően nevelőtanári, üzembetartói, üzemeltetői diplomát. A következő időszak a tisztképzés történetében az integrált képzés időszaka, amely azt jelentette, hogy az első évfolyamon egységes általános katonai és társadalom-tudományi alapfelkészítés folyt. Az alapképzés után történt meg a hallgatók fegyvernemi szak választása. A képzés integráltabb lett, és a csapatbeosztásra jobban felkészített. A rendszerváltozás után megkezdődött a képzési rendszer átfogó vizsgálata és az új javaslatok kidolgozása, amelyben az új felsőoktatási törvény, a hazai és a nemzetközi tapasztalatok alapján történő tiszti alapképzés újjászervezése, megreformálása a cél.

Az 1945-től induló tisztképzés egészen a rendszerváltozásig mindig az új követelményeknek igyekezett megfelelni, amelyek elég sűrűn változtak. A 40-es és 50-es években szükségszerűen kerültek a munkás és paraszt fiatalok a pályára, de elmaradásukat az általános műveltség és a nyelvtudás területén nem lehetett teljesen behozni. Nem voltak képesek a kulturális és kapcsolati tőke felhalmozására. Identitáshiánnyal és magatartásproblémákkal küzdöttek és a tudásukat és műveltségüket elmarasztaló ítéletek a köztudatban negatív értékítéletként jelentek meg, amelyet a fiatal tisztekre, illetve a szervezet egészére kiterjesztették. A tanintézetbe való bejutás közepes tanulmányi eredménnyel is könnyű volt a mennyiségi igények teljesítése miatt. A minőségi követelmények emeléskor ugyan csökkentették a felvett hallgatók számát, miközben a jelentkezők ismeretszintje, tanulmányi átlaga továbbra is alacsony volt, a reputációs bázis igazából nem változott. A 80-as évek végére kialakult helyzetet az jellemezte, hogy a hadsereg elöregedett, s eltolódott a rendfokozati arány a modern hadseregekhez viszonyítva. Több volt az alezredes, mint a főhadnagy, amely rendfokozattal lényegében a szolgálatot ismerték el.

Rendfokozat és éltkor szerinti megoszlása néhány hadseregben, a 80-as évtizedben⁷⁷

A

Rendfokozat szerint

Megnevezés	K. u. K.	Magyarország	USA	Anglia	Olaszország	Magyarország
s		ág				ág

⁷⁷ ZMKA szociológia tanszék kutatási beszámolója 1991. június

Alhadnagy	-	4,2	6,5	21,0	20,2	örmester 31,8		
Hadnagy	25,7	18,5	12,2		8,9	törzsörm. 22,4		
Főhadnagy	32,4	16,9	16,4		11,7	főtörm. 23,9		
Százados	28,3	18,8	31,8	35,0	22,4	zls., tzls. 21,9		
Őrnagy	7,2	17,7	11,0	11,0	20,8			
Alezredes	2,0	3,0	4,8	3,5	7,3			
Tábornok	1,4	0,4	0,4	1,5	1,4			
Összesen:	100,0					100,0		
B								
Életkor szerint								
25 éves korig	-	19,9	15,2	15,6	16,0	-	27,0	25,9
25-30	-	15,0	16,2	25,6	17,0	-	20,1	21,1
31-33	-	16,0	16,0	23,2	13,0	-	16,3	16,1
36-40	-	15,0	19,3	18,4	15,0	-	12,3	17,4
41-45	-	12,0	16,2	10,3	18,0	-	10,5	11,5
46-50	-	12,0	12,4	4,3	11,0	-	8,8	5,8
50 felett	-	18,1	4,7	2,6	10,0	-	5,0	2,2
Összesen:	100,0						100,0	

A tiszti iskolák sokszor változtatták képzési idejüket (2-3-4 év), tematikai programjaikat, amelyek közül nem egy végig sem futott, így igazán azt sem lehetett értékelni, hogy a kívánt cél megvalósult-e. A kétszintű diploma bevezetése azt eredményezte, hogy megnőtt a pályaelhagyók száma, sokan csak azért jöttek ide, mert itt könnyebb volt megszerezni a civil életben is hasznosítható diplomát. A tisztek többsége (70-80%-a) a pártszervezet tagja lett. A szocialista katonatiszt, mint egyszemélyi parancsnok a párt kontrollja és irányítása alatt állt. A párttagságnak nagy szerepe volt az előmenetelben, a párt iránti hűség, a párt politikájának az elfogadása lett a legfőbb értékmérő és minősítő kritérium,

bár a szakmai alkalmasság és a vezetői képesség jelentősége, preferenciája a hivatalos dokumentumokban mindig megelőzte a politikai alkalmasságot. Jellemzőbb volt a kasztszerű elzárkózás a társadalomtól Erről a zárt közösségről, a nyilvánosság működésének hiányából fakadóan a társadalom keveset tudott. A tisztek nagy része azzal, hogy diplomát kapott, az értelmiséghez tartozónak vallotta magát, de igazából nem tanulta meg, hogy mi az értelmiségi élet lényege. A hadsereg és a hivatásos állomány presztízse a társadalomban és honvédség hivatásos állományában folyamatosan romlott.

A presztízis és a befolyásoló tényezők pontszámai, rangsora

A vizsgálat során Megkérdezett csoportok	presztízis		pénz		tudás		Hatalom		hasznosság	
	Pont-Szám	Rang-sor	Pont-Szám	Rang - sor	Pont-Szám	Rang - sor	Pont-Szám	Rang-sor	Pont-Szám	Rang - Sor
Országok összesen	10,05	32	8,72	22	10,77	40	5,47	15	16,2	91
Iskolai végzettség										
Felsőfokú végzettségűek	13,60	54	8,71	29	11,21	36	6,61	25	17,91	107
Középiskolai végzettségűek	10,61	37	9,33	31	11,71	43	6,28	20	15,39	70
Állt. Iskolai végzettségűek	9,44	30	8,53	20	10,32	36	5,48	12	16,39	70
Foglalkozás										
Szellemi	11,8	39	9,6	29	11,29	41	66,75	25	18,22	108
Szakt munkás	10,16	31	7,58	17	12,14	45	5,06	13	15,67	76
Szakképzetlen munkás	9,28	29	9,36	26	9,43	32	5,61	14	14,95	64
Lakóhely										
Budapest	12,63	42	11,31	40	10,87	38	5,71	38	17,12	90
17,32	9,88	32	8,25	22	10,46	35	5,86	17	17,70	102
Községek	9,09	31	8,03	19	10m94	40	5,65	14	14,64	58
Nemek										
Férfi	10,01	30	8,38	41	5,22	12	17,21	98		
Nő	10,09	33	8,96	25	10,70	38	6,19	18	15,54	73
A szélső értékek különbségei	4,6	25	3,7	22	2,7	13	1,69	13	3,58	50

A pálya presztízisének a csökkenése utánpótlási gondokat okozott, és a magasabb színvonalú képzés gátjává vált. A tiszt állomány alulfizetettsége, elszegényedése következtében lecsúszott, a társadalom középosztályának alsó szintjére került.

3.3.4. A szocialista erkölcs általános jellemzése, a hadsereg norma és értékrendszere

A felszabadulás új lehetőséget teremtett a nemzet megújulása számára, s az erkölcs fejezetében is új időszak veszi kezdetét, ez pedig a szocialista erkölcs kialakulása. A magyar társadalomban a felszabadulásig nem ment végbe a polgári modernizáció folyamata, ezért a szocialista átalakulás keretén belül a megkésett modernizációt is végre kellett hajtani. Az 1950-1970-es évek az extenzív fejlődés időszaka volt, s emiatt látszólag az erkölcsi kérdések háttérbe szorultak. Sokan úgy vélték, hogy a társadalom fejlődése, a létviszonyok javulása automatikusan megoldja a tudati ellentmondásokat, ezért az erkölcsi kérdések felvetése pusztán „moralizálásként” értelmezhető. A „megkésett” fejlődés új ellentmondásokat hozott felszínre. Az alulról építkező demokratikus továbbfejlesztés folyamatában, amely bizonyos korábbi előzményekre építkezve valósulhatott volna meg, a hagyományok szerves továbbépítése, kritikai szelekciója és integrációja megszakadt, és a polgári erkölcs tagadása fogalmazódott meg. A kizárólag felülről szervezett és építkező, centralizált, „társadalomszervezés” felszámolta a hagyományos önszerveződési formákat. A gazdasági fejlődés következtében felgyorsult a városiasodás, a belső migráció, a mobilitás, s ennek következményeként milliók élete változott meg, billent ki a régi kerékvágásból anélkül, hogy új kollektív normákat tudott volna teremteni részükre a korábbiak helyett. A hagyományos közösségek felszámolása bizonyos értelemben a „gyökértelen” elidegenült intézményes-szervezeti köteleknek adták át a helyüket, s a „közösség”, a „kollektívizmus” elvont, ideológiai tartalommal telítetté vált. A gazdasági fejlődés önmagában nem hozza magával az erkölcsi problémák automatikus megoldását, az emberek szokásainak, gondolkodásainak átformálása sokkal hosszabb időt igényel, s kiderült az is, hogy hiába akarják megtagadni a polgári erkölcsöt, még a feudális erkölcs néhány vonása is tovább él. A „kell” szintjén fogalmazódó négy alapelv, amelyből a normák is levezethetők a következők:

A szocialista erkölcs alapja az volt, hogy feltételezi a sokoldalúan fejlett ember személyiségének kibontakozását, aki egyesíti magában a szellemi gazdagságot, az erkölcsi igényességet, a fizikai fejlettséget, aki minden adottságával kész a szocializmus építésére és szolgálatára.

A szocialista erkölcs egyik alapelve a kollektívizmus, amely az egyén és közösség viszonyát szabályozza, és követelményeket fogalmaz meg az egyén számára, s a közösségi érdek elsőbbségét vallja az egyéni érdekekkel szemben.

A másik alapelv a szocialista humanizmus elve, amely elutasítja a diszkriminációt, a faji és származási előítéleteket, s az emberi szabadság kiteljesedését boldogulását tarja fontosnak.

Harmadik alapelv a szocialista munka elve, amely értelmében a munka újra elnyeri az őt megillető helyét az ember tevékenységében, s a legfőbb életszükségletté válik.

A negyedik alapelv a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus elve, mely magában foglalja a szülőföld, a nép hagyományaival, érdekivel való felelősségteljes törődést, felelősséget, amelyek a legfontosabb pontokon a nemzetközi munkásmozgalom érdekeivel is egybeesnek.

A szocialista erkölcsben megfogalmazott alapelvek természetesen nem érvényesülhettek tisztán, hiszen fennállásának egész ideje alatt jelen voltak a feudális, a bürokratikus, az anarchista vagy éppen aszketikus értékfelfogás egymást erősítő esetleg részben korlátozó elemei, s bizonyos időszakokban felerősödhetett az egoizmus, az individualizmus, az anyagiasság, a társadalmi közömbösség a közügyek iránt, a cinizmus és más negatív erkölcsi tulajdonságok. Mindezek leküzdésének lehetőségét a szocialista erkölcsi tudatra való nevelésben látták, illetve az erkölcsi gyakorlat működtetésében és ellenőrzésében. Az erkölcsi konfliktusok megoldásának további lehetőségét a szocialista társadalom teljes kifejlődésében és az egyének erkölcsi felelősségvállalásában látták.

Az erkölcsi kultúra elemeinek erősítése a hetvenes évektől kezdve kiemelt szerepet kapott, s a nyolcvanas évektől kezdődően a gazdaságcentrikus szemléletmód terjedésével olyan elemi erkölcsi normák és értékek tartalmának tisztázását is el kellett végezni, mint becsület, tisztesség, munka ethosza, szolidaritás, igazságosság, egyenlőség, létbiztonság, politikai tudatosság, közéletiség.

A nagy létszámú hadsereg erkölcsi állapotának jellemzésénél figyelembe kell venni, hogy a személyi állomány többféle módon differenciált, melynek egyik meghatározó eleme, hogy az egyének egy része önként vállalta hivatásul a katonai szolgálatot, a másik része az Alkotmányban megfogalmazott kötelezettségnek eleget téve teljesítette a szolgálatot.

A hadseregben az emberi viszonyok vizsgálatának módja lehet a vertikális és horizontális kapcsolatok értelmezése. A vertikális kapcsolatok az előljárók és alárendeltek, és a különböző állománycsoportok közötti kapcsolatokat jelenti, a horizontális kapcsolatok az azonos beosztási és rendfokozatú katonák közötti kapcsolat. A katonák közötti kapcsolatok legkiemeltebb területe a szolgálait érintkezésben a közéleti és mozgalmi munkában, valamint a magánéletben és a közösségi életben megvalósuló érintkezési viszonyok.

A szolgálati kapcsolatok jellemzője, hogy a szabályzatok és a törvények pontosan előírják és szabályozzák a kötelességeket, jogokat. Ezeket a kapcsolatokat legátfogóbban a függelmi viszonyok jellemzik. Az előljáró joga parancsot adni, az alárendelt köteles ezt végrehajtani. A parancsnak összhangban kell lennie a törvények, szabályzatok előírásaival és szellemével. Tilos parancsot adni magánjellegű feladatra. A parancsnok szolgálati kötelessége a beosztottjainak ismerete, mint pl. képességei, emberi tulajdonságai, személyes problémái, amelyek a feladatszabást meghatározhatják. Az előljárónak tudatosan kell kialakítani, megvédeni saját szolgálati, szakmai, és személyi tekintélyét. Alapvető elvárásként fogalmazódott meg, hogy az előljáró ne kerüljön függő helyzetben beosztottjaival szemben, tartózkodjon az anyagi függőségtől, és ne korrumpálódjon.

A közéleti mozgalmi munkában, a függelmi kapcsolatban állók között az egyenlőség, a pártélet normái és a társadalmi érintkezés szabályai a meghatározóak. Fontos szerepet kap a meggyőzés, a közös álláspont kialakítása, amelyben egyéni vélemények is megfogalmazódhatnak, de a döntés végrehatása mindenki számára kötelező. A vezetőnek nagy súlya van a közösség közéleti, mozgalmi tevékenységében. Alapvető elvárásként fogalmazódik meg vele szemben, hogy aktívan vegyen részt a politikai, mozgalmi életben vállaljon társadalmi, politikai, közéleti megbízatást. A politikai, mozgalmi élet fórumain tilos a parancs bírálata, de megengedett a vezető stílusára, személyes magatartására vonatkozó jó szándékú és jogos bírálat.

A hadseregben a magánérintkezés szabályait is rögzíti a szolgálati szabályzat. Az alá és fölérendeltségi viszonyok a szolgálaton kívül is érvényesek. A hivatásos állomány szolgálaton kívüli kapcsolatai példaként kell, hogy szolgáljanak a sorállománynak. Alapvető elvárásként fogalmazódik meg a harmonikus családi élet.

A katonai szolgálat teljesítése feltételezte olyan erkölcsi értékek meglétét, esetleg kialakítását, mint hazafiság, közösségiség, pontosság, öntudatos kötelességteljesítés, önfeláldozás, hősiesség. A katonai szabályok az előírt érintkezési formák és magatartások, lehetővé tették a mindennapi érintkezés normáinak begyakorlását, mint pl. udvariasság, tisztelet stb.

Összefoglaló következtetés

A modern társadalom kialakulása a 19. század hetvenes éveitől indul, amely időszak az iparosítási az urbanizáció, a szekularizáció, a nemzetállamok létrejöttének a korszaka, amelyben a szakmai specifikálódás és differenciálódás mentén alakulnak tovább a társadalom

racionális struktúrái. Parsons szerint a társadalom alrendszerre történő bontásával, és az egyes alrendszerekben meghatározott cselekvési típusok dominánssá válásával az egyes egyén és a társadalom harmonikus reprodukciója valósulhat meg.

A modern társadalomfejlődésnek problémái, és kritikája fogalmazódik meg Adorno, Horkheimer gondolataiban és Marcuse tevékenységében. A modernizáció folyamatának eredményeként változások következtek be a politikai életben: az állampolgári jogok bővültek stb. A modernizáció az ellentmondásokat is felszínre hozta, megindult a harc a gyarmatokért, piacokért, az európai hatalmi pozícióért. Az első világháború és következményei, a SZU létrejötte, a revíziós politika elvezetett a második világháborúig. A 20. század első felében lezajló két világháború a pusztulás új dimenzióit mutatta meg a tömegpusztító fegyverek pedig a világ pusztulásának veszélyét vetítette elénk. A második világháború után, a keleti blokk létrejöttével egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az igény a nemzetközi jogi szabályozás megteremtésére.

A szocialista tábor létrejötte, a bipoláris világrend kialakulása új veszélyforrásokat jelentett, amely következtében szükségszerűen alakult ki a politikai és katonai integráció, amely a két szuperhatalom erőegyensúlyán nyugodott.

A kétpólusú világ társadalmilag, gazdaságilag, ideológiailag és katonailag is egy merev szembenállást jelentett. A keleti és a nyugati régióban eltérő fejlődés indult el, amelynek az eredménye az lett, hogy Európa két régiója között jelentős fejlettségi különbségek alakultak ki a 90-es évekre. A hidegháború egész időszakában megmaradt az USA és SZU közötti bipolaritás. Ennek az időszaknak az alapvető meghatározó jegye az éles politikai, ideológiai szembenállás és a fegyverkezési verseny. A totális pusztulás lehetősége következtében a 60-as és 70-es évekre a világpolitikában az enyhülés lehetőségei és irányzata nyert teret, amely azonban a fegyverkezési versenyt nem állította meg.

A II. világháború után a magyarországi fejlődésben a jaltai megállapodás következtében Szovjetunió dominanciája érvényesült. Meghatározó sajátossága a demokráciát tagadó modell és az állami szuverenitás korlátozása. A Varsói Szerződést egyben tartani a demokráciával leplezett diktatúrával lehetett, s igazából nem volt képes integrálni a különböző nemzettudattal, identitással rendelkező, különböző gazdasági fejlettségű, az önálló nemzeti szuverenitásoknak egyre nagyobb teret biztosítani kívánó tagállamokat. Az 1980-as évek végére nyilvánvaló lett, hogy a Varsói Szerződés vezető hatalma nem avatkozik be a tagállamok belügyeibe.

A II. világháború után a magyar hadsereg létszáma jelentősen csökkent, a tisztképzés pedig 1947-ben indult újra. A nemzetközi helyzet változása, a III. világháború

kirobbanásának lehetősége felvetette az igényt, hogy jelentősen növelni kell a hadsereg létszámát. Ebben az időszakban született döntés a szovjet technika és kiképzési elvek átvételéről, a politikai tisztképzés megszervezéséről és a népi származású tisztek képzéséről. Az újjáinduló tisztképzés a különböző időszakokban a mennyiség és minőség egyensúlyának megteremtésének a problémájával mindig küszködött. A mennyiségi szemlélet előtérbe kerülése esetén alacsony előképzettségű hallgatók kerültek be a képzésbe. Jelentős előrelépést jelentett az érettségi, mint követelmény megfogalmazása beiskolázási feltételként. A tisztképzés történetének jelentős állomása, amikor az ETI megkezdte működését és a mennyiségi igények kielégítése mellett a minőség fejlesztésének igénye is megfogalmazódik, még ha nem is sikerült mindig teljesíteni. A következő fontos időszak, amikor a tisztképzést a polgári oktatási rendszerhez próbálják meg közelíteni, a 60-as évektől elinduló újképzési formák bevezetése és a polgári végzettséget is adó képzés bevezetése. Az ETI kettéosztásával három katonai főiskolán indul el a képzés, amely a képzés szakosodását jelentette. Nehézséget jelentett a kettős felkészítés és a diploma nem volt igazán elfogadott a civil szférában. A hetvenes évek végétől az integrált képzés bevezetésére került sor, amely célja a minőségi szint emelése mellett a csapatbeosztásra való jobb felkészítés.

Az 1954-től induló tisztképzés a rendszerváltozásig sűrűn változott és igazából a kulturális és kapcsolati tőke felhalmozása nem sikerült, tudásukat és műveltségüket elmarasztaló ítéletek fogalmazódtak meg a társadalomban. A tisztikarba való bejutás közepes tanulmányi eredménnyel is könnyű volt, s nagy részük nem tudott igazán értelmiséggé válni. A tisztet elsősorban nem, mint szakembert, sokkal inkább, mint politikai tényezőt határozták meg, a párt iránti hűség lett a legfőbb értékmérő és minősítő kritérium. Jellemzővé vált a kasztszerű elzárkózás és a hadsereg presztízse folyamatosan csökkent.

A szocialista erkölcs, amely a régi teljes tagadása és a polgári erkölcs tagadása is egyben a hagyományos közösségek felbomlása és a „gyökértelen” intézményes-szervezeti kötelékeke kialakulása következtében elsősorban ideológiai tartalommal telítetté vált. A szocialista erkölcs négy alapelve nem érvényesülhetett tisztán, hiszen a feudális, bürokratikus stb. értékrend elemei is mindig jelen voltak. A hadseregben a szolgálati kapcsolatokat, a magánérinkezés szabályait is rögzítik a szabályzatok. Fontos szerepet kapott a világnézeti nevelés és bizonyos erkölcsi értékek kialakítása, mint hazafiság, hősiesség stb.

4. Hadsereg és tisztí értékrend az ezredfordulón

4.1 *A bipoláris világtrend felbomlása és a globalizáció*

A 20. század utolsó évtizedeitől kitapintható korszakváltás specifikumainak elméleti megragadása összetettebb és több ponton problémásabb, mint magának az újkornak, vagy a modern társadalomnak az elméleti elkülönítése. Összetettebb azért, mert már struktúráiban, kapcsolatrendszeireiben, tudományos gondolkodásában és vezérlő tevékenységeiben egy sokkal tagoltabb, differenciáltabb társadalom áll előttünk, mint az újkor hajnalán, vagy a 19. század végén. Problémásabb azért, mert ezt a változást nem lehet megragadni egy társadalmi formáció, egy gazdasági struktúraváltás, egy uralkodó politikai forma, egy hatalmi elit, egy ipari vagy tudományos forradalom, netán politikai forradalom mentén. Valószínűleg nem lehet egy olyan radikális változásként sem felfogni, mely egyetlen területről kiindulva, szükségképpen rendezi át a szakmai racionalitások mentén az egész viszonyrendszert az „egyik napról a másikra”. A globalizáció átrendezni látszik mindent: kiindulva a nemzetközi, pontosabban a globális gazdasági szektorból, átnyúlik a nemzetállami határok fölött, átrendezi a politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatrendszert, s behatol a hétköznapokba, és átrendezi az intézményeken keresztül az életvilágot is. Mindezek a folyamatok végső soron egymást áthatva, felerősítve nagyjából együttesen mennek végbe, a globalizálódás mellett szükségképpen létrehozva különböző típusú fragmentációkat, s ezek a tendenciák összességükben egy igen bonyolult összefüggésrendszerként fejtik ki hatásukat. Ez eredményezi azt, hogy a világ egyik végén történő események és jelenségek azonnal éreztetik hatásaikat a világ többi részén, s melynek következtében egy országhatárokon átnyúló összefüggő nemzetközi rendszer alakul ki, melynek következménye a társadalmi tér „összezsugorodása”, s az idő jelentős lerövidülése.

Az újkor elhatárolásánál – ahol szintén végbemegy a társadalom mindenoldalú átalakulása – maga a gazdaság szerkezete, az újratermelés egész struktúrája változik meg gyökeresen, létrehozva a piacot, a nemzetállamokat és a nemzetközi kapcsolatok új minőségét, mely mögött megváltozik a magántulajdon formája. Az újkori társadalomfejlődés a nyugati civilizációban a nemzetállami társadalmi keretek között megy végbe, mely a modernizációval e keretek között létrehoz egy magas komplexitású innovatív társadalmat. A tőke azonban az első pillanatoktól kezdve nemzetközileg tételeződik, így az újkori fejlődés – tendenciáját tekintve – a globalizálódás irányába hat, még akkor is, ha a modernizációval differenciálódott létszférák differenciálódásukat és stabilitásukat a nemzetállami keretek

között érhetik el. Ezek a keretek azonban nemcsak a piacracionalitás, s ezen keresztül az egész társadalmi modernizációnak voltak a keretei, hanem egyúttal olyan politikai keretek is, melyek az össztársadalmi integrációt biztosították, mintegy egyensúlyt teremtve a társadalom szférái között, egy alkotmányos konszenzus keretében. Ugyanakkor ezek a nemzetállami keretek voltak azok is, melyek közvetítették a nemzetállamok közötti kapcsolatokat, elindították a nemzetközi szerveződések különböző formáit, létrehozták a nemzetközi szervezeteket. A globalizációval a magántulajdon formája ugyanúgy nem változik meg, mint a modernizációval, viszont a tőke, a piacracionalitás már egyre kevésbé tűri a gátjává vált nemzetállami kereteket. A globalizálódó világ a modern kapitalizmusnak egy olyan új formáját jeleníti meg, ami a reálgazdaságnak és a pénzpiacoknak az elválásával, a pénzpiacok globalizálódásával a nemzetközi tőkének egy olyan újfajta tendenciáját mutatja, mely a piacracionalitást most már a nemzetállami kereteken túl juttatja érvényre. Ezzel azonban nem alakul párhuzamosan egy olyan össztársadalmi kontrollmechanizmus, mint a nemzetállam volt, és adekvát politikai formáról a hagyományos értelemben pedig nem is beszélhetünk. Természetesen az, hogy nem alakul párhuzamosan, még nem jelenti, hogy egyáltalán nem alakul, csak hát ezeknek az intézményi kereteknek a kialakítása egy jóval hosszabb folyamat, ezért a globális gazdaság megítélésem szerint jelenleg bizonyos szempontból egy korlátlan felhalmozási szakaszban van.

A globalizációval párhuzamosan futó regionalizációs, integrációs folyamatok, melyek a nagyrégiókat fűzik össze alapvetően gazdasági, vagy ritkábban – mint az Európai Unió – ezen túlmutató politikai közösségi szerveződés szintjén, meglehetősen ambivalensen viszonyulnak a globalizálódó világpiachoz. A regionalizációs integrációs folyamatok, természetesen valóságos összefüggést mutatnak az ezredvég meghatározó folyamataiban a globalizációval, de nem egyértelműen annak következményei. A globalizáció sokkal inkább a már megindult regionalizációs integrációs folyamatokra épül rá, új tempót és minőséget jelölve ki az integrációnak.. Természetesen ezek a nagyrégiókat összefogó integrációk a globalizáció folyamatában kénytelenek bizonyos nemzetállami feladatokat átvenni, – hiszen a nemzetállamok ki vannak szolgáltatva a globalizálódó gazdaságnak – ami bizonyos fokig befolyásolja az integráció mélységét és ütemét. Ugyanakkor – s ez ismét a nemzetállamok gyengülésével függ össze – megindul a regionalizációnak egy másik szintje, ami az államokon belüli vagy országhatárokat átszelő térségek, régiók önállósodásával a döntési kompetenciáknak bizonyos köre a helyi szinteken valósul meg. Ezeknek a folyamatoknak az eredményeképpen egy olyan tagolt világ áll előttünk az ezredfordulóra, mely a globális szint

és a nemzetállamok szintje mellett megjelenít egyfelől egy szupranacionális és egy szubállami szintet is.

A globalizáció eddigi menete döntő változásokat eredményezett, melyek érezhetőek a mindennapi élet átalakulásától kezdve a világerintkezésig. Ebbe a folyamatba beletartozik a globálisan szerveződő gazdaságtól kezdve – mely mögött a pénzpiacoknak a reálgazdaságtól való függetlenedése és az információ technikával való összekapcsolódása, a multinacionális és transznacionális vállalatok tevékenysége áll – a komputertechnikának a társadalmi tevékenységek egészébe való behatolásán keresztül mindaz a hatás, mely a társadalmi szerveződés szintjeinek a differenciálódását, a nemzetállami fejlődés keretei között létrejött klasszikus társadalmi szférák összefüggésrendszerének kinyílását jelenti az integrációs folyamatok hatására. Ez természetesen megkérdőjelezi a hagyományos nemzetállami létből adódó szuverenitásértelmezést, átalakítja a nemzetközi jog és a politika területét, felveti azoknak a határoknak a felszakadását, melyek az újkori szuverén nemzetállamokat – mint politikai közösségeket – kapcsolták egybe a nemzetközi folyamatokba, kapcsolatrendszerüket a nemzetközi joggal szabályozva. Ez azonban a nemzetállamok számára egy külsődleges kapcsolatrendszer volt, melynek a globalizációban ez a külsődlegessége látszik megszűnni napjainkban. Már az elmúlt évtizedekben is megfigyelhető a nemzetközi folyamatokban – a nemzetállamok mellett – a földrajzilag-geopolitikailag elkülöníthető, és gazdasági-civilizációs fejlődésükben összefüggő nagyrégiók kapcsolatrendszerét, szembenállását.⁷⁸

„A nem állami szereplők, a transznacionális vállalatok vagy a nemzetközi befolyással rendelkező magánbankok aláássák a formálisan elismert nemzetállami szuverenitást. Még a gazdaságilag legerősebb államok is érzékelik azt az ollót, amelyik nemzetállamként korlátozott cselekvési terük és nem is annyira a világkereskedelem, mint inkább a világméretben szétágazott termelési viszonyok közt nyílik. A szuverén államok csak addig képesek hasznot húzni tulajdon gazdaságaikból, amíg „népgazdaságokról” van szó, melyek fölött politikai befolyásuk van. De a gazdaság elnemzetietlenülésével, s kivált a

⁷⁸ Az ún. civilizációs paradigma a hidegháború utáni korszak egyik paradigmája, mely Huntington nevéhez fűződik. A kilencvenes évek legfontosabb konfliktusait tekintve a civilizációs paradigma látszik a leghasználhatóbbnak a nemzetközi kapcsolatok leírására, legalábbis ezt jelzi a dél-szláv konfliktus, az örmények és azerik közötti háború.

A civilizációk összecsapása nem azt jelenti, hogy a különböző civilizációk, kultúrák hordozzák magukban azt az ellentétet, mely a világpolitika színterén a nemzetközi kapcsolatokban konfliktusokhoz, háborúhoz vezetne. A konfliktusok a világerintkezésből, a nemzeti érdekek érvényesítéséből adódnak, és a konszenzusok és konfliktusok határmezsgyéje a sokpólusúvá alakult világban áttevődik a hidegháború alapvetően ideológiai megosztottságáról a civilizációs különbségek adta megosztottságra.

pénzpiacoknak és magának az ipari termelésnek világméretű kapcsolatrendszerre ágazásával a nemzeti politika elveszíti uralmát az egyetemes termelési feltételek fölött – és ezzel kiejti a kezéből a már elért szociális szint fönntartását szolgáló emeltyűt is. „⁷⁹

A globalizáció tehát egy minden oldalú átalakulását jelzi a társadalomnak, amiről az utóbbi évek társadalomtudományos irodalmában többféle elképzelés, megközelítési mód bontakozott ki. Szándékosan nem elméleteket említettem, hiszen a globalizáció – mint a társadalmi fejlődésnek, a modernizációnak az utóbbi években döntővé váló szakasza – még nem bontakoztathatta ki azokat a lényegét jelentő struktúrákat és meghatározottságokat, melyek módot adhatnának a megjelenő és gyorsan zajló folyamatok mögötti mélyebb társadalomelméleti elkülönítésre. Napjaink folyamatai alapvetően még csak a globalizálódó gazdaság tendenciáit mutatták és a regionalizáció, integráció trendjeit. Ez jelenti az alapvető nehézséget a jelen elemzés számára, hiszen az újkori elméletek, a modernizációs elméletek történelmileg jól megragadható korszakot jelentettek, mely a társadalom adott fokának egész viszonyrendszerét prezentálhatta egy-egy elméleti keretben. A globalizációnak viszont még nem lehetnek ilyen általánosan megjelenő és absztrahálható fejlődési trendjei, melyek komplex elméleti keretbe foghatóak lennének. Ez persze nyilvánvalóan nem zárja ki a tudományos megközelítés lehetőségét, sőt felveti a minél sürgetőbb szükségszerűségét a kibontakozó folyamatok széles körű elemzésének, a megjelenő problémák azonnali exponálásának és tendenciák lehető legpontosabb előrejelzésének.

4.1.1 Globalizáció és integráció

A regionalizálódást, a nagyrégiók kialakulását sokan a globalizáció hatásainak ellensúlyozásaként értelmezik, ami az Európai Unió tekintetében is jelez bizonyos realitásokat, azonban a két folyamat nem ilyen egyszerű összefüggést mutat. Az európai integráció gondolata, ennek lépései, gyakorlati megvalósulása nem köthetők ahhoz az időszakhoz, melyet alapvetően a globalizáció kategóriájával foglalhatunk össze. A globalizációs tendencia, mely mindenekelőtt az újkor sajátja – bár ennek azért vannak még korábbra visszatekintő történelmi előzményei is – a tőkés társadalom fejlődése kapcsán kisebb-nagyobb fellendülésekkel és visszaesésekkel mindig is jelen volt a modernkori fejlődésben. A globalizáció 20. század végi megjelenési formája abból a történelmi

⁷⁹ Jürgen Habermas: Az örök béke kanti eszméje – kétszáz év távlatából. Világosság. 1996. 7. 46. p.

szituációból nőtt ki, melynek során egyik oldalról felbomlott a bipoláris világ, másik oldalról a technikai, technológiai fejlődés által fellendült, és globális irányt vett a gazdaság.

Ebben a folyamatban természetesnek tûnik a globalizációval – mindenekelõtt a gazdaság globalizálódásával – szemben, mely a nemzetállamok tevékenységi körének, kompetenciáinak jelentõs beszûküléséhez vezetett, egy olyan nemzetállamok feletti szervezõdés igényére, ami képes a negatív hatások tompítására, gazdasági, politikai, s mindenekelõtt biztonságpolitikai téren megvalósuló integrációval, a háttérbe szoruló nemzetállami szuverenitás szupranacionális visszavételére, egy újfajta identitás megteremtésére. Ez önmagában igaz is, csak hát az európai integráció nem új jelenség ebben a folyamatban, az integráció konkrét megvalósulásának kezdetei visszanyúlnak a második világháború utáni hidegháborús idõszakra, amikor is nagyvonalakban kialakulnak a gazdasági, politikai – s a NATO megalakulásával – a katonai integráció területei is, bár ez nem pusztán európai, hanem egy transzatlanti viszonylatrendszer jelent.

A globalizáció új irányt és ütemet szabott az integrációnak, sürgetõen kerültek napirendre azok a kérdések, – melyek egyrészt a bõvítést, másrészt a kormányköziség mellett a szupranacionalitás felé való elmozdulást jelentik, s mindezek mentén az Unió demokratikus intézményrendszerének az átalakítása, a finanszírozás, a regionális politika – melyek a nemzetállami szuverenitás beszûkülésébõl adódtak. Igen fontos problémává vált az önálló európai védelmi identitás megteremtése, ehhez kapcsolódva a NATO és az Európai Unió viszonya, a Nyugat-Európai Unió szerepe a védelem katonai tevékenység kialakítására.. Az Unió tehát olyan nemzetközi szervezet, amely szupranacionális és kormányközi elemeket tartalmaz.

„Az Unió célként tûzi maga elé, hogy: – elõmozdítsa a kiegyensúlyozott és fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődést, különösen egy belsõ határok nélküli térség létrehozásával, a gazdasági és társadalmi kohézió erősítésével, valamint a gazdasági és monetáris unió létrehozása által, amely végül e Szerződés rendelkezéseinek megfelelõn egyetlen közös pénz kialakításával jár.” Illetve: „... megerõsítse az önazonosságát a nemzetközi szintéren, különösen a közös kül-és biztonságpolitika megvalósításával, ideértve egy közös védelmi politika meghatározását, amely idõvel közös védelemhez vezethet.”⁸⁰

A közös védelem megszervezése, és azoknak a formáknak és kereteknek a létrehozása, amely képessé teszi az Uniót Európa védelmében "az autonóm lépések megtételéhez", több problémát is felvetett a 90-es években. Ezek a problémák mindenekelőtt abból fakadtak, hogy ezt az európai védelmi identitást hogyan lehet összhangba hozni az atlanti szolidaritással, illetve abból a nagyon is konkrét kérdésemből, hogy a védelem tekintetében hol húzhatók meg Európa határai, és hogy az Unió illetékességét tekintve mi az, amire konkrétan kiterjedhet az európai katonai védelem. Az ún. "petersbergi feladatok" három dimenziót emel ki, amiben a Nyugat-Európai Unió tagállamai katonai erővel vészt vehetnek. Ezek a humanitárius intervenció és mentési műveletek, a békefenntartás, valamint a válsághelyzetben harcoló alakulatok alkalmazása, a béketeremtés. Ezek ebben a formájukban azonban nem fedik le sem a hagyományos értelemben vett nemzetvédelmet, ami nemzetállami keretek között egy adott ország szuverenitásának és területi integritásának a katonai védelmét jelenti, sem pedig a külső fenyegetéssel szembeni kollektív katonai védelmet, melyben több ország vállal elkötelezettséget kollektív katonai erő alkalmazására, amennyiben valamelyikük külső fenyegetésnek van kitéve.

A közös védelem megteremtésében döntő fordulatot az 1998-as francia-brit csúcstalálkozó jelentette, pontosabban az, hogy Nagy-Britannia kezdeményezést tett a közös európai védelempolitika kialakítására.. A tagállamok kongresszusa ezek után döntött az Unió rendelkezésére bocsátott gyorsreagálású erők létrehozásáról. „Senki számára sem kétséges, hogy a katonai dimenziók de facto meg fogják változtatni az Európai Unió jellegét és képességét, amellyel az unión kívül hatást gyakorol. Új fejezet kezdődött, és az európaiak nem térhetnek vissza a negyven évvel ezelőtti, rendkívül kényelmes felelőtlenség pozíciójához.”⁸⁰ Az eltelt két év rendkívül gyors változásokat hozott a közös védelempolitika kialakításában, melyben jelentős szerepet játszott a koszovói háború, pontosabban ennek tapasztalatai az európai védelmi képességeket illetően. E változások keretében három olyan döntő lépésre került sor, amely az Európai Unió illetékességi körét kiterjesztette a közös védelmi képességek irányába: egyrészt a Nyugat-Európai Uniónak az Európai Unióba történő integrálása, másrészt az Unió új védelmi szerepének a transzatlanti keretek közé való beillesztése, harmadrészt azok a nemzetközi egyesítések, melyek a védelmi ipar területén következtek be.

⁸⁰ Szerződés az Európai Unióról. Maastricht, 1992 Közös rendelkezések. B cikkely.

⁸¹ Nicole Gnesotto: Az európai védelem felé. Előszó. Védelmi tanulmányok. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet. 2000. 8. p.

A bipoláris világrend felbomlása utáni helyzet, a keleti blokk szétesése, az e területen végbement társadalmi változások, melyek újfajta identitáskeresést eredményeztek, önmagában is feszültségekkel telt Európát mutat. A probléma azonban ennél sokkal összetettebb, hiszen magáról, a szélesen értelmezett európai biztonságról van szó, azokról az újonnan megjelenő biztonsági kockázatokról, kihívásokról, melyeknek egyik részét éppen a fiatal demokráciák gazdasági és politikai instabilitása eredményezi. Másik részüket a bipolaritás felbomlása utáni hatalmi vákuum mellett azok a globalizációból adódó, s az előzőeket felelősítő biztonsági kockázatok jelentik, melyeket a migráció, szervezett bűnözés, fegyvercsempészet, terrorizmus, kábítószer kereskedelem, feketepiac és nem utolsósorban az ellenőrizetlen szovjet atomarzenál jelent. Ezek alapvetően két jelenséggel függnek össze: egyrészt a globalizáció következtében a pénzpiacok globálissá válása a nemzetállamokat elsősorban az elmaradott térségekben egyre inkább kiszolgáltatottá teszi, elveszítve rendelkezésüket olyan pénzügyi források felett, mint az adó, a valuta, kamat, stb.,. Egyben képtelenek lesznek a stabilizáló gazdaságpolitikát egyensúlyban tartó szociálpolitika kialakítására. Másrészt a szocialista tábor szétesése, mely gazdaságilag és politikailag eleve instabil országokat hagyott örökségül a kelet-európai térségben. Mindezek következtében a biztonsági problémák egymással összefüggő rendszerbe integrálva hatnak, melyek egyrészt belső, másrészt nemzetközi biztonsági problémaként jelentkeznek, amit az információs technika felerősít, hiszen például a maffiák, a szervezett bűnözés, a kábítószer- és fegyverkereskedelem az országhatárokon átnyúlva alapvetően a térségben, de végső soron egész Európa viszonylatában növeli a biztonsági kockázatokat. Ide sorolható még a tömeges éhezés, demográfiai robbanás, etnikai és vallási alapon történő népirtás, a környezetszennyeződés és a természeti katasztrófák. Ebben az értelemben beszélhetünk globális és regionális veszélyforrásokról is.

Az elmúlt fél évszázadban, és az utóbbi tíz év viszonylatában a biztonsági kihívások teljes mértékben átalakultak. Miközben egyre inkább csökken a világméretű fegyveres konfliktus veszélye, addig helyére olyan sokrétű, szerteágazó problémák léptek, melyeknek kezelése jóval nehezebb és összetettebb feladatot jelent a biztonsággal foglalkozó szervezetek, szakemberek számára. Egyúttal felelősséget is a nemzetközi szervezetek és az egyre kevésbé szuverén államok számára. Itt nemcsak arról van szó, hogy a biztonság katonai összetevőivel szemben növekedett a politikai, gazdasági, környezeti tényezők aránya, és nemcsak azokról a klasszikus globális problémákról, melyekre a Római Klub már a hatvanas években igyekezett ráirányítani a figyelmet. A biztonság teljesen új perspektívái jelennek meg, s a globalizáció,

az információ technika és média összefonódásából adódó következményeket még nem is lehet igazából felmérni. Egy térségben, ahol az etnikai és szociális problémák együttesen vannak jelen, sokkal könnyebben jelenik meg, fegyverkereskedelem és az embercsempészet, előfordulhat határkonfliktus. A szegénység erősíti a feketepiacot és a kábítószer kereskedelmet, a nacionalista politika a politikai bűnözést, a terrorizmust és a migrációt, és lehetne folytatni a sort.

A fent említett problémák olyan biztonsági kihívást jelentenek Európa számára, melyeket a saját érdekében akkor is közös erőfeszítéssel kell megoldani, ha a leszakadt térségek fiatal democráciái nem igazából értek még meg arra, hogy teljes jogú tagjai lehessenek a Nyugat-Európában kialakult és jól működő integrációs szervezeteknek. A 90-es évek elején, alapvetően megváltozott a NATO és a biztonsági szervezetek viszonya a volt Varsói Szerződés tagállamaihoz. Megszűnt az ellenségkép a keleti tömb vonatkozásában, és alapvetően átalakult maga a NATO is. Az ellenfél megszűnésével ugyanis a NATO, mint politikai katonai védelmi szervezet elveszítette a régi értelemben vett legitimitását, hiszen megszűnt az az ellenség, mellyel szemben létrehozták. Azonban a bipoláris világ összeomlásával kialakuló új világ nem lett biztonságosabb, csak a biztonsági kockázatok alakultak át, s ez megkövetelte a NATO-tól az ennek megfelelő átalakulást, mely megmutatkozott a 90-es évek stratégiaváltásában, a NATO keleti bővítésében, és azokban a lépésekben, melyeket a NATO tagság felkészítése érdekében tettek. Gondoljunk csak az Észak-Atlanti Együttműködés Tanácsára, az Euro-Atlanti Partnerségi Tanácsra, a Partnerség a Békéért Programra, valamint a társult tagságra. Mindez jelezte azt a folyamatot, ahogyan a volt ellenségből először partner, majd három ország tekintetében – Csehország, Lengyelország és Magyarország – szövetséges lett. Az újonnan létrejött democráciák miközben kapcsolódtak az európai biztonsági rendszerbe, többségük tagja lett az EBESZ-nek, az Európa Tanácsnak is, s jelentősebbé vált a részvételük a békefenntartó, béketeremtő műveletekben is.

A 90-es évek végére kialakult egy többpillérű biztonsági rendszer, mely magába foglalja az ENSZ mellett az átalakult NATO-t, az Európai Uniót, az EBESZ-t, az Európa Tanácsot, az Európa Parlamentet. Az a folyamat, melyben a NATO, és az Európai Unió is átalakul, természetesen az utóbbi időben sem volt problémamentes és viták nélküli a biztonsági rendszer megszilárdítását illetően. Felvetődött, elsősorban a nyugat-európai NATO államok részéről a kérdés, hogy az európai védelmi képességek területén a jövőben milyen

szerepe legyen az Egyesült Államoknak. Véleményük szerint az európai államoknak nagyobb hangsúlyt kell kapniuk az európai védelmi képességek megteremtésében, és ez fejeződik ki az Európai Biztonsági és Védelmi Identitás koncepciójában. Napjainkra az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy a kontinens válságainak megoldásában az Európai Uniónak kell szerepet vállalni, melyet az Európai Tanács 1999. júniusi kölni határozata is megerősített. Ezt követően decemberben Helsinkiben elhatározták, hogy az EU-nak 2003-ig meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy szükség esetén 50-60 ezres fegyveres erőt telepítsen valamilyen válságövezetbe.

Az Egyesült Államok 90-es évek elején még el akarta kerülni, hogy az európai szövetségesek a NATO-tól függetlenül tegyenek erőfeszítéseket a védelmi képességek növelésére, de szerette volna elérni, hogy az európai szövetségesei nagyobb részt vállaljanak a NATO védelmi kiadásaiából. Végül is az EU és a NATO együttműködése a konfliktusok megoldásában garanciákat kapott az Unió új védelmi szerepének a transzatlanti keretekbe való beillesztésével, ami a konfliktuskezelésben nem kérdőjelezi meg az Egyesült Államok vezető szerepét. Nagyobb problémát jelentett Oroszország, amely az első pillanattól ellenezte a NATO keleti bővítését, s az európai biztonsági rendszer alapjaként az EBESZ-t kívánta katonai védelmi képességekkel felruházni.

4.1.2. A professzionális hadseregek napjainkban

Amennyiben a konfliktusok oldaláról közelítjük meg a hadsereg feladatrendszerét, akkor mindenképp magát a modern társadalmat kell elkülöníteni, mely hordozója a konfliktusoknak. A modern társadalom kategóriája alatt általában az iparra, a piacgazdaságra épülő kapitalizmusnak a műszaki technikai és tudományos haladásra épülő, illetve ez által a társadalom minden szférájában egy korlátlan növekedést biztosító formáját értjük, mely a saját alapján történő folyamatos megújulásra képes. A modern társadalom olyan struktúrákat, mintákat alakít ki, melyeknek az átvétele a tudományos és technikai eredményekkel, technológiai eljárásokkal együtt a kommunikáció kiszélesedésével széles körben lehetővé válik. Nyilvánvaló, hogy ezek a modernizációs folyamatok más alapra helyezik a versenyt, a társadalmak közötti érintkezést, a munkafolyamatok racionalizálásával pedig a társadalmi tevékenységek különböző szféráit professzionalizálják, mellyel bizonyos fókig elszakítják az individuumot a politikától, illetve leegyszerűsítik azt az egyén számára.

A modern társadalom más és más típusú konfliktusokat hordoz. A technikai fejlődés extenzív szakaszában a piacokért, a gazdasági hatalomért folytatott versenyben kiterjedtebb konfliktusokat eredményez, mint a tradicionális társadalmak, többek között éppen ez az oka a 20. század két nagy világháborújának is. A két világháború természetesen nem pusztán a modern társadalom technikai haladásának következménye, ebben jelentős szerepet játszott a már említett nemzetközi kapcsolatok szabályozatlansága, a „nagy hatalmak benuhátrása”, az európai térség történelmi múltja, etnikai összetétele, a fellépő totális ideológiák és hatalmi struktúrák.

A háborút kiváltó konfliktusok a 20. században totális jelleget öltöttek, melyben nem pusztán a piacokért, a gazdasági és politikai hatalomért folyt a harc, de megjelent a technikai fejlesztési oldal is. A korszerű technika elterjedése a hadseregben azt eredményezte, hogy a győzelem záloga egyre inkább a legmodernebb haditechnika alkalmazása lett. Miután a hadseregfejlesztés tekintetében, a modern technika alkalmazása fennmaradási kényszerré vált, seregfejlesztés területén a modern technika alkalmazása fennmaradási kényszerré vált, így ez egy mérhetetlen fegyverkezési versenyt indított el. A tömegpusztító fegyverek megjelenése, és az a tény, hogy ezek bevetése mindkét oldalról lehetséges, kicsit ugyan lefékezte ezt a folyamatot, azonban nem változtatta meg a lényegét, azt, hogy a megfelelően felszerelt katonai erő nélkül a politikai konszenzusnak nincs esélye.

A bipoláris rend felbomlása után megváltozott a hatalmi egyensúly, az egyetlen szuperhatalom az USA maradt a többpólusú világban. Átalakult a NATO, és az Egyesült Államokkal szemben álló országok és térségek igyekeznek az amerikai politikai, gazdasági és katonai fölényt saját védelmük érdekében sok esetben a fegyverkezéssel, mindenekelőtt a tömegpusztító fegyverekkel egyensúlyban tartani. Az amerikai és európai kapcsolatokra alapvetően a konszenzus a jellemző, míg az előző térségek vonatkozásában a konfliktus. Az európai térségben a konfliktusok alapvetően a rendszerváltozások, illetve a többnemzetiségű államalakulatok felbomlása következtében kialakult etnikai, nemzetiségi ellentétekből adódnak.

Ilyen volt a csecsen-háború, a balkáni konfliktus, ami könnyen eszkalálódáshoz vezethetett volna, felborítva az éppen alakulófélben lévő biztonsági helyzetet. A biztonsági kockázatoknak a megváltozása mutatkozik meg a NATO 90-es évekbeli stratégia-koncepcióváltásaiban is, és a kialakított új stratégiai koncepcióban, s természetesen abban, hogy a "visegrádi országok" közül Magyarország, Csehország, és Lengyelország elnyerték

felvételüket a NATO-ba. A többpillérű európai biztonsági rendszer⁸² kialakítása ellenére a koszovói háború megmutatta egyrészt azt, hogy a nemzetközi jog elavult, nem alkalmas az új helyzetben kielégítő cselekvési tér biztosítására. „... ha azt a kérdést tesszük fel, hogy a NATO 1998. októberi „Ectord Regtibilise Orden”-je és az 1999. március 24-én elindult légitámadások összeegyeztethetők voltak-e a nemzetközi joggal, akkor a válasz az, hogy nem egyeztethető össze a jelenlegi nemzetközi jogrenddel. Fölmerül azonban a másik kérdés is rögtön ezzel kapcsolatban, hogy: vajon a jelenlegi jogrend kifejezi-e azokat a nemzetközi társadalmi viszonyokat, amelyek a Földön léteznek. Erre a válaszom ugyancsak nemleges, és azt állítom, hogy a mai nemzetközi jogrend nem adekvát – ez egy kicsit gyanúsán hangzik talán az önök fülének – de nem egyeztethető össze azokkal a társadalmi viszonyokkal, amelyek a Földön ma léteznek.”⁸³ A koszovói háború azt is megmutatta, hogy a NATO európai tagállamai nem képesek önállóan a hatékony fellépésre. E tény indította el azt a folyamatot, mely az Európai Unió második pillérének, a Közös Kül-és Biztonságpolitikának a védelmi képességek kialakításával történő kiegészítését határozta meg.

Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy míg a modernizációs folyamat előrehaladtával, az információ technika előretörésével, a politikai és gazdasági pozíciók megszerzése sokkal inkább a globalizálódó gazdaság, az információ birtoklása, az információs rendszerek működtetésének a függvényében alakul, ami nagymértékben csökkenti a totális konfliktusok lehetőségét, illetve szükségességét, addig az elmaradottabb térségek és országok ebben a versenyben még inkább elszegényednek. Mindez azonban megnöveli az ebből, s a megkésett nemzetállami fejlődésből adódó konfliktusok lehetőségét. Míg jelenleg a háborúval fenyegető totális konfliktusok esélye igen csekély, azonban a több szinten megjelenő biztonsági kockázatok nem zárják ki a helyi háborúkat sem az európai térségben, sem a világban. Ez megváltoztatja a konfliktusok megoldását, előtérbe helyezve a prevenciót, a konfliktuskezelést, a békefenntartást és béketeremtést, mely más jellegű tevékenységet kíván a haderőtől, a konfliktuskezelésben résztvevő nemzetközi szervezetektől. Viszonylag új fogalom a humanitárius intervenció, mely a nemzetközi biztonsági rendszer szempontjából egy preventív akció, mely az emberi jogok védelmében lép fel, s ami megakadályozza a konfliktusok eszkalálódását.

⁸² Ide tartoznak mindenekeelőtt az ENSZ, az EBESZ, a NATO, az Európa Tanács

⁸³ Valki László: A balkáni konfliktus nemzetközi jogi össze függései. Európai biztonság a 21. század küszöbén. – Kihívások és alternatívák a balkáni konfliktus tükrében. Konferencia kiadvány. 44-53. p.

A haderő 20. századi fejlődésének főbb tendenciái egyrészt az óriási méreteket öltött hadiiparban, másrészt a tömeghadseregek kialakulásában, harmadrészt a haderőnemi elkülönülésben mutatkozik meg, ami szükségképpen jelzi a hadászat egész struktúrájának átalakulását, a képzési rendszer korszerűsítését, és a kiképzés folyamatosságának biztosítását. Mindezek átalakítják a haderő felépítését, szervezetét, a tisztikar összetételét, a tiszt-, a tiszthelyettesi- és a sorállománynak a tevékenységi rendszerben a belső szakmai- és hierarchikus differenciálódás alapján történő elkülönülését. A haditechnika, a fegyverrendszerek és a katonai szövetségek második világháború utáni fejlődése tovább specifikálta és differenciálta a katonai tevékenység egészét, kiemelve a tisztikarnak azt a szerepét, ami a haderő megszervezésében, irányításában, az erőszak kezelésében megkülönböztető jelleggel bír az előző korszakhoz, valamint a tiszthelyettesi és sorállományhoz viszonyítva.

A modern haditechnika alkalmazása azonban a tisztikaron belül egy más fajta szakmai differenciálódást is létrehozott az utóbbi évtizedekben, ami meghatározza a tiszt számára, hogy a parancsnoki vonalon való előrejutást, vagy a műszaki-szakmai előrejutást választja. Az elsajátítandó ismeretanyag egyre növekvő és specializálódó ismereteket követel egy-egy haderőnemen belüli szakosodást illetően. Ugyanakkor a tanulás, a képzés és továbbképzés, a mélyebb specializálódás hosszúra nyúlt időszaka miatt nem teszi lehetővé és szükségessé a parancsnoki szintek végigjárását. Új módon vetődik fel az "erőszak kezelése": egyrészt, mint a haditechnika kezelése, s itt ismét más jelentőséget kap a tiszthelyettesi kar is, akik effektíve a korszerű berendezéseket működtetik, s ezzel specializálódott szakmájukon belül professzionális tevékenységet végeznek, másrészt pedig a klasszikusan értelmezett erőszak kezelése, ami egyre inkább a magasabb parancsnoki szinteken érvényesül. Ez a differenciálódás és specializálódás még erőteljesebben veti fel a fegyelmet, a munkatevékenységek szoros egységét, a parancs-hierarchia rendszerét a szervezet által.

Ugyanakkor megfigyelhető még egy tendencia, ami a hadsereg és a politika viszonyát érinti: Kialakult egy közvetítő szféra, a meghatározott tevékenységrendszerével együtt. Ez a tevékenységi kör a katonapolitikusok, katonai szakértők, biztonságpolitikusok és védelmi szakemberek tevékenységét jelenti nemzetállami szinten és az integrációs szervezetek szintjén. A kialakuló, illetve átalakuló szféra pedig maga a védelmi szféra. Ezt azért tartom nagyon jelentős elkülönülésnek, mert ennek a komplex tevékenységi körnek, ezeknek a szakembereknek a tevékenysége, státusa nem hasonlítható sem a klasszikus értelemben vett

szakpolitikákhoz, de nem hasonlítható az államapparátus közigazgatási „szűrőjéhez”⁸⁴ sem. Nem is a klasszikus értelemben vett civil ellenőrzés fórumairól, tevékenységrendszeréről van szó, és természetesen nem sorolható a hadsereg, a katonai tevékenység konkrét megvalósulásához sem.

A haderőnek, a katonai tevékenységnek a fent jelzett differenciálódása és specifikálódása teremti meg az alapját annak, hogy az ezredvég folyamataiból absztrahálható legyen a tisztán katonai tevékenység semmivel össze nem hasonlítható értékelési dimenziója. Ennek megjelenési formáját persze akkor láthatjuk igazán, ha a globalizációs és integrációs folyamatba helyezzük a hadsereget, mely éppen a katonai erőpotenciál centralizálásával hozzájárul az erőteljesebb szakmai racionalizációhoz. Ugyanakkor ebben a centralizációban, melyet megelőz a belső differenciálódás és specializálódás, megjelenik egy új dimenzió, ami az egész katonai szférát, beleértve a hadiipart is, a nemzetközivé válás folyamatában összekapcsolja a politikával. Ez, pedig a védelem szektora, a védelmi szféra, ami egyébként nemzetállami szinten is megtalálható, itt azonban összekapcsolódva az államon belüli védelemmel, a rendvédelmi szervekkel. Ez a védelmi szektor, pedig mindenek előtt nemzetállamok feletti látásmódot igényel, mert itt futnak össze azok a biztonságpolitikai, haderőfejlesztési és külpolitikai szálak, amik a haderőknek azt a típusú, a védelem szempontjából történő felhasználását tudják garantálni, mint amit annak idején a hadseregnek az újkori szerződéselméletek jelentettek.

4.2.A keleti blokk összeomlása és az új demokráciák értékválsága

1989-90 évekből elinduló társadalmi átalakulás következtében Közép és Kelet Európa számos országa egy új úton indulhatott el, amely út nem mondható egyszerűnek, problémamentesnek és 12 év távlatából kijelenthetjük, hogy rövidnek sem. A változás egyidőben hitelesnek tűnő ígéreteket, elhatározásokat és kiábrándultságot, csalódást is magában hordozott. Az összkép, amelyet társadalmunk helyzetéről és morális állapotáról felvázolhatunk nagyon ellentmondásos. Az átalakulás nyomán az új társadalmi, politikai rendszerre való áttérés, a demokratikus intézmények kialakítása és működése nehezebbnek bizonyult, mint ahogy kezdetben remélték. A korábbi kényszerű zártság után kinyílt a világ a

⁸⁴ Az állam közigazgatási jogi apparátusa, illetve ennek tevékenysége mindenekelőtt a szakmai racionalitások (ipar, egészségügy, oktatás, stb.) és a kormánypolitika között képezik azt a szűrőt, mely a politikai prioritásokat csak a joganyagon keresztül engedi érvényesülni.

régió számára, esélyt kaptak, hogy beilleszkedjenek a világ globalizációs folyamataiba. A változás azért is nehéz, mert egyszerre kellett megküzdeni a rendszerváltás következtében előállt gazdasági stb. nehézségekkel és a globalizációs és integrációs folyamatokban való részvételből adódó problémákkal. Az átalakulást viszonylag „egyszerűen” véghez lehet vinni a gazdasági életben, a politikai életben, a demokratikus intézményrendszerek területén, de a kulturálisan meghatározott értékek, normák, attitűdök, és az emberi gondolkodás területén nem, mert ezek a társadalom életének legmélyebb rétegéhez tartoznak, s megújuló formában politikai rendszereket, korszakokat átívelően is hatnak, ezért lassan változnak. Az igény a változtatásra megfogalmazódik az erkölcs megújítására vonatkozóan is, vagyis az erkölcsi válság megszüntetése érdekében „tisza erkölcsöt” kell teremteni, vissza kell állítani az egyén tiszteletét, a szabad autonóm morális lényt. A valóság azonban sokszor mást mutat. Hiányoznak a hiteles személyek, a külső tényezők erkölcsi hatásai közül, pedig elég csak a felszíni, fogyasztói attitűdökhöz kötődő minták, tömegkommunikációs divatok, társadalmi megalapozottságot nélkülöző szokások elterjedésére utalni, ami azt jelzi, hogy sokkal előbb érvényesülnek azok a hatások, amelyek az „igazi érték” helyett a felszínes dolgok jelentőségét tartják fontosnak.

Az embereknek létezésük és túlélésük érdekében adekvát választ kellett adniuk az új kihívásokra. A válasz megadása nem is olyan egyszerű feladat, hisz egyre racionálisabbá váló világunkban, egyre nagyobbak tűnik a zűrzavar, amelyről Cohen a következőt mondja: „A világ megbékélt és nincs béke. Minden fontos, mert semmi sem igazán fontos. Nincs abszolút jó, mert eltűnt az abszolút rossz. A történelem nem fejeződött be, egyszerűen zűrzavarosabbá vált.”⁸⁵

Miközben a rendszer válságáról, a civilizáció, a kultúra, az etika válságáról beszélnek, ez nem jelenti azt, hogy a válság, önmagában negatív jelenség lenne. Hamvas Béla írja, hogy „...az ember ma tulajdonképpen csak feleszmél arra a mindenkori eschatológiai helyzetre, amiben mindig volt. A válság végül is nem egyéb, mint az a világmegrendülés, amely az embert végső és határhelyzetének felismerésére kényszeríti. A válságban lévő világ számára az ember örök és esendő emberi szituációja nyilatkozik meg. Mindig válság volt, csak az emberiség elrejtőzött előle, és nem vett róla tudomást”.⁸⁶ A válság állapotából ki lehet kerülni magasabb, emelkedettebb erénnyel, de felerősödhet a pesszimizmus és a kiábrándultság.

⁸⁵ Cohen, R.: „Waiting for New Meaning. In. A Post-Gold War World” *Internacional Herald Tribune* 1993. 27. Október, 7.p.

⁸⁶ Hamvas Béla: *Világválság*. Bp. Magvető 1983/1936/, 68-69.p.

Napjainkban másról sem lehet hallani, mint hogy szinte minden válságban van / a család, a gazdaság, az egészségügy, az oktatás, a hadsereg, stb. / és az értékválság az élet minden területén érzékelhető. Valószínűnek tartom, hogy napjaink szlogenjévé vált állítása esetében az azt „hirdetők” igazából nincsenek tisztában az érték fogalmával, az értékrend tartalmával, hierarchiájával. Az első fejezetben már említettük, hogy a társadalomban soha nem létezik tisztán egyetlen értékrendszer sem és a társadalmak változásával az értékeknek a helye változhat az értékrenden belül, el is tűnhetnek, új értékek jelenhetnek meg, esetleg tartalmuk módosul. Minden társadalmi változás szükségszerűen valamilyen szintű és mértékű értékváltozást jelent, s az egyes kívánatos értékek hiányáról, s bizonyos nemkívánatos értékek meglétéről, szerepükről talán értelmesebb beszélni. Pszichésen is nehéz feldolgozni, amikor életünk valamely területén a válság mibenlétét valamilyen mélységben megéljük, s legalább annyira rossz, ha a médiákban mindig „csak” erről hallunk és már tudjuk, hogy változni és változtatni kell. Válság, értékválság oly mértékben elterjedt fogalommá vált, mint ahogy ma már mindennek van filozófiája.

Az átalakulás folyamatában a kiút keresés során az ember összezavarodik és az alapélménye az, hogy magukra maradnak, az emberi kapcsolatok megzavarodnak, a társadalmi szolidaritás felbomlik, az erkölcsi normák erejüket veszítik. Az emberek nem találják a helyüket, önmagukat a világukban, eltűnnek a biztonságérzetet jelentő kapaszkodók, megszűnik a bizalom. Az személyiség kiteljesedésének korszakaként emlegetett 20. században a történelemben és a haladásba vetett hit a modern európai gondolkodás sarkköve lett. A 60-as évektől ez a hit megrendült, kérdőjeleket fogalmaztak meg a haladás gondolatrendszerével szemben, s a felszínre kerülő paradoxonok és lezáratlan problémák következtében szakítani kellett az „öntelt” magabiztossággal. A hit elvesztése az egész rendszert megzavarta. A politikusok népük, nemzetük, az emberiség felemelkedéséről, egyetemes emberi értékekről és jogokról, garanciarendszerekről beszélnek. Az egyén, pedig eközben mennyi rosszal találja magát szembe, mint éhínség, munkanélküliség, nyomor, háború, természeti katasztrófák stb.

„A lét kivonult az életből és elrejtőzött”- írja Heidegger. Az emberek az egzisztenciális feledés vagy létfeledés állapotába kerülnek. Miközben Habermas az „életvilág pusztulását” siratja, Foucault a problémát abban látja, hogy az ember nem foglalkozik az énjével, s az emberi élet hiteltelenné vált. A hiteles és értelmes emberi élet újra megfogalmazása az ember új felelőssége, – amely elől nem térhet ki ebben a cél és a jelentés hagyományos forrásait elvesztő világban. Az átalakuló társadalomban és az átalakuló hadseregben is választ kell adni ezekre a kérdésekre. A felelősség nagy hisz nem hivatkozhatunk mindig a múlt hibáira.

A nehézségeket és kudarokat nem minősíthetjük örökké a jövő megvalósulásáért hozott áldozatoknak, s nem szabad a jövő fenyegetéseiről sem elterelni a figyelmet. A korábbi etikák elsősorban az emberi cselekvés közvetlen környezetének szabályozását adták, a mai etikák univerzuma kiszélesedik, s a korábbi erények, mint igazságosság, becsületesség stb. szélesebb társadalmi szinten és közegeben érvényesek, s ezzel felelősségünk is megnövekedett.

4.2.1 Az információs kor technikai civilizációja és az emberi kapcsolatok árendeződése

A modernizáció többdimenziós folyamatának eredményeképpen megváltozott az ember szociális és politikai környezete. A modern ember kiszabadul hagyományos közösségi kötelekeiből, individualizálttá válik. Az ember látszólag szabadabb, de kiszolgáltatottabbá válik a politikai manipulációnak a „kultúripar” állandó csábításának. A minőség és szépség alárendelődik a birtoklásnak, a hírnévnek, a hatalomnak. A modern kor, egyrészt nagyfokú mobilitást követel meg a munkaerő oldaláról, másrészt megváltozik a nemek közötti hagyományos munkamegosztás. További sajátossága a folyamatnak az érintkezés globalizációja, a tömegkultúra kialakulása, az ember lelki és tudati állapotának a megváltoztatása. A tudomány és a technika fejlődése jelentősen átalakította az emberek mindennapi életét. Az utóbbi évtizedek társadalomtudományos irodalmában találkozunk azzal a törekvéssel, hogy ezeknek a változásoknak és hatásainak az elméleti alapjait és összefüggéseit – társadalmi meghatározottságukban – elemezzék. A változások tartalmukban, szemléletmódban és módszerekben is egy új látásmód szükségességét vetítik előre. A jelenben zajló változások egyik sajátossága, hogy nagyon gyorsak, s a társadalom minden részét, ha különböző mértékben is, de érintik. A gyors, szinte követhetetlen változások megnehezítik a társadalomtudományok számára az ismeretek feldolgozását, és az elméleti általánosítást.

Az elméletalkotás folyamata és a gyakorlati empirikus ismeretek egymástól eltávolodnak, amelyet a tömegkommunikáció, az elektronikus média és napjainkban az Internet felerősített. A tudományos gondolkodásban és a művészeti tevékenységben is igen erős piaci racionalitás érvényesül. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben ártértelemeződött a filozófia feladata és megismerő tevékenysége, mert a 20. század egy útkereséssé vált, és az erősen pragmatikus világban a klasszikus értelemben vett filozófia kiszorult az érdeklődés homlokteréből. Ebben persze szerepet játszott az is, hogy a filozófia nem tudott közvetlenül használható ismereteket adni, és a filozófia tartalmának egy része a

különböző szaktudományokban jelent meg. A technikai fejlődés átalakította a tudományos gondolkodás egészét, hiszen az információelmélet és rendszerelmélet módszereit adaptálhatóvá tették a tudományos kutatás legkülönb területei számára. A folyamat eredményeképpen egyértelművé vált, hogy univerzális tudomány nem létezhet a modern korban, s a globalizáció a tudományt sem hagyja érintetlenül. A felgyorsult változások következtében jelentős differenciálódáson mentek keresztül a társadalom mozgását, változását, átrendezését feltáró tudományok. A társadalomtudományokban az elmélet és gyakorlat kapcsolatának ellentmondásos volta abból adódik, hogy elutasítják az átfogó elméletek létjogosultságát, ugyanakkor felerősödik az igény a társadalmi folyamatok vizsgálatára, megértésére. A tudományos gondolkodás területén megfogalmazódik az igény a globalizáció elméleti tisztázása, amely igény még inkább felerősödik a bipoláris világrend felbomlásával. Elméleti problémaként fogalmazódott meg a nemzetközi társadalomban lejátszódó folyamatok értelmezése, az új világrend kérdése, amely alapján a társadalmi praxis számára is használható ismeretek megfogalmazására törekedtek. A modernizáció és a globalizáció által bekövetkezett változások jelentős hatást gyakoroltak a hadseregre és a védelmi szférára is. A kilencvenes évektől induló új korszak jellegzetessége, hogy átrendezi a társadalom alapstruktúráit, új módosult funkciók jelennek meg, amely a védelmi struktúrában jelentős módosulást eredményez, önálló struktúraként különítve el.

A modern polgári társadalomelméletek kísérletet tettek arra, hogy elméleti szinten megválaszolják miként értelmezhetők azok a tendenciák, amelyek elvezettek napjaink változásaihoz.

A modern polgári társadalomelméletek filozófiai, szociológiai, közgazdasági és politológiai kutatások eredményeként jöttek létre. Önálló témával, elmélettel és módszertannal rendelkező tudományként azonban csak a 19. században jelent meg. A társadalmi folyamatokban, a fejlődésben törvényszerűségeket kereső gondolkodók közül kiemelkedő jelentőséggel bír Marx, Weber, Durkheim nem feledkezve meg a tudomány atyjáról, Comte-ról, sőt az ő mestere, Saint-Simon herceg is említést érdemel.

A polgári társadalomelméletek sokszínűsége jellemzi a 20. Századot, melynek jelentős képviselője T. Parsons, aki egy makrotársadalom-elmélet kidolgozására tett kísérletet, és a funkionalista elméletet a cselekvésemeléttel egészítette ki. Durkheim és Weber hatása következtében a modern társadalom lényegi jegyének a társadalmi szférák strukturális differenciálódását tekintette, amelyek között állandó közvetítés létezik. A társadalom, mint rendszer a funkciójából eredően alrendszerekre bomlik, mint pl. politika, gazdaság, kultúra stb. A modernizációt Parsons azonosítja az állandó fejlődéssel. Alapvetően három kérdésre

kereste a választ: Az első kérdés, hogy mit jelent a rend, mi tartja össze a társadalmat. A második kérdés, hogy mi motiválja a szereplőket, mit jelent az értelmes cselekvés. A harmadik, hogy mi az alapja a közös értékeknek és normáknak. Az érték általánosítását azért tartja fontosnak, mert véleménye szerint nem maradhat közvetlen kapcsolat egy bizonyos érték és egy bizonyos tevékenység között. Ha az konszenszuális érték közvetlenül ellenőrzi a tevékenységet, akkor nem különbözik tőle, értelmetlen racionalitásról és változtatásról beszélni. Az általános értékek alapjai lehetnek a tevékenységnek, de részletekbe menően nem szabályozzák a mindennapi életet. Az érték-általánosítás a differenciáció és a bevonások trendjeivel összegződnek, amely mellett megmarad az egyén számára a cselekvéskoordináció, az értelmezés és értékelés lehetősége, amelyek ugyanakkor korlátozottak, hisz környezete és a közösség által meghatározottak. A hatvanas évektől kezdődően a megváltozott amerikai társadalomfejlődés következtében új kérdések vetődtek fel, s Parson elmélete és értékrendszere konzervatívnak bizonyult. Az irányzat másik képviselője N. Luhman, aki a professzionális alrendszerek létrejöttét tartja a modernitás fontos elemének, amelyben a differenciálódás már olyan mértékű, hogy egymás működésébe egyre kevésbé szólhatnak bele. A szocialitás fogalmát, mint rendszerek összességét értelmezi, melynek elemei a társadalom, a szervezeti rendszerek szintje és az interakciós rendszerek. A modern társadalom megújuló képességét abban látta, hogy a társadalom képes létrehozni azokat a mechanizmusokat, amelyek ezt biztosítják, mégpedig a nyelv segítségével. A modernizáció folyamatának az alapja az alternatívák feltárása, amelyeket az intézmények közvetítenek. A rendszerek sajátos belső logikával rendelkeznek, amely alapja lesz az általuk meghatározott tevékenységüknek.

A korábbi fejezetekben már oly sokszor megemlített J. Habermas a társadalomelmélet átfogó kérdéseit kutatja. Egyik központi kategóriája a munka, amelyet célszerű, racionális tevékenységként értelmez, amely magában hordozza az „instrumentális cselekvés” vagy a „racionális választás”, esetleg mindkettőnek a mozzanatát is. Az emberek cselekvését az interakciók is befolyásolják az értékek és a normák alapján. A modern társadalmakban a cél racionális tevékenység a politikai szférán keresztül befolyást gyakorol az interakciós szférára. Ezáltal olyan értékeket preferálnak, „sugallnak”, amelyek végeredményben a cél elérését eredményezik: pl. siker, pénz, hasznosság.

A társadalmat, mint rendszert vizsgálva az első kérdés a racionalitás és a társadalom tagolódásának a viszonya. Véleménye szerint az elemzést az egyes elemek egységében és közvetítettségében kell elvégezni, ugyanis az életvilág változása a történelem során azt

bizonyította, hogy mindig azok maradhattak fenn, amelyek a rendszerfejlődést szolgálták és az interakciós szférának az adott rendszer legitimációjában, van jelentősége.

„A modernség és racionalitás lényegét az életvilágban a társadalmi megegyezésre orientált kommunikáció jelenti” – Habermas szerint,⁸⁷ amely nem más, mint a megvalósult „világi ésszerűségnek” az elismerése. A megértés tartalmát három mozzanatra vonatkoztatta, mely a kommunikációban résztvevők között alakul ki, ez pedig a tények, a normák és a személyes átélés mozzanata. Ehhez viszont bevezette az életvilág kategóriáját, mert a kommunikációban résztvevők ugyanabban a világban élnek és ez lehet a megértés alapja. Habermas három világot tételez fel Popper nyomán: az objektív világ, a szociális világ és a szubjektív világ. Így válik lehetségessé, hogy a cselekvés, mint kommunikatív cselekvés írható le, amely a megegyezésre irányul és a közösség létének az alapja. Az életvilágban – szubjektív világ és szociális világ-nem a célracionalitás érvényesül.

Habermast már korai műveiben is foglalkoztatta az erkölcsi-jogi normák racionális megalapozásának a kérdése, ami a filozófia ősi problémája, s kivált a német filozófiatörténetben igen nagy hangsúlyt kapott.

Az etikai értékek racionális levezethetőségének korlátait Habermas illetve a vele párhuzamosan gondolkodó, ám némiképp eltérő következtetésekre jutó *Karl-Otto Apel* a következőkben látja: 1. a tényekből sohasem vezethetők le értékek (Hume); 2. tényeknek, illetve objektív ismereteknek csak az empirikus megállapítások és a logikai következtetések számítanak; 3. az érvényesség tudományos-filozófiai megalapozása csak állításokból (ítéletekből) levezetett állítások révén lehetséges (Karl Popper). Univerzális etikai következtetésként csak akkor lehetséges, ha ezt a három álláspontot sikerül megrendíteni, illetve sikerül minden kulturális, civilizációs társadalmi relativizmustól független normákat felmutatni.

Az áttörést Habermas és Apel abban látja, hogy a nyelvben benne rejlik az általános és korlátolatlan egyetértésre (konszenzusra való igény. Mindez akkor bontakozhat ki, ha a dialógus folytatói ideális beszédhelyzetben vannak, azaz az érvelők pozíciója elvben felcserélhető, így ugyanis külső kényszerek nem akadályozzák az együttműködésre törekvő s a kizárólag az érveken nyugvó közmegegyezés kialakításának a menetét.

⁸⁷ Csepeli Ferenc, Papp Zsolt, Pokol Béla: Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, Bp. 1987. 61. p.

Az ideális beszédhelyzet feltételezi, hogy a beszélők ugyanazt értik bizonyos alapkategóriákon, úgymint igazság, szabadság, igazságosság. Ez nem külső kényszeren alapul, hanem nyelvi konvenciókon, azaz a nyelv szerkezetéből, használati módjából normatívvitásából ered.

A kommunikatív etika alapelve azt mondja ki, hogy csak azok a normák érdemlik meg intézményesítésüket, amelyek érvényességi körükben általános elismerésre tartanak számot. Az egyetemesítés alapelve arra szolgál, hogy mindazokat a normákat, amelyek partikuláris, tehát nem általánosítható értékeket testesítenek meg, mint nem konszenzusképesek kizárjuk a végső döntés alternatívái közül. Habermas szerint a modern társadalmak is törekszenek arra, hogy a weberi értelemben legitimálják magukat. Ez azonban nem sikerülhet másként, mint megvitatásra szoruló érvek igénybevételével, azaz a társadalmi nyilvánosság, a nyílt vita felhasználásával. Ugyanakkor problematikus lehet, hogy a nyelvi konszenzus hogyan születik meg – mit tekint az adott társadalom, illetve a politikai szféra egyetemesnek s mit partikulárisnak.

Habermas saját szerepe a diskurzusetika létrejöttében két egymást kiegészítő tézisnek a kidolgozása. A végső eredmény így foglalható össze: anélkül, hogy az erkölcsi jónak bármilyen konkrét elméletére támaszkodnánk, csupán a helyes érvelés szabályait betartva a különböző érdekek jogossága pártatlanul tesztelhető. Ugyanis a helyes érvelés során képesek lehetünk valakit meggyőzni anélkül, hogy konkrét érdekekhez folyamodnánk. Az érvelés, mint a meggyőzés kommunikációs közege tartalmilag független mindattól, amiről valakit meg akarunk győzni: maga az érvelés és az ezt hordozó kommunikáció csupán formája a meggyőzésnek. Viszont mint forma, mindenki által követhető, mert nem ütközik tartalmi meggyőződésekkel; továbbá követendő is, mert nélküle nem tudjuk elmondani azt, amit akarunk.

Habermas szerint a diskurzusetika jelentősége abból a problémából adódik, hogy az érdekek és értékek sokféleségének társadalmában senki sem állíthatja teljesen bizonyossággal, hogy ő jobban tudja, mint bárki más, hogy „mi a jó”. Habermas rávilágít a késői modern társadalmaknak arra a szinte erkölcsi és politikai válságtünetére, hogy különös érdekek szenvedő alanyai vagyunk anélkül, hogy ezeknek nagyobb volna a létjogosultságuk, mint saját érdekeinké. Ezért van szükség egy olyan erkölcsi szabályrendszer kidolgozására, amely által a konkrét igények létjogosultsága eldönthető, és amely ugyanakkor nem ad nagyobb súlyt semmilyen különös érdeknek. Habermas szerint egy ilyen természetű erkölcsi szabályrendszer kidolgozása leginkább az érvelés helyes szabályait betartó kommunikáció szabályaiból indulhat ki. Az értelmes beszéd pusztán logikai szabályainak betartásáról van szó,

vagyis az ésszerűen felépített közlés azon elemeiről, amelyek nélkül senki sem tudná még azt sem elmondani, hogy ő maga mit gondol. Ez tehát nem valamilyen konkrét érdek vagy hitrendszer elfogadása, hanem az érthető érvelés azon minimális szabályainak betartása, amelyeket ha valaki nem vállal, akkor önmaga ellen cselekszik, mert a többiek nem fogják érteni, hogy ő maga mit akar. Ez az a minimális közös talaj, amely nélkül azt sem tudnánk egymással közölni, hogy nem értünk egyet.

Formailag helyes kommunikáció ettől még nem etika és nem is erkölcsfilozófia. Habermas szerint a kommunikáció alapszabályai éppen tartalmi semlegességük és az érthető közléshez szükséges formai érvényességük miatt hasznosak erkölcsi szempontból. Ennek a gondolatnak a megértéséhez fontos megjegyezni, hogy Habermas etika és erkölcs között abban tesz különbséget, hogy míg az etika valamilyen különös értékrendszer cselekvési szabályrendszere, addig az erkölcs az a szabályrendszer, amely mindenki számára elfogadható módon rögzíteni tudja a különböző etikák közötti vita szabályait. A kommunikáció, mint az egymással vitatkozó emberek alaphelyzete tehát éppen azért lehet a viták eldöntésének igazságos hordozója, mert nem azonos semmilyen konkrét etika szabályaival – ezeknek csupán a közölhetőségét teszi lehetővé.

A diskurzusetikát ért ellenvetések közül két nagyon jelentősre térek ki. Az egyik szerint a helyes érvelés formális kritériumainak eleget tett érvek végeredményeként Habermas a konszenzus jelöli meg. Márpedig ez eleve feltételezi a jobbik érv meghatározásának valamilyen további szempontrendszerét. Habermas elismeri, hogy egy megfelelő érvelélmélet teljes kifejtése még valóban várat magára. Mégis úgy véli, hogy ennek hiánya nem cáfolja a konszenzusra való törekvés általános morális követelményét. Egy másik ellenvetés azt kéri számon Apeltől és Habermastól, hogy közösen kifejtett elméleti alapvetésük csak a racionálisan artikulálható igényeket képes figyelembe venni. Kétségtelen, hogy Habermas erkölcsfilozófiája, illetve annak Apellal közösen kidolgozott elemei vállaltan racionalisták, és ez sajátosan elhatárolja a magyarázóerejüket. De figyelembe kell venni, hogy a diskurzusetika végső elméleti célja annak megalapozása, hogy a különbözőséget mindig meg lehessen vitatni. Ezt a célt nem csökkenti az a tény, hogy a különböző igények erkölcsileg mindenki számára valamilyen szinten elfogadható összehangolását a racionális érvelés szabályaira alapozzuk.

Habermas kommunikatív erkölcsfilozófiája nem tömegkommunikáció-elmélet és nem is tekinthető a médiakutatás primér elméletének. Háttérelméletként viszont megkerülhetetlen. Ennek két okát szeretném kiemelni. Először is Habermas erkölcsfilozófiája a demokrácia egyik legalapvetőbb feldolgozásából indul ki. Ennek kulcseleme a problémák folytonos

megvitathatóságának elméleti megalapozása. A késő modern társadalmak gazdasági-politikai feltérképezésében Habermas elmagyarázza a legitimitás és az ösztársadalmi konszenzus fejlett nyugati demokráciákban bekövetkezett válságát. Elemzése messze túllép a szigorúan vett filozófiai leírás keretein. Továbbá a kommunikációnak egy olyan általános értelmezését nyújtja, amelyből kiderül, hogy a kényszermentes, tehát szabad közlés attól függetlenül közkinccs, hogy ki mit közöl. Habermas gondolatmenetében talán az a legfigyelemreméltóbb felismerés, hogy a kommunikáció az egyetlen olyan elem a plurális társadalmak mindennapjaiban, amelyben kénytelenek vagyunk közös szabályokat betartani.

Az információs kor, amely átrendezi az emberi kapcsolatokat is, egy új viszonyt teremt az általános értékrend és az egyén saját értékrendje között. A társadalmi-technikai fejlődés azt mutatja, hogy a stabilnak hitt érték kategóriákkal a fejlődés folyamatának lényege már nem ragadható meg. Napjaink, a mindenkorí rendíthetetlen értékrendből kiindulva nem értelmezhető, nem írható le, s ez alapján nem is átalakítható. A társadalmi-technikai fejlődés folyamata bizonyos pragmatikus gondolkodást tételez fel, és az emocionális megítélése egyre inkább háttérbe szorult. A folyamat és a pragmatikus gondolkodás legfőbb jegyei a következők:

- Egyrészt növekszik a koncentráció mértéke. A tevékenységben a koncentráció növekedése azt jelenti, hogy a változás keresztülviteléhez optimálisan szükséges figyelem, eszköz, anyag, energia, információ stb. összpontosítása növekvő trendet mutat.
A specifikus tulajdonságok és jegyek a koncentráció növekedésével szükségszerűen gyarapodnak.
- A koncentráció mértékével arányosan a tulajdonságok, tevékenységek-beszűkülése specializálódása következik be, mely az egyéni autonómia és az individuális szabadsági fokok számának növekedéséhez vezet, a társadalom „atomizálódását”, decentralizálódását eredményezve.
- Ezzel párhuzamosan növekszik a funkcionális környezet redundanciája. A „művi világ” funkcionális visszahatása egyrészt kiszorítja az ember körül még valamennyire fellelhető természetes környezetet, másrészt a rendelkezésre potenciális komponensek rohamos emelkedése felerősíti a folyamatok exponenciális jellegét.
- A funkcionális átrendeződés egyre gyakoribb ciklikus átstrukturálódást eredményez, s mivel minden átstrukturálódás értékváltással is jár, egyre jobban eluralkodik az „átmeneti állapot” és bizonytalanság érzése.

- Minden átstrukturálódás ráakodik a már meglévő struktúrára.
- Ahogyan egyre több struktúra létezik egymás mellett, de egymást áthatva úgy növekszik annak az igénye, hogy minél gyorsabban jussunk még több információhoz és azt idő alatt dolgozzuk fel.
- A funkcionális rendszerekben végbemenő belső változás, és a környezetében előidézett változás következtében megnő a hiba lehetőségének a száma és hibátlan tevékenységüket korlátok közé szorítja vagy fékezi.
- A koncentráció növekedése azt eredményezi, hogy, egyre több az egy kézben tartható globálisan érvényesülő technológia – mint például a rádió, a műholdak, a televíziózás, a computer-technika, – melyek nemzetközi teamek szervezésével áttetszővé teszik a határokat és érvénytelenítik a helyi kötöttségeket.

Az ezredvég jellemzője, hogy míg az alapvetőnek hitt társadalmi normákat és értékeket megkérdőjelezzik, a normák és azok betartását biztosító regulatív társadalmi mechanizmusok, az etikák virágzásnak indultak. Úgy tűnhet, hogy a mai társadalomban nem érvényesülnek az íratlan szabályok, nem létezik megkérdőjelezhetetlen értékrend, ami a tudomány és a technika fejlődésének a következménye. A világ gyors változására nincs használható válasz az értékrendben, tönkreteszi a normákat, az értékeket, miközben megteremtik a szaktetikákat, (orvosi, jogászai, globálpolitikai stb.). Bizonyos szaktetikák erkölcs nélküli etikák, mint például egy vállalati etika a dolgozóitól a vállalat érdekéért való lojalitást és a kérlelhetetlen szabályok betartását követeli meg. A társadalom változása az értékek átstrukturálódását eredményezi, és a „statikus” értékrendben az új érték, kikényszeríti az értékrend újra fogalmazását. A társadalomban minden szint sajátos értékrenddel rendelkezik, az egyén szintjén erőteljesen emocionális alapokon funkcionál, a felsőbb szinteken az emóció nem tűnik el, de jelentősége csökken, az érték funkcionális tartalma pedig növekszik.

4.3.A nyilvánosság társadalmi dimenziói, a média szerepe

A mai modern polgári nyilvánosság kialakulását hosszú fejlődési folyamat előzte meg, amelynek történeti fejlődését Harbemas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* című műve alapján az első fejezetben már elemeztünk. Meg kell jegyezni, hogy ebben a felvázolt

fejlődésben már a 20. század második felének nyilvánosság jellemezői is kódolva benne vannak. A nyilvánosság társadalmi struktúra változásából a 20. században a legszembetűnőbb, hogy a magánszféra és a közszféra múlt századra jellemző elkülönülése megszűnik, sokkal inkább az összefonódásáról beszélhetünk.

A változás nem hagyja érintetlenül az intim szférát, amely átalakul, elveszíti kizárólagos magán jellegét. A tőkekoncentráció következtében kialakuló nagyvállalatok elmoszák a magán és a közszféra határait, a nagyvállalatok olyan feladatokat is ellátnak, amelyek eredetileg a közintézmények hatáskörébe tartozott (pl. lakásépítés stb.), de mindezt egy zárt közösségnek, nevezetesen saját dolgozóinak fenntartva. Megváltozik a munka, az otthon fogalma, a család szerepe és szerkezete. A család egyre zártabb, szűk, visszahúzódó és elszigetelt közösségé válik, amelynek további jellemzője a fogyasztásorientáltság. A bérből és fizetésből élő családok számának növekedéséből szükségszerűen következett az a probléma, hogy betegség, öregség, rokkantság, munkaviszony megszűnése esetén a családnak a biztos megélhetési forrása is megszűnt. Az állami és magán önszegélyező rendszerek, karitatív szervezetek próbálják ezt a veszély csökkenteni. Ebben a fejlődési folyamatban különbség van a kontinens és az angolszász világ között, mert míg a kontinensen az erős szociális hálót próbálták létrehozni, addig az Egyesült Államokban nem a társadalombiztosítás a szociális létbiztonság forrása.

Ez a változás kimutatható az építészetben, ahol a zártság és a szerkezeti tagoltság fokozódását láthatjuk, az emberi érintkezésekben, amelyekben új normák születnek, valamint az érintkezési környezet leszűkülésének lehetünk szemtanúi.

A változás a kultúra „fogyasztásának”, az irodalmi nyilvánosságnak a területét sem kerüli el. A legfontosabb változás, hogy az olvasói nyilvánosság szétesik, a „sok” időt igénylő könyv helyét más médiumok váltották fel, a kultúra helyét a tömegkultúra fogyasztása vette át. Az újságok mellett a 20. század végére pedig már azt mondhatjuk, hogy helyettük az elektronikus média (rádió, televízió, Internet), túltengésének lehetünk szemtanúi.

Az elektronikus médiákban az elmélkedést a száraz tényközlés, az információban, a szenzációban rejlő üzleti lehetőség váltja fel, a kétoldalú verbális vagy non-verbális gondolatcsere helyét az egyoldalú közlés váltja fel. Ezzel pedig az ember társas-lény mivolta csorbul. Bár történnek kísérletek ennek a problémának a megoldására, mint olvasói rovatok létrehozása, a nézők véleményének meghallgatása, Interneten fórumok szervezése, de az emberi érintkezésben a kommunikáció fontosságát, helyét, a kommunikáció hiányából eredő emberi problémákat nem lehet ezzel megoldani. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy míg a közvetlen emberi kommunikáció csökken az elektronikus médiák elterjedésével, addig az

információszerzés lehetősége növekszik, a világ egyre tágabbá válhat az egyén számára. A tömegkommunikáció szerepe megnövekedett a közvélemény formálásában, és a politika nyilvánossága helyett befolyása a piacra tevődött át, a politikai erők már nem csak közvetlenül próbálják a nyilvánosságot befolyásolni, a politika reklámok, hirdetések révén a politikát, mint terméket próbálják eladni. A reklámok és hirdetések nem csak bevételi forrást jelentenek és gazdasági szempontból jelentősek, hanem a magánszférára gyakorolt magatartási és fogyasztási szokások kialakításában is nagy jelentőségre tesznek szert. Az mondhatjuk, hogy a politikai nyilvánosság ezen, formájával egy új iparág, a politikai marketing jött létre, a pártszempontból semleges szakemberek feladata a politika nem politikai módon történő áruba bocsátása, a vezér propagálása, a vezető népszerűsítése, amely széles választóközösség megnyerésére alkalmas. Erre minden szabad választásunk óta találtunk példát, jelen van a Magyar társadalomban előnyeivel és negatívumaival együtt.

A nyilvánosság társadalmi szerepének megváltozása, nem hagyta érintetlenül a hadsereget, a hadsereg ügyei a rendszerváltozás után egyértelműen a nyilvános kommunikáció tárgyává váltak. A sajtóban megjelent közlések és az elektronikus médiákban megjelenített hírek kifejezték és alakították egyben a hadsereggel kapcsolatos társadalmi megítéléseket.

Külön vizsgálat tárgy lehetne, hogy a hadseregről milyen írárok, hírek jelentek meg az írott és elektronikus médiákban.

A nyilvánosságra az átalakuló honvédségnek is szüksége van, mert önmaga elfogadtatása a társadalom felé szükségszerű lenne azért, hogy ne mint a társadalmon élősködő, zárt feleslegesnek ítélt közösséget lássanak benne. Az átalakulásnak a gazdaságra is terhei hárulnak, amely költségei és elfogadtatása az egész társadalom tevékenységének eredményeire épülhetnek csak, és ha igaz, hogy a „honvédelem a társadalom közös ügye” akkor egy pozitív attitűd kialakításában a nyilvánosságnak nagy szerepe lehet. Rontja a képet, ha legtöbbször csak a botrányról, visszaélésről láthatunk és hallhatunk híreket.

A következőkben a társadalmi nyilvánosság kapcsán a hadsereg demokratikus civil kontrollját vizsgáljuk meg éppen a félreértések elkerülése végett, mert a civil kontroll nem azt a nyilvánosságot jelenti, hogy mindenkinek joga és illetékessége van a mindenbe való beleszólásoknak, ellenőrzésnek, ami a hadsereget érinti. Ez a nyilvánosság egy korlátozott nyilvánosság, de a haderő átalakítás, és a haderőért viselt felelősség teszi aktuálissá a kérdést, amelybe beletartozik a fejlett demokráciák ez irányú történelmi tapasztalatainak és nézeteinek megismerése és felhasználása.

A volt szocialista országokban, a hidegháború éveiben nem történt meg a fegyveres erőkkel kapcsolatos nézetek tisztázása, amire további negatív elemek épültek, mint a kommunista pártoknak való alárendeltség, a katonai szakértelem dominanciája a biztonságpolitikában, és a civilek kizárása a biztonság és a védelem ügyeiből. A rendszerváltozás után nem álltak rendelkezésre olyan civil politikusok, akik a katonai reformokat a megfelelő irányba elindították volna, a végrehajtott átszervezések egyik fő mozgatórugója a kölcsönös bizalmatlanság a politikusok és a katonák között. A hivatásos katonák és a civil kontrollt gyakorlók közötti viszony mind a védelmi minisztériumot, mind a törvényhozást illetően felfogásbeli különbséget jelentett az egyes országokban. A Varsói Szerződés időszakában nem került kiépítésre civil nemzetbiztonsági hivatali rendszer és intézmény. A civil szakemberek hiánya, akik képesek a hadműveleti szempontok aspektusait és a demokratikus intézményi feladatokat egyaránt megérteni oda vezetett, hogy a védelmi kérdések legtöbbszörében állandósult a konszenzus hiánya. Tocqueville hatalommegosztási elmélete alapján azt mondhatjuk, hogy a polgári ellenőrzés lényege, hogy valamennyi hatalmi ág az alkotmánytól felruházva egyenként is rendelkezik megfelelő eszközökkel annak megelőzésére, hogy a fegyveres erők visszaéljenek hatalmukkal. Emellett egymást ellenőrizve képesek megakadályozni, hogy egy másik hatalmi ág a fegyveres erők törvénytelen felhasználása érdekében lépéseket tegyen.

„E kétkörös – mert fegyveres erők visszaélését és a fegyvere erőkkel történő hatalmi visszaéléseket egyformán kizárni igyekvő kontrollmechanizmusnak az alábbiakat kell biztosítania:

- A haderő feletti rendelkezési jogosultsággal bírók ne használhassák azt saját, vagy a társadalom valamely csoportjának előnyére;
- A fegyveres erők méretire, összetételére és felhasználására vonatkozó döntéseket olyan szinten alkossák meg, ahol megértik, és figyelembe veszik a politikai, gazdasági és társadalmi szempontokat;
- A haderő maga is aláveti magát az állampolgárok akaratának, s elfogadja, hogy csupán végső eszközként kerül felhasználásra;
- A katonai vezetés figyelme a katonai feladatokra összpontosul, és nem oszlik meg más, nem katonai szempontok között”.⁸⁸

A polgári ellenőrzés akkor lehet hatékony, ha a fegyveres erők magukat a polgárok szolgálatában állóknak tekintik, és a döntések meghozatalára hivatott polgári szektorokban

összpontosul a szakértelem, a felelősség és illetékesség, amely a fegyveres erővel kapcsolatos összes döntés kapcsán képes mentesíteni a katonai vezetést illetőségi területük túllépésétől.

A törvényhozó hatalom számára az Alkotmány olyan jogosítványokat biztosít, amelyekkel a fegyveres erők, beszámoltatását végezheti, megakadályozhatja a fegyveres erők törvénytelen felhasználását. A parlament kontroll szerepet tölt be a hadiállapot kihirdetését, a fegyveres erők alkalmazását (háborús cselekmény esetén, fegyveres konfliktus veszélye esetén stb.) a fegyveres erőkre vonatkozó szabályzatok megalkotását, a költségvetés jóváhagyását, felhasználására való elszámolást illetően. A törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás által gyakorolt polgári kontroll célja, hogy a fegyveres erők a polgárok érdekeit szem előtt tartva valósítsák meg céljaikat és feladataikat, amely a működését garantáló társadalmi intézményi háttér és tartalom meglétét is jelenti.

4.4 A tiszti hivatás értékrendjének összetevői, társadalmi meghatározottsága

A társadalomban végbemenő gazdasági, politikai változásoknak, a nemzetközi kapcsolatrendszer átalakulásának, a technika fejlődésének szükségszerű következménye a hadsereg funkciójának változása, strukturális átalakulása, amely a szervezet minden szintjét, alrendszerét érinti. A változások nem csak a szervezetben következnek be, legalább annyira érinti a társadalom és hadsereg viszonyának az átalakulását. A hadsereg, mint a társadalom funkcionálisan elkülönülő rendszere erőteljesen hierarchizált szervezet, amelyben-csak úgy, mint a társadalomban- a szervezeten belül a racionális célra irányultságnak megfelelő munkamegosztás alakult ki. A hadseregben „a szervezet tagjai szabályzatokban rögzített uralmi viszonyoknak vannak alávetve, fegyelemmel, vagyis beidegzett engedelmességgel vetik alá magukat a saját belső tagozódási rendben az igazgatási csoport tagjainak.”⁸⁹ A hadsereg és a tiszti hivatás mindenkor társadalmilag meghatározott.

A tiszti hivatás társadalmi meghatározottsága értelmezhető egyrészt a tiszti hivatás társadalmi megítélése oldaláról. A társadalmi megítélés mindig magában hordozza a történelmi tapasztalatokat, – ezért lassabban változik- és kifejezi a katonai hivatás társadalmi elismertségét. Az elismertség a hivatásos katonák számára a presztízs, a hivatást fenntartó kormányzat számára, pedig a társadalmi legitimáció formájában fejezi ki értékítéletét. „A tiszti pálya társadalmi presztízse egyre csökkent, amit sokan a hadsereg iránti negatív érzelmekkel magyaráznak. Igaz, hogy ennek is van igazságtartalma, de tudomásul kellett venni, hogy a társadalomban eluralkodó életszemléletnek köszönhetően szinte az összes

⁸⁸ dr. Szabó János: A fegyveres erők civil kontrollja Új Honvédségi Szemle 1995/6. 3.p.

⁸⁹ Weber Gazdaság és társadalom, a megértő szociológia alapvonalai Bp. KJK 66-68.p.

hagyományos értelmiségi és közalkalmazotti pálya elvesztette társadalmi megbecsültségét. A tiszti pálya ezen belül is számottevően vereséget szenvedett, hiszen a társadalomtól való elszigeteltsége akkor is fennmaradt, amikor azt már semmi sem indokolta”⁹⁰ A hivatásos honvédtisztnek azonban nemcsak ezzel a presztízsvesztéssel kellett megküzdenie, hanem a hivatásos társadalmon belüli önelhelyezéssel, amelyben a hagyományos katonai értékrend képviselői és a piaci racionalitást és a civil szakértelem fontosságát hangsúlyozó nézetek ütköznek össze. Ha a mező Ferge féle fogalmát alkalmazzuk a katonai szférára, akkor: „az egyik kiemelt mozzanatot jelenti a hadseregben a szakértői testület létrejötte, ami az adott szférákon belül saját kezébe veszi az ott működő szimbolikus javak monopolisztikus jellegű kezelését, termelését, rendszerezését”.⁹¹ A katonai szféra hivatás jellegének elsődlegesen meghatározó elemét jelenti a speciális szakértelemmel rendelkező szakértők köre, a szakértői testület létrejötte és a tevékenység monopolisztikus jellege. A „speciális szakértelem” a tiszt speciális szaktudását jelenti, mely által alkalmas egy olyan emberi szervezet irányítására, működtetésére és ellenőrzésére, amelynek elsődleges funkciója az erőszak „alkalmazása”. Huntington szerint a tiszti karhoz tartoznak azok az egyének is, akiknek nincs illetőségük, szakértelmük az erőszak kezelésére, ezért ők de nem tölthetnek be katonai-parancsnoki tisztségeket, és nem tagjai a tisztikarnak, mint professzionális testületeknek. A professzió fogalma magában foglalja a szaktudást, a felelősséget és a testületi jelleget. Ennek a felfogásnak az értelmében a tisztikar szaktiszti része hozzátartozik az adminisztratív szervezethez, de nem része magának a professzionális testületeknek.

A huntingtoni definíció ilyen értelemben igazából nem foglalja magában a technikai képzettségű tiszteket, amely rétegnél a legkorábban kimutatható a professzionalizálódás. A hivatásos tiszti réteg értékrendjének a vizsgálatánál nem térek ki a tiszthelyettesek, tisztések, szerződésesek mezőjének, alrendszerének az elemzésére, amelyek szintén a rendszer elemeit képezik. A hadseregben, mint erősen strukturált szervezetben létezik a hierarchikus viszonyrendszer és az egyéni érdekek alárendelődnek a közösségi érdekeknek és a szervezet érdekeinek. A szervezetben kiemelt értékévé válhat a formalítások, tradíciók, szabályok követése és az elvárásoknak megfelelő viselkedési szabályok betartása, amelyek az uniform viselkedési és magatartási formákat felerősíthetik. Már Huntington is utal arra, hogy miközben ezen értékek fontos elemei a szervezetnek, ugyanakkor a hagyományoknak, a közösségiségnek, a testületi szellemnek fontos szerepe van az értékrendszer stabilitásában. Mivel „A politika kívül esik a katonai szakértelem határain, a katonatisztek részvétele a

⁹⁰ Dr. Szilárd István: A tisztképzés fejlődésnek főbb jellemzői az elmúlt két évtizedben. 1995. 127. p.

⁹¹ Ferge Zsuzsa: Utószó; In: Bourdieu: A társadalmi egyenlőtlenségek újra termelődése, Bp. 127. p.

politikai életben aláássa a professzionalizmusukat, korlátozza hivatási szakértelmüket, megosztja magát a tisztikart, s a professzionális értékeket külső értékekkel helyettesíti. A katonatisztnak politikailag semlegesnek kell maradnia.”⁹² A 20. század folyamán kizárólagosan az államé lett az erőszak legitim alkalmazási lehetősége, és a legitim erőszakot alkalmazó szervezetek feladatköre törvényileg meghatározottá, egyre szabályozottabbá vált. A hadsereg, mint erősen hierarchizált szervezet, amely kívülről esetleg statikusnak tűnik, dinamikus mozgásban van.

A katonai szervezetben egyidejűleg létezik a beosztási és rendfokozati hierarchia is, amely két elem nemegyszer ellenmondásban van. „A tisztikar bürokratikus hivatás, egyszer, s mint bürokratikus szervezet is. A hivatáson belül a hatáskör szintjeit a rendfokozatok hierarchiájával különböztetik meg; a szervezeten belül a köteleket a beosztás hierarchiája révén különböztetik meg. A rendfokozat az egyén sajátja, és tükrözi a tapasztalatot, a rangidősségen, a képzettségen és a tehetségen mért professzionális teljesítményt”.⁹³ A szervezetben fontos szerepet tölt be a tekintély, amely a feladatra való alkalmasságból ered, és tükröződik a rangban. A bürokratikus szervezetben a rendfokozatnak és a beosztásnak arányban kellene állnia, amely napjainkban tendenciaszerűen érvényesül, tehát inkább a beosztás dominál a rendfokozat felett. A hierarchiában való előrejutás feltétele a folyamatos képzés, és a modern tiszttől azt követeli a kor, hogy életének mintegy egyharmadát tanulással töltsse. A képzés a magasabb szintű katonai feladatokra való felkészülést és a hierarchiában való előrejutást szolgálja, amelyben nem egyszer érvényesül a kontraszelekció. „A tehetség és átlagon felüliség gyanússá tette a tisztet, ezért a pályán való megmaradásnak és a sikerének inkább akadályává, semmint előrelendítőjévé vált. Az iskola, majd a gyakorlati évek azok számára vált a karrier forrásává, akik belesimultak az egyformaság szűrkeségébe. Ez megfelelt a paternalista szemléletnek, amely előidézte a kontraszelekciót és a tehetség elsorvasztását, amely végső soron a főiskolai minőség fejlesztésére is negatívan hatott.”⁹⁴

A szervezeten belül különbség mutatható ki a katonai és szaktiszti beosztások között, amelyek egyrészt más típusú kötődést, másrészt különböző befutható karrierpályát jelentenek a parancsnoki tisztek és a technikai tisztek esetében. Míg a szaktiszteknél a tiszt karrier korlátozott előrejutást jelent, és elsősorban a beosztás centrikusság a jellemző rá, ezért azt is mondhatjuk, hogy alacsonyabb a fogékonyság a hierarchiára. Napjainkban megállapíthatjuk, hogy a katonai szféra egyre erőteljesebben nyit a civil szakértelem felé, és egyre összetettebbé

⁹² S. Huntington: A katona és az állam. Zrínyi Atlanti. 1994. 74. p.

⁹³ S. Huntington: A katona és az állam Zrínyi Atlanti 1994. 21. p.

⁹⁴ Dr. Szilárd István: A tisztképzés fejlődésének főbb jellemzői az elmúlt két évtizedben ZMNE. Bp. 125. p.

válí az ideális tisztkép értelmiségi karakterének a megfogalmazása. A zártnak és statikusnak tűnő katonai rendszer kifelé irányuló nyitottsága figyelhető meg többek között a tartósan vezényelt személyek tevékenységében. (pl. közigazgatási szerveknél, minisztériumokban.).

A katonai tevékenység tartalmának változása tükröződik a szakirodalomban megfogalmazódó hivatás vagy foglalkozás dilemmájában. A katonai tevékenység hivatás jellegének elvét vallók a hagyományos intézményi jelleget tartják fontosabbnak. A foglalkozási szemlélet képviselői elsősorban a polgári szférák felé konvertálható diplomát, tudást tartják meghatározónak. A tradicionális moralításra hivatkozó intézményi elkötelezettség a funkció megvalósítását, míg a foglalkozási szemlélet képviselői a civil racionalitás elveit tartja megvalósítandónak „... a katonai hivatást illetően két felfogás áll szemben egymással. Az egyik szerint a hivatásos katonát az önfeláldozás, az összetartás, a morál, a hazafiság, és a hadsereg-organizáció szociológiai adottságai motiválják. A másik felfogás szerint a hivatásos katonai szolgálat vállalását az önérdek, a foglalkozással való meglegedettség és a jogoktól és mozgási szabadságtól való viszonylagos, még elbíráható megfosztás, a munkaerőpiac rugalmassága, valamint gazdasági szempontok ösztönzik”.⁹⁵ Az intézményi szemlélet területvesztéséhez hozzájárult többek között a háborús veszélyérzet csökkenése, a hagyományos értékrend megkérdőjeleződése a társadalomban, a társadalmi munkamegosztás további differenciálódása és specializálódása, a demokratikus és a civil kontroll erősödése, az emberi jogok kérdéskörének beemelése, a hatékonysági szemlélet megjelenése, és a harcoló alakulatok arányának drasztikus csökkenése. Az átrendeződés az intézményi szemléletről a foglalkozási szemléletre jelenleg is tart, bár a szervezet működéséhez mindkét oldal elemeinek az egyidejű megléte szükséges.

A tiszt hivatás univerzális felelőssége túlmutat a foglalkozási felelősségen, mert abból a társadalmi érdekből vezethető le, hogy az erőszak mindig csak társadalmilag elfogadott célok érdekében kerülhet alkalmazásra és a tiszt felelőssége az adott helyzetben oszthatatlan. A felelősség nagysága szoros összefüggésben van a tisztnek a struktúrában elfoglalt helyével. A tisztikar egyénileg és testületileg is felel az erőszak felhasználásáért az állam előtt, miközben felelőssége a rábízott erők és eszközök fölött a harci körülmények közepette oszthatatlan. A hivatásos katona állammal szembeni felelőssége egyrészt szaktanácsadói jellegű, hiszen tanácsot adhat, érvelhet, bizonyíthat, a döntést viszont köteles végrehajtani. Felelőssége ezen kívül létezik a képviseleti és végrehajtói funkciójában is. A hivatásos honvédtiszt hivatásának teljesítése közben eszköze a politikai hatalomnak. Funkcióját a társadalom civil kontrollja és a parlament politikai kontrollja alatt teljesíti.. A honvédtiszt

hagyományos feladata az ország szuverenitásának, területe sértetlenségének védelme, a haderő megszervezése, felkészítése, háborúban és békében való vezetése. amely funkciók napjainkban más feladatokkal egészülnek ki.

Az intézményi szemlélet háttérébe szorulása mellett joggal vethető fel a kérdés, hogy a katonai szervezet értelmezhető-e professzionális intézményrendszerként. Bár fontos lehet az a kérdés, hogy professzionális intézményrendszer hiányában képes-e a hagyományos és az új feladatoknak megfelelni. Az elvárásoknak a katonai szervezet lényegében megfelel, mert létezik az elkülönült, a professzionális tudásra felkészítő képzés rendszer, léteznek a bajtársi egyesületek, a szakmai-etikai rendszerek és a törvényesen meghatározott és védett szakmai tevékenység monopóliuma.

A hadseregnek, mint professzionális szervezetnek a léte napjainkban megragadható többek között a szervezet és a politika viszonyában (nem kormányfüggő), a szervezet struktúráltságában lévő beosztásokban.

A katonatiszttal szemben támasztott követelmények, elvárások a történelem minden szakaszában igazodtak a társadalmi elvárásokhoz, a hadseregnek a nemzetközi viszonyaiban (szövetségi rendszereiben) és az adott társadalmon belüli funkcióihoz, elvárásaihoz. A katonai szervezetek ezért állandó fejlődésben, dinamikus változásban vannak. A hadsereg átalakulásával foglalkozó szociológusok (többek között Moskos, és Szabó) a modern fegyveres erők változásának a lényegét a társadalom viszonylatrendszerében vizsgálva alapvetően három szakaszra osztják. Az első szakasz az 1945-68-ig terjedő időszak, amely a korai hidegháború korszaka. A második szakasz 1968-90-ig a hidegháború késői szakasza, és az enyhülés időszaka. A harmadik szakasz a 90-es évektől kezdődik, amely az új típusú, európai integráció időszaka.

A nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások következtében a modern hadseregek szervezete átalakul és a tömeghadseregeket a kisebb létszámú, professzionális hadseregek váltják fel. A 90-es évektől bekövetkező új típusú európai integráció eredményeként a háborús veszélyérzet csökkent, miközben új típusú kockázati tényezők jelentek meg. A katonai szervezetben az intézményi szemléletet egyre inkább a foglalkozási jelleg erősödése váltja fel, amely más értékek mentén megvalósuló kötődést jelent a szervezethez az egyén részéről. A fegyveres erők tevékenységében új feladatok jelennek meg, amelyek hagyományosan nem tartoztak a hadseregek feladatkörébe, – mint békefenntartás stb.- sőt ezeknek a feladatoknak a dominanciájával lehet számolni az elkövetkező időszakban a nemzetközi és szövetségi kötelezettségek teljesítése során.

⁹⁵ Perjés Géza: Felsőoktatás korszerűsítése Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Bp. 1995. 203. p.

Változások a modern fegyveres erők és a társadalom viszonyrendszerében			
A társadalmak típusai			
<i>A társadalmi-szervezeti változások kitüntetett dimenziói</i>	<i>Korai hidegháború társadalmi</i>	<i>A hidegháború késői Szakasának és az enyhülésnek időszakának társadalmi</i>	<i>Új típusú /európai/ integráció társadalmi:</i>
Haderő formális szervezeti keretei ill. struktúrája:	tömeghadseregek: sorkötelezettség	nagy hivatásos hadsereg	kis professzionális (rendészeti) hadseregek: kis létszámú tartalék erők
Adott időszak fegyveres erőinek differencia specifikái:	háborús készültség	háborús elrettentés	háború-nélküliség
Dekraláltan legfőbb fenyegető tényezők:	ellenséges invázió & nukleáris csapások	nukleáris fenyegetés & űrhadviselés	regionális és szubregionális szintű konfliktusok megléte (ill. eszkalációja)
Hangsúlyozottan kiemelt feladat:	haza védelme szövetségi keretekben	szövetségi keretekben folytatandó védelmi tevékenység primátusa & honvédelem	
A szervezeti tagság azonosulása a rájuk rótt katonai szerepekkel	intézményi ('institutional')	Foglalkozási ('occupational')	
Jellegzetes szervezeti feszültség- források	immanens szolgálati szerepek (pl. előljáró vs. beosztott: harcoló vs. kiszolgáló stb.)	költségvetési küzdelmek (szervezet határáról!)	a misszió helyettesítése (szervezet határain kívül)
Esetleges lelkiismereti kifogások a katonai szolgálat ellen	korlátozott, vagy tiltott	rutin alapon engedélyezett (differenciált lehet!)	alternatív katonai szolgálati lehetőségek kiszélesítése
Rekrutáció:	fiatal férfiak képviselőiből (kizárólag katonák)	a munkaerőpiac speciális rétegéből (kizárólag katonák)	A fiatal felnőttek képviselőiből + munkaerőpiacról szerződéssel alkalmazott szakértők (középkorúak is) (katonák+civilek)
A katonai szakember domináns típusai:	harcevezető ('zöldgalléros katona')	technokrata: technikus-menedzser	szkeptikus
A katonák iránti nyilvános társadalmi	támogató	apatikus	apatikus

attitűdök jellege:			
Katonák domináns attitűdjei a fegyverzetcsökkentéssel leszereléssel kapcsolatban:	ellenséges	szkeptikus	

96

A táblázat tipizált formában jól mutatja meg, hogy a társadalmakban, nemzetközi viszonyokban végbement változások miként változtatják meg a haderő struktúráját, a fegyveres erők alapvető jellemzőit, a hadsereg alapvető funkcióját, a hadsereg és a társadalom értékítéletét és a katonák meghatározó attitűdjeit.

4.5.A magyar társadalom a 90-es években

Az 1990-ben végbement forradalmi változás a társadalom egyetlen területét sem hagyta érintetlenül. Az új demokráciák értékválságát már az előzőekben értelmeztük, most arra vállalkozok, hogy az átalakulás általános jellemző vonásait mutassam be. Az elemzés alapja, az 1990-es évektől megjelenő szociológiai vizsgálatok a magyar társadalom állapotáról, a rendszerváltozás problémáiról, amely vizsgálati eredmények a Világosság, a Szociológiai Szemle, a Társadalomtudomány című folyóiratokban megjelentek.

A politikai rendszerváltozás tagadhatatlanul végbement, 1990-től parlamenti demokráciában élünk. Popper gondolatát látjuk érvényesülni az 1994; 1998; 2002 választásoknál, s a következtetés az lehetne, hogy igazán szilárd a demokratikus politikai rendszerünk, az pedig külön vizsgálat tárgya lehetne, hogy mi az oka ennek a „váltógazdálkodásnak”.⁹⁷

A demokratikus alapelvek érvényesülnek az állampolgárok mindennapjaiban, a demokratikus intézmények kialakultak. A politikai változások mellett a másik terület, ahol a rendszerváltozás végbement (bár hosszabb időt vett igénybe) a gazdaság. A magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való áttérés megtörtént, s a GDP-nek több mint 60 %-a a magántulajdonban lévő vállalatoktól származik. A gazdaságban végbement átalakulás sok esetben fájdalmasan érintette a társadalom tagjait. A GDP jelentős visszaesése (egyres statisztikák szerint a 80-as évek szintjére), a munkanélküliség növekedése (1993-ban 13 % körül tetőzött), az életszínvonal csökkenése, a szegények számának megkétszereződését

⁹⁶ Kiss Zoltán: Fejlődési tendenciák a modern hadseregben MH Tájékoztatói Médiaközpont 1998. 17. p.

⁹⁷ Karl Popper definíciója szerint a demokrácia azt jelenti, hogy a kormányt békés úton a többség akaratainak kinyilvánítása, vagy is választás útján le lehet váltani.

eredményezte. (Ez az elszegényedés a nyugdíjasokat, a többgyerekes családokat, alacsonyabb iskolai végzettségűeket, falun élőköt nagyobb mértékben érintették.) A családok mintegy 2/3 részének anyagi helyzete romlott, csak egy szűk réteg esetében beszélhetünk a 90-es évek első felében javulásról. Ezek következménye, hogy a kezdeti bizakodást, reményteli várakozás az elterjedt és intenzív elégedetlenség váltotta fel, s a szociológiai kutatások azt mutatták, hogy Kelet és Közép-Európai országok közül Magyarországon a legpesszimistábbak az emberek a jövőt illetően, más megfogalmazás szerint rossz a társadalom lelkiállapota, mert hiányoznak az anyagi javak, a jó emberi kapcsolatok, és az értelmes célok az egyén életéből. A gazdasági életben a 90-es évek második felétől a fellendülés jelei láthatóak.

Ez kimutatható a társadalmi össztermék növekedésében, az infláció visszaszorulásában (jelenleg 4-6 %), a munkanélküliek számának csökkenésében (6 % körül) a jövedelmek növekedésében.

Minden nehézségek ellenére, az elmondható, hogy széleskörű politikai, szakértői értelmiségi és társadalmi konszenzus volt, hogy Magyarországnak Európához, az euro-atlanti kultúrához, és az európai illetve euro-atlanti szervezetekhez kell közeledni, s az európai normákat kell érvényre juttatni. A modernizáció az európai kultúrához való közeledés szándéka új dilemma elé állította Magyarországot. Abban talán mindenki egyetért, hogy modernizációra, a gazdasági problémák megoldására szükség van, a kérdés hogy milyen módon menjen végbe. Nemzeti identitásunk fokozatos feladása árán vagy az ország földrajzi adottságaival, történelmi hagyományaival, civilizációs örökségével számolva igyekszünk-e Európához csatlakozni. A kérdés azért merülhet fel, mert az európai, euro-atlanti kultúra értékei, normái intézményei nem azonosak az euro-atlanti térség egyetlen országának értékeivel, normáival. A modernizáció folyamatában meghatározó lehet, hogy milyen viszony van az adott civilizáció tradicionális értékei és a modern értékek között. Ez megköveteli a tradíciók helyes kezelését, amely nem jelentheti a hozzájuk való merev ragaszkodást, sem pedig a "ab ovo" elutasításukat. A tradicionális és a modern nem egymást kizáró kategóriák, s nem elfogadható az az álláspont, hogy minél több van az egyikből, annál kevesebb marad a másik számára. A tradíciókhoz való viszony a kritikai viszonyulást tételezi fel, hisz ezek sem statikus jelenségek, és az eredményes szervesítése az új értékekhez elősegíthetik a célok elérését.

Magyarországnak a modernizáció és integráció folyamatában mindig szem előtt kell tartania, hogy az Európai és euró-atlanti intézmények és szervezetek (ET, EU, NATO) által megfogalmazott értékek és normák közül a regulációk (rendeletek) válnak automatikusan az egyes tagállamok nemzeti jogának részévé, végrehajtásuk konkrét módozatait az egyes

tagországok maguk határozzák meg, országonként bizonyos eltéréseket mutatnak. Az euro-atlanti kultúra újbóli meghonosítása, amely elsősorban a tradíciók tagadására épül sarkítva úgy fogalmazható meg az átalakulás kezdetén, hogy minden jó, ami nem hazai; ami következtében bizonyos mértékben hamis torzkép lakul ki az emberekben. Az Európához való tartozás szükségképpen előbb-utóbb felveti azoknak a sajátosságoknak, partikularitásoknak a meghatározását, kidolgozását, amely bizonyos fokú mozgásteret jelent a nemzet számára. A probléma megoldása során – a nemzet, nemzettudat, stb.- kapcsolatos kérdéseket elméletileg is tisztázni kell, amely az önazonosság lényegi jegyeit magán hordozva szakít a régi beidegződésekkel.

4.5.1. A hadsereg átalakítása és a NATO integráció

A társadalomban bekövetkezett rendszerváltozás nem hagyta érintetlenül a hadsereget sem. A társadalom 1990-ben olyan hadsereget örökölt, amely a korábbi átszervezéseket épp csak befejezte. A 80-as évek közepétől elindult átszervezés próbált elszakadni a korábban mechanikusan másolt szovjet megoldásoktól, és a haderő struktúrájában, vezetési rendjében a magyar haderőnem kialakítására törekedett. Megvalósítása ellentmondásos, mert a Varsói Szerződés politikai, katonai kereteit nem léphette át, és az ország gazdasági teljesítőképessége sem volt megfelelő az elképzelések megvalósítására. Az átszervezés nagy anyagi ráfordítást igényelt, alakulatok szűntek meg, olvadtak össze, illetve újak jöttek létre.

A politikai rendszerváltozás után megkezdődött a haderő demokratizálása és nemzeti jellegének erősítése, amely egyidejűleg zajlott az ország alkotmányos alapjainak és közjogi rendszerének átalakításával. Ennek a folyamatnak a legfontosabb szakaszai időrendben áttekintve a következők voltak: Elkezdődött a polgári demokrácia elvének megfelelő alkotmányos alapokon nyugvó, a parlamentnek felelős haderő kialakítása. Az országgyűlés által hozott 1990. évi XVI-os törvény módosította az MK alkotmányáról szóló 99. évi XX-as törvényt, amelyben kimondja, hogy a haza védelmét a magyar honvédség látja el. Az országgyűlés az 1990. évi XXI.-es törvénnyel módosította a 76. évi I. törvényt, ami rendezte az országgyűlés, köztársasági elnöki, honvédelmi miniszteri és MH parancsnoki feladatokat, jogköröket. 1990. tavaszán a koalíciós kormány elfogadta a Nemzeti Megújítás programját, amelyben megfogalmazódik, hogy az ország hosszabb távon sem mondhat le a megbízható védelmet jelentő fegyveres erőkről és annak hatékony alkalmazásáról. Olyan haderő létrehozását és fenntartását tartották szükségesnek, amely képes a függetlenség és a terület

épségének védelmére, és alkalmas a korszerű hadviselés feltételei között eredményes védelmi hadműveletre, bármely irányból jövő támadás esetén.

Alapvető követelményként fogalmazódott a honvédelem rendszerének az újjászervezése, mely lényegében azt jelentette, hogy a biztonság szavatolása érdekében a túlméretezett, koalíciós-jellegű fegyveres erő helyett egy kisebb létszámú és korszerű hadsereget kell létrehozni. Azt is megfogalmazzák, hogy a Magyar Köztársaság a honvédelmet az állampolgárok közös felelősségvállalásán alapuló nemzeti ügynek tekinti. A honvédelem rendszere csak annyiban válik nemzeti üggyé, amennyiben feltételezhetjük a szövetség védelmi igényeit tudatosan elfogadó, azzal azonosulni tudó polgárok létezését, amilyen mértékben támaszkodhatnak a fegyveres erők az anyagi szükségleteit kielégíteni képes gazdaságra, a védelemre felkészült államszervezetre, a védelem katonai irányítására és ellenőrzésére, a lakosság és az anyagi javak megóvását szolgáló polgári védelemre, valamint a magyar társadalom legszélesebb rétegeinek a támogatására. Látható, milyen bonyolult sokszorosán összetett rendszerről van szó. A katonai biztonság mellett megfogalmazódik a demokratikus jogállamban a belbiztonság, a külbiztonság, a szociálisbiztonság és a jogbiztonság garanciális rendszerének a kiépítése, amelyeken keresztül a nemzeti regionális szinten és globális szinten is képesek az erre funkcionálisan szakosodott szervezetek garantálni a biztonságot.

1991 elején megfogalmazódnak az ország előtt álló új célkitűzések és ez alapján megkezdődött a Nyugat-Európai Unióhoz és a NATO-hoz való közeledés, illetve a Varsói Szerződésből való kilépés előkészítése. Az átmenet időszakában azoknak a kormegoszlása, akik rendfokozatuk megtartásával tartalékállományba kerültek, százalékos arányban a következő: a tisztii állományt tekintve 21 és 25 év között 32,6 %, 26 és 30 év között 29,51 %, 31 és 35 év között 18,4 %, 36 és 40 év között 16,55 %. A tisztihelyettesei állománynál ugyanezen kormegoszlást figyelembe véve 38,55 %, 24,12 %, 15,29 % és 8,58 %. A pályaelhagyásban nagy szerepe volt, hogy a polgári életben is hasznosítható szakképzettséggel rendelkeztek, egzisztenciálisan nem érezték magukat biztonságban, illetve nem vállalták az átszervezéssel járó lakóhelyváltást. A honvédelmi kiadások csökkenése, amely 1988-hoz viszonyítva 1990-re 56,6 %-ot tett ki, amelyen belül is a fejlesztésre fordítható összeg aránya a fenntartáshoz viszonyítva 14,86 %. A kormány 1991-ben megjelent határozata meghatározta a haderő átalakításának irányait és céljait, és egyben döntött a HM vezetési, szervezési és működési rendjének az átalakításáról is. A haderő átalakítását három ütemre bontva határozta meg a végrehajtást. Az első két ütemet 1994, a harmadikat 1997 végéig kellett végrehajtani. Az átalakítás egyik alapvető célkitűzése a hadsereg létszámának

mennyiségi csökkentése. 1992 végére a Magyar Honvédség létszáma 100000 fő, az 1989-es 155700 fővel szemben. A sorállomány 91000 főről 51000 főre, a hivatásos állomány 30500-főről 22900 főre, ezen belül 8500 tiszthelyetessel csökkent, míg a civil alkalmazottak száma 33300-ról 26000-re módosult. A létszámcsökkenés következtében egy nagy mértékű kiáramlás kezdődött el a szervezetből, miközben a haditechnikai eszközök és fegyverrendszerek mennyisége terén nem következett be lényegi változás. Az átalakítás második ütemében a haderő szerkezetének módosulása mellett a katonai főiskolák visszatértek a négyéves képzésre, befejeződött a 12 hónapos sorkatonai szolgálatra való áttérés és megkezdődött a támadó jellegű tömeghadsereg leépítése, és kialakításra került az új béke és háborús vezetési rend. A kialakult új szervezési és vezetési rend nem eredményezte a programban megfogalmazott célok maradéktalan elérését, a hadsereg állandó finanszírozási gondokkal küszködött, kedvezőtlenül alakult a hivatásos állomány létszáma, összetétele, struktúrája, (főtisztek, tisztek, tiszthelyettesek, rendfokozati arányok) de a haderő hivatásos jellege nem erősödött. Az 1993-as kedvezőtlen gazdasági körülmények a magyar honvédségben is éreztették a hatásukat. A honvédelmi kiadások reálértéke 88-hoz viszonyítva 45 %-al esett vissza, a haditechnika fenntartásának költségei igen magasak voltak, romlott a személyi állomány szociális helyzete, élet és munkakörülménye. 1990 szeptemberében a hivatásos állomány 54 %-a, 91-ben 35,9 % élt a létminimum szintje alatt, amely kimutatás alapja az országos létminimumhatárok egybevetése a tiszti fizetésekkel. A hivatásos állományon belül a létminimum alatt élők 67,5 %-át a tiszthelyettesek, 19,5 %-át a tisztek adták. A rendszerváltozás után a szervezet átstrukturálódásának következtében megváltozik az elit pozíciók rendszere, amely abban mutatható ki, hogy a katonák szakmai pozíciókba szorultak vissza, a védelmi politika szakemberei a rendszerváltás politikai elitjei közül kerültek ki. Az állomány mozgásánál 1988 és 91 között tábournoki kinevezésben részesült 29 fő, miközben a csökkenés 91 fő, ezredesek kinevezése ugyanebben az időben 322 fő, csökkenése pedig 478 fő. A hivatásos állomány létszámviszonyainál mennyiségi csökkenés figyelhető meg, s amíg 1990-ban 17078 tiszt és 11999 tiszthelyettes volt a hadseregben, addig 1992-re 14067 tiszt és 8468 tiszthelyettes volt hivatásos állományban.

Az önálló nemzeti haderő kialakításának egyik lényeges eleme az egységes nemzetbiztonsági stratégia kialakítása. Az országgyűlés 1993. március 12-én fogadta el a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelveit, illetve ezen alapelvek koncepciójával összhangban. 1993. április 23.-án a Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveit.

A kedvezőtlen gazdasági körülmények és a költségvetési válsághelyzet takarékosági intézkedések bevezetését tette szükségessé a Magyar Honvédség esetében is. A haderőben

negatív tendenciák indultak el a végrehajtott változások eredményeként, bár „a haderő megőrizte működőképességét”. 1994-re az összes kiadások 95 %-át a fenntartási költségek emésztették fel, és a takarékosági megszorítások a kiképzés és a felkészítés területén megalkuvásokra vezetnek, romlik a személyi állomány szociális helyzete. 1994-ben folytatódik a Magyar Honvédség további átalakítása, amelynél elsődleges szempont a védelmi képességek fenntartása és csatlakozunk az Észak-atlanti Szerződés szervezete által meghirdetett Partnerség a Békéért programhoz, amely már az irányt is meghatározza a további átalakítások számára. A Haderőreform -95 néven ismert országgyűlési határozat megfogalmazza, hogy az átalakítás végeredményeként a jelenleginél kisebb, hiteles visszatartó képességű, a NATO katonai szerveibe integrálható haderő jöjjön létre. Ez alapján elindul egy újabb átalakítási folyamat a honvédségben, de nem fogalmazódik meg az új helyzetnek megfelelő nemzetbiztonsági stratégia és az átszervezést a NATO tagsághoz kapcsolódó feladatok határozták meg. A hadsereg struktúrája a NATO tagállamok haderőinél alkalmazott elvekhez alkalmazkodik és ennek megfelelően a következő erőket kell kiépíteni: Reagáló/azonnali és gyors készenléti / erők, fő védelmi erők, tartalék erők, ENSZ és EBESZ felkérése békefenntartói, humanitárius feladatot ellátó egységek kialakítása. Ebben az elképzelésben egy olyan önkéntes haderő koncepciója fogalmazódik meg, amely a miliciarendszer elemeit is magában hordozza. Az 1995-ben megfogalmazódó elképzelés a haderő átalakulásának közép és hosszú távú terveinél a HM által kiadott utasítás meghatározta az 1998 év végéig elérendő békelétszám ütemezési tervét, illetve a 2005-ig szóló átalakítás programját. Ez a közép, illetve hosszú távú programban a honvédség működésének minden területét érintette: szervezet felépítése, vezetés rendszere, harckészültség és mozgósítás rendszere, a kiképzés és oktatás rendszerét, a haditechnika fejlesztésének rendszerét, a logisztikai biztosítás rendszerét és az élet és munkakörülmények átalakításának rendszerét. Ebben a koncepcióban az átalakulás irányát a NATO szövetségi rendszerébe illeszkedő haderő kialakítása határozta meg, ugyanakkor hiányzott az átalakítás költségvetési forrása. Az 1995-ben folytatott haderő átalakítás nem eredményezett lényegi áttörést a haderő vezetésében, szervezeti összetételében és a hadfelszerelésben. Bár a haderő „még mindig működőképes” volt, megfogalmazódik az ország védelmében még elégséges haderő koncepciója kidolgozásának szükségessége, amelyben már kifejezésre juttatja a NATO -hoz való csatlakozás szándéka.

A koncepció a haderő átalakításának új irányát az új biztonságpolitikai kihívások és hazánk veszélyeztetésének tükrében határozza meg. Ismét megfogalmazódik a korszerű, az ország teherbíró képességét figyelembe vevő haderő kialakítása és a békepartnerségi

programban, való részvételből adódó új típusú felkészültség. A nehéz körülmények ellenére a honvédség létszáma, állomány összetétele az országgyűlési határozatban megfogalmazottnak megfelelően alakult, a törvényi szabályozók közepette. A NATO-hoz való csatlakozás és a haderő fejlesztés új irányát határozta meg, amelyben a célok és a hozzá szükséges források biztosítása „összhangba” került. Bár a honvédség hadrendi elemeinek száma csökkent, a megörökölt, elavult technika maradt rendszeren, a döntések sok esetben megalapozatlanok és az átalakítás értékelésére, elemzésére tapasztalatok feldolgozására nem marad idő. A szűkös források közepette a kiemelt feladatok elvégzése sikeres, de ez a megítélés a honvédség egészére is igaz. A haderő átalakításban a NATO orientációnak megfelelő döntések történtek, de a haderőn belül igazából a korábbi rendszerek továbbélése volt megfigyelhető, és a honvédség feladataihoz mért szükségletek és költségvetési támogatás továbbra sem állt arányban. Ennek következtében fogalmazódik meg, hogy a középtávú terv megvalósulását előre kell hozni, és a NATO tagság érdekében bizonyos lépéseket haladéktalanul meg kell tenni.

Ez magában foglalta a felső szintű vezető szervek átalakítását és a 2217/1996. évi kormányhatározat kimondta, hogy a Magyar Honvédséget egy személyben a MH parancsnoka, vezérkari főnök vezeti. Ennek megfelelően fogalmazódik meg az új alárendeltségi és helyettesítési rendszer. A haderő átalakítás folyamatában nagyon fontos lépés a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvény, a hadköteles katonák szolgálati viszonyáról szóló törvény és a katonai és rendvédelmi felsőoktatási intézmények vezetőinek, oktatóinak és hallgatóinak jogállásáról szóló törvény elfogadása. A törvénycsomag pozitívuma, hogy a szolgálati viszony szabályozását törvényi szintre emelte, és a NATO csatlakozástól eredő jogharmonizáció területén és előrelépést jelentett.

A haderő átalakítása három ciklusra tagolódott, amelynek első két ütemét 1996. júliusáig kellett végrehajtani. Ebben az első két ütemben folytatódott a csapatok átszervezése, s 3400 fővel csökkent a hadsereg rendszeresített békelétszáma. A harmadik ciklusban megkezdődött az MH középfokú katonai tanintézeteinek átalakítása (2 középfokú katonai tanintézet maradt) és elkezdődött a tiszthelyettes hallgatói létszám emelése. Ebben az ütemben a 96 tavaszán elfogadott szolgálati törvény értelmében a HM utasításban meghatározta a katonai felsőoktatási intézményeknek a Magyar Honvédség hadrendjéből történő kiválásával kapcsolatos feladatokat. Az átalakítás következtében az intézmények kiváltak a honvédség hadrendjéből és a Magyar Köztársaság állami felsőoktatási intézményeként a honvédelmi miniszter felügyelete alatt folytatták működésüket. A ZMKA

bázisán kialakításra került a ZMNE, és az integráció következtében megszűnt a KLKF és a Szolnoki Repülőtisztviselőiskola. A haderő átalakítás gyorsított ütemben 1997 decemberére befejeződött, amely során a honvédség létszáma jelentősen csökkent (a rendszeresített békelétszám 52 ezer fő). A sorkatonai szolgálat 9 hónapról 6 hónapra csökkent, amely egy új váltási és kiképzési rend kidolgozását tette szükségessé. A MH átalakításának 1998 és 2001 közötti időszak fő célkitűzései között szerepel a vezetés korszerűsítése, a NATO követelményeinek megfelelő haderő kialakítása, technikai korszerűsítése. A kilencvenes években elkezdődött haderőreform folyamatos átalakulást jelentett, bár kialakultak az új szervezeti struktúrák, az anyagi erőforrások nem voltak elégségesek a haditechnika fejlesztéséhez, a hadrafoghatóság igazából nem javult és a személyi állomány szolgálati és életkörülményei romlottak, amelyet az ezredfordulóig nem sikerült megállítani. A haderőben meghirdetett stabilizáció és a NATO csatlakozás előkészítése alapján fogalmazódnak meg az 1999. és 2003. közötti fejlesztésnek fő irányai. Az átalakítást a haderő egészére kiterjedő stratégiai felülvizsgálat előzte meg, amelynek eredményeként új célkitűzések és prioritások fogalmazódtak meg. Új feladatként jelent meg az MK biztonság és védelempolitikájának elemzése és átdolgozása. 1998. december 28-án az országgyűlés elfogadta a biztonság és védelempolitikai alapelveket. /ez az 1993-ban elfogadott módosított változata / Az alapelvekben megfogalmazódik a biztonság átfogó értelmezése, amely a hagyományos politikai és katonai tényezőknél túl a biztonság széles értelemben vett, minden egyéb dimenzióit is magában hordozza, meghatározásra a nemzeti értékek. A dokumentumban megfogalmazottak alapján kerül kidolgozásra a nemzeti biztonsági és a nemzeti katonai stratégia, valamint a haderőnemek alkalmazási doktrínájára. Miközben minimálisra csökkent egy világméretű konfliktus veszélye, összetettebbé váltak a kockázatok és veszélyforrások. Ezek kezelésének lehetőségét a szövetségi rendszer keretében képzelel el. Továbbra is biztonsági kockázatot jelent az eltérő társadalmi fejlődésből fakadó országok és csoportok közötti ellentétek, a gazdasági válságok, az etnikai és vallási feszültségek, a terrorizmus, szervezett bűnözés, fegyverkereskedelem, migráció. Az alapelvekben megfogalmazódó további alapérték az ország függetlenségének, szuverén államiságának és területi épségének védelme, a demokratikus intézmények és a piacgazdaság zavartalan működése a politikai, polgári és emberi jogok érvényesülése és az MK területén élők élet- vagyon és szociális biztonságának szavatolása. Mindezeket a célokat az alkotmánnyal összhangban, a nemzetközi szervezetek dokumentumiban megfogalmazott alapelveknek megfelelően és a regionális és kétoldalú szerződésekben vállalt kötelezettségének betartásával kívánja elérni. Az MK egyetlen államot sem tekint ellenségének, és a biztonság szavatolását az Euró-Atlanti

országok demokratikus közösségének tagjaként kívánja megvalósítani. /7-es pont/ A biztonság két pillére a nemzeti önerő, illetve az Euró-Atlanti integráció és a nemzetközi együttműködés. A nemzeti érdekek prioritása megtartásával célként fogalmazódik meg, hogy Magyarország az Európai Unió teljes jogú tagjává váljon. A biztonságpolitikai célokat elsősorban a külpolitika, a gazdaságpolitika és a védelempolitika útján kívánja érvényesíteni. A külpolitikának jelentős szerepe van a Kelet-Közép-Európai régió stabilitása szempontjából a jószomszédi kapcsolatok ápolásában. „A Magyar Köztársaságnak biztonságpolitikája eszközeként továbbra is szüksége van a megbízható védelmet jelentő és a Szövetség közös biztonságához is hozzájáruló fegyveres erőre”⁹⁸.

4.5.2. Társadalmi elvárások és presztízs a tisztképzésben

A tiszt értékrendnek két részből kell megalapozottnak lennie. Egyrészt a társadalmi igények felől, mely a magyar társadalom igényei és a katona „önigénye”, illetve a nemzetközi elvárás és összemérés által meghatározott. Másrészt a történeti hagyományokban kell megalapozódnia, mely megalapozás az elméleti-történeti oldalát jelenti a társadalomtudományok által (filozófia, szociológia, hadtörténelem, politológia, pedagógia, pszichológia) Ezért a tiszt értékrend változása, átalakulása magában foglalja a nemzeti tradícióhoz és a modern polgári hadseregek értékrendjének modelljéhez kötődő viszonyt csakúgy, mint a hivatásos katonák értékrend teremtő tevékenységét.

A biztonsági környezet a gazdasági-társadalmi változások, technikai fejlődés és a belső elvárások változása következtében módosul a 20. század végére a hadsereg feladata, és ennek következtében a szervezete, állományának összetétele és működése. A Magyar Honvédség feladatainál továbbra is prioritásként fogalmazódik meg, hogy a NATO szövetségi rendszerébe tagozódva a hadsereg az ország védelmének a legfőbb eszköze és a szövetségi kötelezettségeknek eleget téve szerepet vállal a NATO szövetségi stratégiájának megvalósításában. A biztonságpolitikai alapelvekben megfogalmazott értékek biztosításához, az új feladatrendszerhez, funkcióhoz kapcsolódóan szükségessé válik egy új szervezeti struktúra kialakítása a haderőben. Az átalakítás eredményeként egy kisebb, nemzeti jellegű, az ország védelmét ellátni képes, hatékony visszatartó képességgel rendelkező, a NATO követelményeket is kielégítő, korszerű fegyveres erő kell, hogy létrejöjjön.

A Magyar Honvédség hosszú távú koncepciójában fogalmazódik meg, hogy a Magyar Honvédség az átalakulás eredményeként a fenyegetettség alapú haderőből képesség alapú

⁹⁸ Im. 13. Pont.

haderővé válják Ez egy hosszabb folyamat, melynek legfontosabb szakaszait és a végre hajtandó feladatokat a hadsereg átalakításának a rövid, közép és hosszú távú fejlesztési dokumentumai tartalmazzák. A 2013-ig tartó időszak végéig a haderőben minőségi átalakulásának kell bekövetkeznie, amely magában foglalja a doktrínális, a technikai váltást és a hivatásos haderő kialakítását. A kitűzött időszak végére a képesség alapú haderő a NATO-hoz való teljes katonai integrációt kell, hogy elérje. Ebben a feladatban jelentős szerep hárul az oktatásra, a kiképzésre, továbbá az élethosszig tartótanulás modelljének a bevezetésére.

Az értékrendek változásainál az egyik lehetséges irány , amikor értékmodellek és dimenziók mentén vizsgáljuk az értékváltozást. Ez alapján hadseregek fejlődésének nyugati és a keleti modelljét különböztethetjük meg a hidegháború időszakától kezdődően. A két modell megkülönböztetésének alapja, hogy a társadalmi fejlődés Európa nyugati és keleti felében más módon történt. A nyugati modellre jellemző, hogy a katonát egyenruhás állampolgárnak ismeri el, és fontos szerepet tulajdonít az autonómiának. A társadalmi legitimitásra törekvő és egyre inkább feladatra orientálódó és ez által specializálódó tevékenységet jelent. amely az egyén számára megfelelő életvitelt biztosít. Alapvetően a nyugati modellben a tevékenység professzionális jellegű. A keleti modell jellemzője, hogy a katonát jogaiban erősen korlátozza, és az autonómiát kizárja. Kevésbé érzékeny a társadalmi legitimitációra. Elsősorban nem a feladatok szerint differenciálódó szervezet, helyette az ideológiának van nagyobb szerepe. A professzionális jelleg elvileg létezik, azonban a bürokratikus intézményjelleg dominánsabb. A modern nyugati katonatársadalmakban is megfigyelhető az értékrend változása.⁹⁹ Minden haderőben hangsúlyozottan fogalmazódik meg a nemzeti tradíciót közvetítő hagyományok őrzése és továbbadása. Ezekben a tradicionális értékekben különbségek mutatkozhatnak az egyes nyugati haderőkben Alapvető értéknek fogalmazódik meg a lojalitás, a politikai megbízhatóság, hűség, a hazaszeretet, becsület. A személyiség és életmódértékek, amelyek az erkölcsi értékek többségét is hordozzák, műveltséget, önuralmat, kreativitást, bátorságot, becsületességet követel a hivatásos katonától.¹⁰⁰

A ZMKA szociológiai tanszéke 1990-ben készítette el a „Haderőreform 90” tanulmányt. A tanulmány célja, hogy a nyugati hadseregek értékeiből, melyek lehetnek a magyar tisztek számára közvetített és követendő értékek. A vizsgált értékeket négy értéktípus mentén tipologizálták: közélet-politikai értékek, erkölcsi értékek, személyiségértékek,

⁹⁹ Ezzel a témával foglalkozik dr. Gligor János alezredes A katonai értékrend, hivatás és erkölcs aktuális kérdései néhány nyugati haderőben című tanulmánya ZMNE Bp. 1998

¹⁰⁰ Szabó Kálmán: Haderőreform 90 Előtanulmányok a jövő tisztje témakörben. ZMKA Szociológiai Tanszék 1990. felmérés alapján.

életmódértékek A közéleti-politikai értékek közül, amelyek elsősorban a politikai berendezkedéshez kötődnek és az ahhoz való viszonyt tükrözik, a polgári demokráciához kötődő legfontosabb érték pár a szabadság és az egyenlőség. A két érték országoként és hadseregenként más-más súllyal szerepelnek, ugyanakkor előfordulásuk mindig együtt jelenik meg, értelmezhetetlenek egymás nélkül. A katonai szervezetben a szabadság és az egyenlőség soha nem lehet olyan mértékű, mint a társadalomban, mert a hierarchikus rendszerből adódóan az értékek valamilyen mértékben mindig korlátozottabbak. A hierarchiából adódó értékek, mint pl. a hatalom, az elkötelezettség és az alávetettség nem egyszer egymás ellenében hatnak, ezért fogalmazódik meg az a kérdés, hogy ezeknek az értékeknek a léte milyen mértékben szükséges, mert a hatalom a szervezetben nem lehet öncél, az alávetettség nem terjeszthető ki minden területen követendő magatartási formaként. Alapvető értéként fogalmazódik meg a fegyelem a szervezetben belül, de a szolgálaton túl az alapvető érték az egyenlőség és a személyiségi jogok korlátlan gyakorlása

Miközben a katonától elvárják az adott politikai berendezkedés iránti feltétlen hűséget, magánéletében megengedett a politizálás, szavaz, de nem lehet tagja politikai pártnak, és munkahelyén nem politizálhat. A tiszt állampolgári mivoltában korlátozottabb, amely mértékét a hadsereg érdeke szabja meg. A felmérés alapján a közéleti értékek legfontosabb elem a hivatásos tisztek társadalmi státusza, amelynek a három legfontosabb alkotóeleme a származás, a tisztikar viszonya más állománykategóriákhoz és a hivatásos tiszt társadalmi hierarchiában elfoglalt helye. A nyugati hadseregekben folytatott szociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a hivatásos tiszti állomány a tradicionális középosztályból származik, és történetileg a középnemesség leszármazottja. A felmérésből az is kiderül, hogy a tisztikarban megfigyelhető a rendies bezárkózás, az önreprodukció. Mindennek nagy jelentősége van a szerves történelmi tudat folytonosságát tekintve, és segíti az egyén szocializációját a szervezetbe.

A felmérés azt is kimutatta, hogy a tiszti állomány miközben homogénnek tűnik befele, ugyanakkor differenciált kifelé. A nyugati hadseregekben az állománykategóriák más-más társadalmi rétegbe tagolódnak. A nyugati hadseregben a tisztek társadalmi státusza az állami hivatalnokéval azonos, társadalmi presztízsük meglehetősen magas. Ez érvényes az elérhető jövedelemre, a vele járó hatalomra, a tudásszintre és a társadalmi hasznosságra. Az identitás, azonosságtudat legfontosabb értékei a nemzet, a nép, az atlanti szolidaritás, az ország politikai, gazdasági berendezkedése. Ugyanakkor fontos szerepet töltenek be a folytonos történelmi értékörző szereppel rendelkező nemzeti szimbólumok. A hivatásos tisztek részéről elvárt erkölcsi értékek a nemzeti történelmi kultúra által determináltak, s ezért

az egyes nyugati haderőkben a kultúra egymástól eltérő értékeket preferálják. Ezért egy erkölcsi ideál felvázolása nem lehetséges, de megfogalmazhatók azok a magatartási hatályok, amelyek betartására minden nyugati hadseregben ügyelnek. Ilyen morális érték a más kultúrák erkölcsi normái iránti tolerancia. További erkölcsi értéként fogalmazzák meg a fegyelmezettséget, bajtársiasságot, feljebbvalók tiszteletét. Morális kötelességként fogalmazódik meg a katonás megjelenés. A személyiségértékek közül a nyugati hadseregben a közösségiség és individualizmus ellentmondásának a feloldása alapvető fontosságú. A polgári társadalomra alapvetően jellemző az individualizmus, az egoizmus, az atomizálódás. A nyugati társadalmak hadseregiben a kollektívák természetes közösségekként működnek, amelyek alulról szerveződnek és csak annyiban tudnak működni, amennyiben létezik a közösségiség, mint érték, de a közösség a magánéletbe nem hatol be. Az életmódértékek közül kiemelkedő a család, a katonai irodalom tanulmányozása, a sport, a fizikai állóképesség megőrzése.

Ugyanennek a kutatásnak egy másik része a hadsereg nemzeti jellegét vizsgálja. Ne felejtsük, hogy ebben az időszakban elsősorban az új nemzeti haderő létrehozásának a gondolata a meghatározó és nem a szövetségi rendszerben való gondolkodás. 1990-ben a megkérdezettek nagy része az új nemzeti jellegű hadsereg képének kialakításánál nagyon fontosnak tartotta az állomány érdekképviseletének fejlesztését, a hazafias nevelést, a szociálpolitikai gondoskodást, a hadsereg társadalmi és nemzetközi nyilvánosságát és más hadseregekkel való intenzív kapcsolatokat, miközben nagymértékben elutasította a hadseregen belül az egyházi szervezetek kiépülését. Ne feledjük, a felmérés 1990-ben volt és az ideológia ellenesség és a depolitizálás igénye erőteljes, ami annak az elutasítása, hogy a szervezetben egy másik ideológikus intézményrendszer épüljön ki. Az alapértékek forrását elsősorban az alkotmányhoz való viszonyban, az ország területi sérthetlenségében jelölték meg a válaszolók, és arányában a nemzeti politikához való viszony és a szövetségi hűség az utolsó két helyre szorult vissza. A felmérés alapján azt mondhatjuk, hogy a hivatásos állomány megítélése szerint elsősorban a szakmai színvonalat és a műveltséget kell emelni és a világnézeti szilárdságot nagyon jelentősen csökkenteni. A nemzeti jelleg erősödésétől is má a hadsereg hadrafoghatóságának a növekedését remélték, ugyanakkor kiemelték, hogy a haditechnika fejlesztése nélkül nem lesz képes a hadsereg a funkcionális kötelezettségének eleget tenni. A legfontosabb feladatnak a szervezet működési feltételeinek a megteremtését tartották, amely jelentős funkcionális korszerűsítést jelent, ez után következik az anyagi-életszínvonalbeli javulás igénye, és az erkölcsi kérdésekben csak kis százalék kíván változtatást, előrelépést. Ez a felmérés tükörképe a rendszerváltozás után az önmaga helyét

kereső hadseregnek, a változtatás iránti akarat megnyilvánulása, melyről még talán a szervezet tagjai sem gondolták volna, hogy milyen sokáig fog tartani.

Egy 1991-ben végzett szociológiai felmérésben, a munkához kapcsolódó értékek választására is rákérdeztek. Az alap kérdés az volt, hogy mit remélnék az erőfeszítéseikért cserébe a szervezettől illetve mit biztosít véleményük szerint a munkahely számukra. A felmérés azt mutatta, hogy a remélt értékeknél az individuális értékek kerültek az első helyre, mint biztonság, elismerés, önbecsülés, siker, pénz. Ez után következtek az ezeket megalapozó értékek: tudás, alkotóképesség, egyenlőség, felelősség. Az utolsó csoportba kerültek olyan értékek, mint segítőkészség, barátság, elkötelezettség, hatalom. Az emberi kapcsolatok háttérbe szorulásának oka valószínűen az, hogy a hierarchiában való előretartás egyre fokozottabb versenyt jelent. A sorrend bizonyos mértékben változott az életkor függvényében, mert az idősebb korosztálynál az emberi kapcsolatok értékei előbbre kerültek az értéksorrendben. A szervezet által biztosított értékek közül az első csoportba a felelősség, erőpróba, elkötelezettség, önbecsület, segítőkészség, barátság került, amely a remélt értékek sorában sokkal hátrébb található. A szervezet a sikert, az elismerést, a biztonságot és a pénzt sem képes a szervezet biztosítani a megkérdezettek válaszai alapján. Amiben nincs semmiféle eltérés a remélt és biztosított értékek között az a hatalom, hiszen mindkét esetben az utolsó helyre került, illetve az alkotóképesség, mely megtartotta hetedik helyét. A biztosított értékeknél a szervezeti elvárásokhoz kötődő értékek prioritása következtében felértékelődik a segítőkészség és a barátság és a válaszadók véleménye alapján az alárendelődés, a testületi szellem és a teljesítmény után következik az egyén.¹⁰¹

A hivatásjelleg változását vizsgálta J:L: Soeters a Holland Királyi Katonai Akadémia szociológiai professzora.¹⁰² A vizsgálat célja Hofstede a civil szervezetekben végzett kutatása alapján nyomon követni azt a kulturális megközelítést, hogy miközben a katonai tevékenység egyre inkább nemzetközivé válik, a nemzeti kultúrában különböznek az egyes nemzetek tagjai a másik nemzettől. A nemzetek közötti kulturális eltérések az értékek mentén mérhetők, hiszen az értékben kifejeződik a kultúra lényege. A kutatásnak kettős célja volt, egyrészt kimutatni, hogy milyen különbségek vannak az egyes katonai kultúrák között, másrészt a katonai és civil kultúrák közötti különbség kimutatása. A kutatásban Magyarország is részt vett, amely a katonai akadémiákon történt, viszont nincs összehasonlítási alap a civil kultúrára vonatkozóan. A kutatásban Moskos modelljét alkalmazták, és vizsgálták az elmozdulást a

¹⁰¹ Gyimesi Gyula örgy. Egyetemi doktori értekezés 1995. MH ZMKA

¹⁰² Értékorientációk a katonai akadémiákon egy tíz országot érintő kutatás. Az Euroatlanti Integrációs Munkacsoport „NATO- anyaga” Kézirat 1997.

katonai tevékenység esetében az intézményes orientációról a foglalkozási orientáció felé. Az intézményes jellegű szervezet széleskörű elkötelezettséget jelent, amelyben a család és munkahely gyakorlatilag egybeesik, vonatkoztatási csoportokat a szervezeten belül találhatunk, a normák és értékek, a nemzet szolgálatának eszméje a legitimitáció alapja.¹⁰³ Az egyén elsősorban az előmenetelre koncentrál, és a keresetek alulmaradnak a piaci munkabéreknek. A foglalkozási jellegű szervezetben a tevékenység alapja a piac és a speciális kvalifikáció értékessé válhat a katonai szervezeten kívül is. Az ellenszolgáltatás formája a fizetés és pótlékok együttes alkalmazása, mely összemérhető a piaci bérekkel. A család a katonai közösségtől illetve a munkahely és a lakhely elkülönül egymástól, és az egyén vonatkoztatási csoportja a szervezeten kívülre is kiterjed, a munkaerőpiacon kínálkozó lehetőségeket is figyelemmel kíséri. A presztízs alapja az ellenszolgáltatás mértéke. Moskos feltételezése szerint a civil munkaerőhöz hasonlóan a katonák is nagyobb mértékben mozdulnak el a foglalkozási jelleg irányába. Ez az elmélet viszont csak bizonyos korlátok között és specifikusan lehet érvényes a katonai szervezetben. A hadsereg békeidőben kimondottan bürokráciák, érvényesülnek a bürokratikus jegyek, mint hierarchia, mindenre kiterjedő szabályok és szabályzatok, működési mechanizmusok. A felmérés öt kulturális dimenzióra vonatkozott: A távolságtartás foka, a bizonytalanság kerülésének foka, (a formalizáltság és a szabályorientáltság kifejeződése) az individualizmus foka, (a közösségi és individuális irányultság viszonya) a férfiasság-keményesség foka (a teljesítményre irányultság kifejeződése) és a hosszú távú-irányultság foka (a kitartás és gazdaságosság viszonya) A felmérés eredménye azt mutatja, a távolságtartás a tiszti hallgatóknál magasabb, mint a civil szférában. A bizonytalanság kerülése tekintetében a két szféra hasonló eredményeket mutat. Az individualizmus faktora azt mutatja, hogy a katonai szervezet kultúrájában több a közösségi mozzanat, mint a civil szférában, intézményi irányultságuk erősebb. A férfiasság faktorában a kapott pontok az akadémiákon alacsonyabbak voltak, mint a civil szférában, a bizony munkát magasabbra értékelték a jövedelemhez viszonyítva. A hosszú távú irányultság lényege eltéréseket nem mutat. A felmérés eredménye bizonyos ellentmondást hordoz, mert egyrészt kimutatta, hogy nagy különbségek vannak a katonai kultúrák között, ennek ellenére mégis létezik egy nemzetközi katonai kultúra, mely elsősorban a katonai tevékenység intézményes jellegéhez köthető.

A katonaszociológiai kutatások eredményeként fogalmazódik meg az 1980-as években, hogy a katonai szervezetek és a civil társadalom viszonya a Huntington által

¹⁰³ Kiss Zoltán őrgy. Fejlődési tendenciák a modern hadseregekben. MH Tájékoztatási és Médiaközpont. 1998. 9. p.

képviselt divergencia modell helyett a Janowitz nevével összekötődő konvergens modell alapján írható le.¹⁰⁴ A divergens modellre jellemző az erős zártság a civil társadalom irányába, míg a konvergens modellben a nyitott rendszerré válás törekvése figyelhető meg. A homogén szervezeti kultúra elemeit egyre inkább a heterogén kultúra elemek határozzák meg. A tradicionális, hatalmi struktúra helyébe a polgári társadalomban is érvényesülő célracionálisan működő szervezet hatalmi és jogi rendszere épül ki. A fegyveres küzdelem, és a végső győzelem helyett egyre nagyobb igény jelentkezik a civil társadalom elismerésének és támogatásának az elnyerésére. A kollektív hivatásrendi jelleget az individuális, foglalkozási jelleg váltja fel.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a nyugati modern hadseregek kialakulása szerves belső fejlődés eredménye, míg Magyarországon –a történelemben nem először-kívülről vezérelve kell a modern hadsereget létrehozni. Nagy feladat ez, hiszen az átalakítás célja a nyugati modell megvalósítása kiindulva a rendszerváltozás után „örökölt” fegyveres erőkből –annak minden elemét beleértve-. Nem lehet mindent egyszerűen kidobni, a modernizáció prioritások felállítását teszi szükségessé. Fejlődési tendenciák a modern hadseregekben téma kutatását végezte el Kiss Zoltán őrgy. a ZMNE Szociológia tanszék tanára és témám szempontjából néhány jelentős megállapítására hívnám fel a figyelmet. Ez a felmérés már abban az időszakban készült, amikor a NATO-hoz, mint szövetségi rendszerhez történő csatlakozás az elérendő cél, és a nemzeti hadsereg koncepciója helyett a szövetségi rendszerben való gondolkodás lesz a meghatározó. Ezt azért is tartom fontosnak kihangsúlyozni, mert úgy érzem, hogy az átalakítás folyamatában ettől kezdődően időszakonként bizonyos fogalmakat, értékeket kiemelnek –kompatibilis, professzionális, stb.- amelyek magát az alapvető folyamatot jellemzik, de a szervezet, mint strukturálisan tagolt rendszer egészében ez tartalmilag igazából mit jelent, arra már nincs válasz. A felmérésben részt vettek a modern hadsereg alatt a következőket értik:”...egy olyan (anyagi-technikai eszközrendszer tekintetében) jól felszerelt, direkt politikai befolyástól mentes, ütőképés katonai szervezet, melyben magas általános és szakmai műveltséggel s megfelelő nyelvtudással rendelkező, jól megfizetett és társadalmilag is elismert, magas fokú testületi szellemmel rendelkező professzionális katonák szolgálnak kiválóan felkészült és remek szervezőképességgel megáldott magasabb parancsnoki kar alatt!”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Kiss Zoltán Fejlődési tendenciák a modern hadseregekben Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont 1988. 27.p.

¹⁰⁵ im.34.p.

A felmérés alapján az ideális modern katonatiszt – ez sorrendet is jelöl – „magas szintű szakmai ismeretekkel, általános műveltséggel és nyelvismerettel rendelkezik.”¹⁰⁶ Pszichikailag és fizikailag jól felkészült, vezetői képességekkel rendelkező, kiegyensúlyozott, a tiszti pálya iránt elkötelezett, az emberekkel bánni tudó, megfelelő empátiával rendelkező, következetes, jó megjelenésű, széles látókörű, határozott és feddhetetlen, példamutató, akinek a tevékenységét az alárendelt állományért és a végrehajtandó feladatokért a felelősségtudat hatja át, követelménytámasztó és jó kommunikációs képességgel rendelkezik. A felmérés eredménye nem igazán tér el a nyugati hadseregeknél mért értékektől, a kiugró eltérés a sorrendben az, hogy nálunk a második és harmadik helyre került a műveltség és az anyagi megbecsülés megelőzve a szaktechnokratával szemben támasztott elvárásokat.¹⁰⁷, és az is figyelemfelkeltő, hogy a kommunikáció és beszédképesség az utolsó előtti helyre került. A kutatás azt is kimutatta, hogy 1994-től javult a hadsereg társadalmi nyitottsága és a társadalomnak a hadsereg feletti civil kontrollja, miközben az életszínvonal, a haditechnika, a kiképzés, az ország védelmi képessége, az élet és a munkakörülmények a modernizáció ellenére romlottak. Az is kimutatható, hogy az individuális és szakmai értékek kerültek előtérbe.

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem hadtudományi karán 2000-ben elvégzett szociológiai felmérés a honvédtiszti pályát választók rekrutációját vizsgálja.¹⁰⁸ A vizsgálat végeredményében az fogalmazódott meg, hogy még most is nagyobb mértékben a társadalom alacsonyabb rétegeiből jelentkeznek a hallgatók a katonai felsőoktatási intézményekbe. Miközben a korábbi időszakokhoz viszonyítva a budapesti lakhelyű hallgatók aránya nagymértékű csökkenést mutat, addig nagyobb számban jelentkeznek a munkanélküliséggel sújtott területekről és az anyagi gondokkal küszködő családokból. Érdekes az az eredmény, amelyben az fogalmazódott meg, hogy a fiatalok már általános iskolás korukban érzelmileg elkötelezetté váltak a hivatás iránt. A jelentkezésnél a hivatással való azonosulás mellett döntő szerepe volt annak, hogy a hallgatónak ez jelentette az egyetlen lehetőségét a továbbtanulást illetően a család nehéz anyagi körülményei miatt, esetleg csak a diploma megszerzésének céljából jött a katonai felsőoktatásba, mert máshova nem tudott volna eredményesen felvételizni.

A hallgatók a tiszti pályáról kialakult „ideálképük” alapján az értékek sorában az első két helyre foglalkozási értéket jelöltek meg, majd utána következett a tudás és a felkészültség.

¹⁰⁶ i.m. 35.p.

¹⁰⁷ Az összehasonlítás alapja az ERGOMAS nemzetközi katonaszociológiai kutatócsoport által végzett nyolc országra kiterjedő vizsgálata.

¹⁰⁸ Kanyó Iászlóné A honvédtiszti pályát választók rekrutációja Doktori értekezés Bp. 2002.

A tradicionális értékeknél fontosnak ítélték meg a hazafiságot és a bajtársiasságot. A válaszadók mintegy egyötöde az ideálkép legfontosabb értékei közé a nagy hatalmat, a harcos vezetőt sorolják. Többségük véleménye, hogy nem tartják nagy jövedelemmel járó foglalkozásnak és a társadalmi presztízst is alacsonynak ítélik meg, miközben az lenne a kívánatos, ha mindkettő jelentősen javulna. A vizsgálat azt is megállapította, hogy elsősorban a társadalom által determinált okok, vagyis a pálya objektív előnyei determinálják a hallgatók pályaválasztását. A felmérés a hallgatók értékorientációjánál az eszközértékekre helyezte a hangsúlyt, mivel ezek magatartásmódokat határoznak meg és rögzültebbek a célértékeknél. Az első négy helyre az érzelmi és a biztonság értékei kerültek, ezután következtek a hivatásértékek, -mint hivatásszeretet, haza biztonsága- a középmezőnyben foglalnak helyet olyan értékek, mint határozottság, bátorság, fegyelmezettség és kevésbé preferáltak közé sorolták a segítőkészséget, a megbocsátást, ami individualista beállítottságot tükröz és a szolidaritás alacsony szintjét jelzi. A társadalomban lévő piaci viszonyok közepette még mindig stabilabb munkahelynek tartják, ami szintén motiváló tényezőként jelentkezik a pályaválasztásnál. A hallgatók körében lefolytatott felmérés ugyanazt mutatja az értékek rangsorában, mint amit a hivatásos állománynál és a társadalomban végzett felmérések mutatnak.

A Magyar Honvédség feladatai, amelyek az alaprendeltetéséből, valamint a Magyar Köztársaság nemzetközi szerződéseiben foglalt katonai kötelezettségeiből adódóan a következők:

1. *Visszatartás*: felkészülés a feladatok megoldására, részvétel a konfliktusok megelőzésében.
2. *Az ország védelme* külső támadással szemben:
 - fegyveres csoportok behatolása, betörése esetén;
 - hadiállapot vagy idegen hatalom fegyveres támadása esetén.
3. A nemzetközi szerződéseiben foglalt katonai kötelezettségek teljesítése:
 - béketámogató műveletekben való részvétel;
 - a szövetséges csapatok manőverei, szállítási biztosításában való részvétel honi területen;
 - a szövetséges védelmi műveletekben való részvétel honi területe kívül.
4. A belső biztonsági erők megerősítése szükségállapot idején.
5. *Segítségnyújtás* elemi csapás, katasztrófa esetén, közreműködés a polgári védelemi feladatok ellátásában.

A fegyveres erőknél a MK Honvédelmének alapelveiben megfogalmazottak alapján: „működésében jusson érvényre a szervezettség, a katonai fegyelem és rend, valamint a parancsnok osztatlan felelőssége a katonák felkészítésében és hazafias elkötelezettségének ébrentartásában. A katonák, mint egyenruhás állampolgárt megilletik mindazok az alapvető jogok, amelyek az alkotmány és az európai normák alapján más állampolgárokat megilletnek.”¹⁰⁹

A NATO-tiszttel –mint egyenruhás állampolgárral szemben- támasztott követelmények:

- 1 Meg kell felelnie az etikai normarendszernek.
- 2 Történelmi-politikai képzettséggel kell rendelkeznie, és törekednie kell a továbbképzésre.
- 3 Professzionális módon kiképzettnek kell lennie
- 4 A modern vezetési módszerek birtokában kell lennie, mert a modern

hadseregben a katona:

- szabad ember;
- jó állampolgár;
- tökéletes katona.¹¹⁰

A demokráciában a katona egyenruhás állampolgár, vezető, aki döntéseiért felelősséggel tartozik, aki toleráns, kompromisszumkészséggel rendelkezik.

Pontokba foglalva tehát a jövő NATO-tisztjeivel szemben a jellembeli rátermettség, a professzionális kiképzés, a széles körű tudás mellett a következő követelményeket támasztják:

1. Célorientált, kemény és professzionális képzés, melynek mottója: kiképzés + szakmai professzionalitás = siker.
2. Szorgalom és pontosság kis dolgokban is – anélkül, hogy a dolgok egészét szem elől tévesztenénk.
3. Átfogó gondolkodásmód anélkül, hogy a részleteket figyelmen kívül hagynánk.
4. Kreatív gondolkodás anélkül, hogy a realitásokat figyelmen kívül hagynánk.
5. Szociális kompetenciaképesség a csapatmunkára, kompromisszumkészség és tolerancia.
6. Kommunikációs készség – idegen nyelvek ismerete is.
7. Megértés a csapat felé – a döntéshozatalhoz szükséges keménység.

¹⁰⁹ A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelvei. 32. p.

¹¹⁰ Dr. Szántóné Kormos Judit, ZMNE Közlemények 1997. 1. évfolyam 2. sz. 305-309. o.

8. Képesség a vezetők és alárendeltek között tevékenység folytatására a bizalom és az együttműködés légkörében.
9. Multinacionális keretekben való gondolkodás és munka – azonnali készség bevetésre.
10. Szerénység és nem a saját személyiség, hanem a feladat előtérbe helyezése anélkül, hogy a katonai határozottságot feladnánk.¹¹¹

Ez az 1997-ben megfogalmazódó kép a NATO tisztjéről felvet egy-két kérdést. Először is azt, hogy a szakmai ismeretek kerülhetnek-e hátrébb a sorban, mint az erkölcsi normarendszernek való megfelelés és a történelmi, politikai ismeretek. Igazabb lehet az a sorrend, hogy tökéletes katona, jó állampolgár és szabad ember. A felsorolt tíz elem sorrendje mivel igazolható, milyen viszonyban vannak a célértékek és eszközértékek

A tiszt érték mindegyike bár közvetlenül nem vezethető le az egyénből, mégis érdekesnek tartom annak a gondolatnak a szem előtt tartását, melyet az FM 105-ben olvashatunk, hogy a katona az élettani és lélektani korlátai miatt a háborús rendszer legalapvetőbb része, aki jelleme révén válik egyre értékesebbé. A győzelemre törekvő akarat alapját a katona jelenti. A minőségi katonára jellemző, hogy professzionális tudással rendelkezik, gondolkodó, kezdeményező, intelligens, fegyelmezett, bátor, kitartó, belső motiváció hajtja.

A Magyar Honvédség funkciójából, feladataiból és a NATO-tiszttel szemben támasztott követelményekből adódóan a tiszt értékkeit és változásukat alapvetően a következő csoportosításban kell majd vizsgálni:

- politikai, szakmai-értékek;
- személyiség- és életmódeértékek;
- tradicionális értékek.

Először az egyes értéktípusok tartalmának megfogalmazására kell törekednünk, majd a közöttük lévő viszonyt kell elemeznünk, hiszen a politikai és a szakmai értékek értéként való létének alapja a személyiségértékek és életmódeértékek, amelyek mindig a nemzeti sajátosságokkal együtt léteznek. A tradicionális értékek megléte biztosítja, hogy katonai hivatásról és ne csak, mint foglalkozásról beszélhessünk. A katonai hivatás meghatározó erkölcsi normája a hűség, a becsület és a szolgálat, a közösségiség, a hazafiság, amely értékek tartalma korunkban változik, átalakul.

A célok, feladatok alapján megfogalmazott jövőkép felvázolása határozza meg a főiskolai tisztképzésben ránk háruló feladatokat. A feladatok egyik része a katonai

kiképzéssel kapcsolatos követelményekhez, a másik része a katonai életre neveléssel kapcsolatos követelményekhez kapcsolódik. A katonai életre nevelésben, a katonai intézményekben jelentős szerep hárul a társadalomtudományi tárgyakat oktató tanárookra. Igazából nincsenek jó helyzetben, mert ami nem szakmai tantárgy, azt sokan feleslegesnek tartják. Az ismertek átadásán túl érték közvetítés történik a hadtörténelem, a szociológia, a politológia, a filozófia és a kultúrtörténet, a pedagógia tantárgyak keretében: s ezért a jellem alakulásában is meghatározó szerep hárul ezen tudományokra.

Napjainkban oly sokat emlegetett racionalitás, racionális döntés sem létezhetne az értékek nélkül.

„Tisztán értékracionálisan cselekszik az, aki tekintet nélkül az előre látható követelményekre, azt teszi, amit meggyőződése szerint a kötelesség a méltóság, a szépség, a vallás útmutatása, a kegyelem vagy az ügy diktál. Mindig értékracionális cselekvésről van szó....., ha a cselekvés olyan parancsokat követ, vagy olyan követelményekhez igazodik, amelyekről a cselekvő azt képzei, hogy személy szerint neki is szólnak”.¹¹² Az értékátadás, a felelősség, a hitelesség, a döntés, a lelkiismeret stb. a tárgyi kereteken túl felsőoktatási intézmények tanárainak személyes példamutatásán, magatartásán, elkötelezettségén keresztül is érvényesül. Nem lehet csak kívülállóként végezni ezt a tevékenységet, a hitelesség jelentősége felértékelődik.

A 2000 után kibocsátandó tisztekkel szemben támasztott katonai és szakmai követelményekről és a felsőoktatási intézmények hallgatói katonai kiképzésével és a katonai életre nevelésével kapcsolatos, a Magyar Honvédség parancsnoka, vezérkari főnök által megfogalmazott intézkedése a következő alapvető elvárásokat tartalmazza:

„A Magyar Honvédség hivatásos tisztje a Magyar Köztársaság alkotmányához hű, mindenkori kormányával lojális, racionálisan gondolkodó, az alárendeltekéről való gondoskodásra, a képességek kibontakoztatására helyezi a hangsúlyt, sikerorientált, hatékony, probléma érzékeny és rugalmas, szellemileg és fizikailag képes szolgálati feladatai eredményes ellátására.

A Magyar Honvédség hivatásos tisztje a társadalom tagja, értelmiségi, hivatásos katonai vezető,...”¹¹³

Az intézkedés a továbbiakban azt fogalmazza meg, hogy mit jelent: a tiszt, mint a társadalom tagja, a tiszt, mint értelmiségi és a tiszt, mint hivatásos katonai vezető. A tiszttel

¹¹¹ Im: 305-309. o.

¹¹² Weber, M.: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1987. 53-54. o.

¹¹³ A Magyar Honvédség parancsnoka, vezérkari főnök 35/1997, (HK 10.) intézkedése. Honvédelmi Közlöny 716.p.

szemben alapvető elvárásként fogalmazódik meg, hogy szeresse hazáját, az alkotmányhoz való hűség, közösségi gondolkodás, szakterületének megfelelő specifikus szakmai tudás, tárgyaló képesség, hitelesség, felelősségtudat, önbizalom, stb. A szakmai követelményekben a békevezetői és harcvezetői követelményeken kívül a médiaképesség, mint sajátos követelmény jelenik meg.

A hallgatók katonai kiképzésével kapcsolatos követelményeket a 23/1999. (HK 6.) MHPK, VKF intézkedése módosította, melynek lényege, azon ismereteknek az elsajátítása, amely a katonai- szakmai ismereteken túl a hatályos törvényben foglaltak ismeretét, a NATO rendeltetését, célját, feladatrendszerét, struktúráját, a nemzeti katonai doktrínákat, a nemzetközi katonai részvétellel kapcsolatos jogi ismereteket is magába foglalja.

A katonai nevelés célja: a hallgatókban szilárd motivációs bázisra épülő, elvszerűen hierarchizált, a katonai vezetőket jellemző magatartásformákat kialakítani.

Kialakítandó motivációs bázisok:

A haza védelme iránt elkötelezettség magában foglalja:

- az ország demokratikus államrendjéért, szuverenitásáért, területi integritásáért érzett felelősséget és tenni akarást;
- a védelmi képesség szükségességének elismerését;
- az ország megóvása érdekében – végső megoldásként – a fegyveres harc vállalását;
- a nemzeti, honvédelmi és tanintézeti hagyományok tiszteletét, ápolását.

A katonai szolgálat sajátosságainak tudatos vállalása magában foglalja:

- a professzionális felkészültség szükségességének belátását és a megvalósításra irányuló akaratot;
- a katonai beosztás ellátáshoz szükséges szakmai ismeretek megszervezésére való törekvést;
- a katonai fegyelem iránti igényt, az önkorlátozást, végső esetben az önfeláldozást;
- a bajtársiasság és a testületi szellem szükségességének belátását és a kialakításáért érzett felelősségérzetet;
- az egyszemélyi parancsnoki rendszer elfogadását és támogatását;
- a parancs végrehajtására és kiadására való készséget és felelősséget;
- a fizikai és pszichikai tûrőképesség fejlesztésért végzett szívós munkát, az egészséges, kiegyensúlyozott életvitelt;
- a védtelenek oltalmazása iránti elkötelezettséget.

A széles körű műveltség megszerzése magában foglalja:

- az általános műveltség továbbfejlesztése iránti szükségletet;
- a kultúra katonai vetületeinek megismerése iránti igényt (képzőművészet, irodalom, film, zene stb.);
- az általános katonai műveltség bővítésére való törekvést;
- az idegen nyelv, illetve nyelvek ismerete iránti igényt;
- a rendszeres és tudatos önművelés igényét;
- a becsületességet és udvariasságot;
- a korszerű szakmai tudás megszerzésének igényét;
- az értelmiségi attitűd kialakítására törekvést;
- a kreativitás fejlesztése iránti igényt.

A vezetőkészség elsajátítása magában foglalja:

- az emberek szeretetét, tiszteletét, megismerésük, befolyásolásuk szükségletét;
- a katonai szolgálattal összefüggő törvények, rendeletek, szabályozók megismerésére való törekvést;
- a béke- és a háborús tevékenység eredményes szervezéséhez, vezetéséhez szükséges képességek megszerzésére való törekvést;
- az együttműködési készség, a tolerancia, a szociális érzékenység iránti igényt;
- a jó kapcsolatteremtő és kommunikációs készséget;
- az önmagával és a környezetével szembeni magas követelménytámasztás, a határozott magatartás, a kultúrált megjelenés szükségességének belátását.

Kialakítandó magatartás- és tevékenységformák

A katonai pálya magatartás- és tevékenységformái:

- a katonai szabályzatok előírásainak begyakorlása;
- a katonai testületen belüli magatartásformák elsajátítása.

Az értelmiségi lét magatartás- és tevékenységformái:

- a rendszeres önművelés szokásainak kialakítása (szakkönyvtár-, és szabályzatok használat, a szakajtó rendszeres olvasása, szakmai kiállítások látogatása stb.);
- a szakmai problémák racionális megközelítése gyakorlati fogásainak elsajátítása, alkalmazása;

- az első beosztással járó alapvető szakmai feladatok és tevékenység repertoárjának begyakorlása;

A vezetői magatartás és tevékenységformák:

- a vezetés hatékonyságához, jogszerűségéhez szükséges önművelési szokások kialakítása, a szakirodalom tanulmányozása, közlönyök figyelemmel kísérése stb.;
- a vezetés alapvető gyakorlati fogásainak elsajátítása;
- a hatékony kommunikáció begyakorlása;
- a személyiség megismerési módszerek megtanulása;
- a katonai közösség szerkezete feltárásának, a közhangulat irányításának képessége.

Az egészséges életmód és életvitel magatartás- és tevékenységformái:

- a korszerű étkezési szokások kialakítása;
- a fizikai erőnlét megőrzésével kapcsolatos szokások, magatartásmódok fejlesztése;
- a szenvedélybetegségek kialakulása okainak, megelőzésük és gyógyításuk lehetőségeinek ismerete; a kiváltó okok megszüntetésére való képesség és készség kialakítása;
- a pozitív életfelfogás, szemléletmód, az önbefolyásoló képesség fejlesztése.¹¹⁴

Az értékrend magadása, az érték tartalmának elméleti tisztázása még nem jelenti azt, hogy valóságosan működő értékekről beszélhetünk. Amíg működésüknek, létüknek nincsenek meg a feltételei, nem válnak az emberi, katonai jellem részévé. S csupán a célok megfogalmazása sem elégséges, ha nincs mag a működőképes szervezet, ha a társadalmi elismertség alacsony szintű, ha a pályakép és az egyén belső motiváltsága hiányos.

4.5.3. A tiszti értékrend alakulásának ellentmondásai

Aki az értekezést olvassa, talán azt várja, hogy egy várható konkrét értékrend felvázolása fogalmazódik meg végeredményként. Talán még azt is mondhatja, hogy a cím és tartalom nem egészen fedi egymást.

Lényegében, pedig az volt a célkitűzésem, hogy az értékek, értékrendek változását történetileg, társadalmilag meghatározatlan vizsgáljam és ennek eredményeként jussak el a

¹¹⁴ 35/1997 (HK. 10) HM parancsnoki vezérkari főnöki intézkedés és 1., 2., 3. Sz. melléklet

harmadik évezred elején létező hadsereg értékrendjéhez, s amely nem kizárólagosan konkrét morális értékek vizsgálatát jelentheti.

A hadsereg a társadalom tükörképe. Ez az állítás, mely több helyen is szerepel igaz, mégis a magyar szakirodalomban tudomásom szerint nem igazából fogalmazódott meg tudományosan, hogy mit jelent az új típusú, azaz professzionális hadsereg. Elsősorban adaptációkat olvashatunk, hogy ütőképes, jól képzett, NATO kompatibilis haderő létrehozása a cél. Eközben azt mondjuk, hogy közvetlen veszély sem most, sem a belátható jövőben nem fenyeget és a hadsereg feladatát elsősorban határainkon kívül az új biztonsági kihívásokra reagálva szövetségi keretek között, látja el. Milyen morális elvárások fogalmazódhatnak meg a hadsereg tagjaival szemben, egyáltalán minden tagjára egységes morális értékrend érvényes-e és a szövetségi kötelezettségek teljesítésére elegendő érv-e ahhoz, hogy a haderő tisztikara, minden tagja mozgósítsa morális értékészletét. A professzionális haderőben, az értékrendben az értékek sokszínűségével találkozhatunk, és egységes, minden tagjára érvényes értékrend nem adható meg.

A hadsereg bürokratikus szervezete lényegéről a korábbi fejezetben írtam. Ha továbbgondoljuk ez alapján a hadsereg szervezetét és az értékrendet, akkor nem hagyhatjuk fegyvelmen kívül a bürokratikus struktúra lényegét, mely alatt azt értem, hogy ha a bürokrácia teljesen kiépült, a legnehezebben széthúzható társadalmi képződmények, közé tartozik. A bürokrácia nem csupán intézményesültséget, ön-értéket, szervezeti önmozgást jelent, hanem egyfajta zárttságot és öncélúságot is. A bürokratikus szervezetek eredeti célja, mint ahogy azt Weber, Luhman, Marcuse, Marx és még sokan mások kimutatták, elvész, vagy háttérbe szorul és helyére a büro önfenntartási „öszton” lép. A bürokratikus szervezet és hivatás a „bürón” belül sajátos hierarchiát hoz létre, ami megint csak eltérhet az eredeti céltól. A büro az embert odabenn hivatalnokká, kifelé ügyvé t teszi. A hivatalnok kifelé mindig egy testület tagjaként jelenik meg, aki magáénak érzi a büro hatalmát. Ha ez igaz a haderőre is, akkor ebből szükségszerűen következik, hogy a modern, professzionális haderőben a „hivatali” előmenetel preferálása, a belsőelvárásoknak való megfelelés, a bürokratikus előrejutás és „harc” a beosztásért deformálhatja azokat a célokat és értékeket, amelyek a haderőjelleghöz és a tisztii hivatáshoz általánosan kapcsolhatók.

A hadsereg, mint bürokratikus szervezet, erősen hierarchizált és piramisszerűen felépülő szervezet. Napjainkban a hivatásos hadseregre való áttérés időszakában magába foglalja a szerződéses állományt, (sorállományt azért nem említem már meg, mert nem sokáig lesznek a szervezetben) a tiszthelyettesi állományt, tisztii állományt, a közalkalmazottakat és köztisztviselőket. A tisztii állomány tovább oszthatjuk, mint szaktisztek, katonai vezetők,

illetve a főtiszti karra. A modern professzionális hadseregben ez a tiszti és főtiszti kar töredékét képezi százalékos arányában a hadsereg létszámának. Azok az értékek, amelyekről a korábbi fejezetben a szociológiai felmérések alapján írtam, nevezetesen bajtársiasság, becsület, fegyelmezettség, előljáró tisztelete, hazaszeretet, hűség, hatásos megjelenés, kreativitás, lojalitás, megbízhatóság, műveltség stb., olyan értékek, amelyeket természetesen nem a 21. század és nem a nyugati hadseregek találtak ki. Ezek az értékek végigkísérik a hadseregek történetét. Ugyanakkor ezeknek az értékeknek a tartalmi módosulása vitathatatlan. Ha sematikusan vizsgáljuk a hadsereg szervezetét, akkor azt mondhatnánk, hogy a piramis alján lévő egyének elsősorban egzisztenciális, anyagi érdekek által motiváltan vállalják a szolgálatot és a tiszti pályamodell szerint körülbelül a fiatal tisztek 30%-a 30-35 éves kora környékén kénytelen lesz pályát módosítani. Ilyen körülmények között az kimondani, hogy a hazaszeretet motiválja elsődlegesen a pályát választókat problematikus, hiszen mit jelenthet napjainkban a hazaszeretet, hazafiság a globalizált világban, amikor a hadsereg feladata nem elsősorban a nemzetvédelem. Az Európai Unió csatlakozásunk következtében a társadalomban is értelmezni kell a haza fogalmát, (szűkebb és tágabb értelemben is). Azt azért nem mondhatjuk, hogy hazaszeretetről értelmetlen beszélni. Természetesen a szervezet bürokratikus jellegéből adódóan, megfogalmazódnak azok a követelmények, mint szaktudás, fizikai állóképesség, egészségügyi alkalmasság, a katonai vezetővel szemben támasztott követelmények stb., amivel rendelkezni kell az egyéneknek, hogy a szervezeten belül meghatározott beosztást betölthessen. A piramison belül minél magasabb beosztást tölt be a tiszt, illetékességéből és felelősségéből adódóan annál inkább előtérbe kerül a szakmai alkalmasság mellett az emberi kvalitás, műveltség.

Természetesen a hadsereg, mint szervezet, nem statikus, hanem mozgásban, átalakulásban lévő szervezet. Meghatározott feladat ellátása során (pl. gondoljuk Irakra, Afganisztánra) a feladat végrehajtásának sikeressége a szakmai felkészültség mellett a közösség morális állapotától is függ. Lehet, hogy ezekben az esetekben inkább érződik a morál léte, mint amikor a szervezetben békeidőben feladatára készülve elsősorban a bürokrácia működésének dominanciája érvényesül. Tovább nehezíti egy konkrét értékrend felvázolását az a jelenség, amelynek az átalakuló magyar haderő esetében is szemtanúi vagyunk, nevezetesen azon szűk rétege a hadseregnek, amely a szakmai érvek ellenére a szervezetnek az átalakítása során öncélúságuk érvényesítése és az önfenntartás ösztöne lesz a döntések meghozatalának alapja. Ilyen körülmények között, mindaz, amiről a professzionális magyar hadsereg értékrendjéről írtam, elvontnak, kívánalmaknak tűnik, hiszen sokkal több

ellentmondást tudnak a szervezet tagjai felsorolni, hogy mi miért nem létezik, mint hogy azt látnák, mikor valósul ez meg.

4.5.4.. *Katonai Etikai Kódex*

Több mint tíz éve állandóan felmerülő igény a Katonai etikai kódex kidolgozása, mert a társadalmi változás eredményeként bizonyos normák elavultak, új értékek jelentek meg, s vele egyidőben nem kívánatos értékek áramlottak be a hadseregbe. A Magyar Királyi Honvédség hivatásos tagjai az adott törvényi szabályozás keretei között is szükségesnek tartották az etikai normák szabályrendszerbe foglalását. Alapvető tartalma a katonai becsületre vonatkozott, melyet a hagyományokra épülő szabályozók foglaltak össze. Jellegzetessége volt, hogy a becsületügyi eljárásokat a fegyelmi felelősségrevonások fölé rendelték, s elsősorban arról döntöttek, hogy van-e a fegyelemsértést elkövetőnek helye a tiszti karban.

A rendszerváltozás után, megváltozott a hadsereg helye a társadalomban, átalakult a feladatrendszere, működését elsősorban törvények és szabályok határozták meg, és úgy tűnik, mintha az erkölcsi normák háttérbe szorultak volna.

A kódex kidolgozásának előzménye, hogy a megjelenő új kihívásokra reagálva a kormány a közszolgálati rendszer átfogó megújításának, korszerűsítésének programját elengedhetetlenül szükségesnek ítélte meg. A fejlett demokráciákban a hadsereg szervesen tagolódik be a közszolgálati rendszerbe, és ennek következtében született döntés a közigazgatás, a rendvédelmi szervek és a fegyveres erők szolgálati jogviszonyának korszerűsítéséről is. A 2002. január 01-én hatályba lépett HT és szerződéses állomány jogállását szabályozó módosított törvényjavaslat, melyben megfogalmazódott az etikai elvárások, értékek rendszerbe foglalásának — az Etikai Kódex kidolgozásának — a követelménye. A tervezet elkészítésének határideje 2001. december 31. lett volna. A kódex tervezetének szakmai kidolgozására létrehozták az Etikai Kódex Szakbizottságát, mely szervezet tevékenységében minden olyan szervezet részt vett, melyre miniszteri intézkedés alapján feladat hárult, illetve a téma szakértői. A kódex kidolgozását azért is szükségesnek tartották, mert a társadalomban egyre több szakmai etikai kódex jelent meg, megfogalmazták a VPOP Etikai Kódexét, a Határőrség Etikai Kódexét stb.

A bizottság tevékenységének eredménye a nyilvánosságra hozott tervezet, amely magában foglalja rendeltetését, célját, és meghatározza a katonai szolgálat alapértékeit. Ilyen alapérték a hazaszeretet, hűség, bátorság, — szükség esetén önfeláldozó hősiesség —,

bajtársiasság, tisztelet, becsületesség, fegyelmezettség és szakmai hozzáértés. Tartalmazza továbbá azokat az elvárásokat, hogy milyen legyen a katona, melyek a magatartásának a főbb jellemzői, milyen legyen a társadalmi környezettel való kapcsolattartása, a magánélete, és a vezetői magatartás legfontosabb jellemzőit. A felsorolt pontok közül nem egy megtalálható a korábbi fejezetben ismertetett VK intézkedésből, amely a 2000 után kibocsátandó tisztekkel szembeni elvárásokat tartalmazza.

Az etikai kódex megfogalmazása azért sem egyszerű, mert lényege nem az lenne, hogy benne pusztán kívánalmak álljanak össze. Tükröződnie kell benne annak a tudományos kutatásnak az eredményének, amelyek egyrészt a „van” világából levezethető, mely empirikus módon kutatható, másrészt a „legyen” világába tartozó normatív tartalmi oldal is. A „legyen”, az „ideális értékrend” megfogalmazása azért is nehéz, mert azt az ellentmondást kellene feloldani, hogy az új évezred hivatásos tiszti értékrend egy időben miként hordozza magában a múlt, a tradíciók átvételét, továbbélését, és a modern hadseregek értékeinek az integrálódása is megtörténjen egy időben. Ez azért is nehéz, mert az adott fogalomrendszerrel esetleg már nem lehet leírni az új helyzetet, ezekkel már nem értelmezhetőek a jelenségek. További nehézségként jelentkezik, hogy az értékek felsorolása értelmezés nélkül, háttérismeret hiányában vagy azt sugallják, hogy semmi sem változott, vagy nem értelmezhető napjainkban.

Ha megnézzük a katonai szolgálat alapértékeit, akkor azt látjuk, hogy a morális értékek és a feladat ellátásához szükséges értékek keverednek, a cél és eszközérték egybemosódik. Az első két pontban megfogalmazott hazafiasság, hazaszeretet és hűség alapvető morális értéként, elvárásként fogalmazható meg, bár megítélésem szerint nem csak a tiszttel szemben, de szélesebb értelemben a társadalom tagjaival szemben is. „Míg a korábbi Magyar Néphadseregben nem csupán a nemzeti célok, értékek védelmében történt az alkalmazásuk és cél és eszközrendszerében, szervezeti felépítésében „idegen” értékek jelentek meg.”¹¹⁵ A rendszerváltozás után a nemzeti elkötelezettségű hadsereg létrehozása fogalmazódott meg alapvető elvárásként, s az évezred végén a NATO szövetségi rendszeréhez való csatlakozás után tisztázni kellene, mit jelentenek ezek a fogalmak, miközben ellenségkép nincs, a háborús veszélyeztetettség minimális szintre csökkent, de megjelentek a szövetségi keretek között végrehajtott és szövetségi kötelezettségünkből adódó új feladatok. Ez mennyire kapcsolható az értékekhez, milyen mértékben határozza meg tevékenységét, mert a katona sem képes a deklarált értékek alapján létezni, az értékteremtő folyamat részeseként az értékfogalmat tartalommal kell „telíteni”.

A következő probléma, hogy olyan magatartásformákat, elvárásokat is magában foglal a Kódex, melyek a szabályzatban is megfogalmazódnak. Ezért el kell dönteni, hogy hol a helyük és a szabályzat módosítása és az etikai kódex megfogalmazása együttesen kell, hogy sor kerüljön. A törekedjen, az ösztönözzön, tartózkodjon, igyekezzen stb. alapján elég nehéz elérni a kódex céljában megfogalmazottakat. Az etikai eljárás rendjében leírtak miként érvényesülhetnek, gondolok itt a hatos pontra, s nem lesznek-e „jóindulatból” ártatlan áldozatok.

Az etikai kódexet meg kell ismernie az állománynak, de legalább ennyire fontosnak tartom az etika tantárgy visszaállítását a képzés rendszerébe, ahol az értékek elméleti, történeti elsajátítása mellett a napjainkban jelentő értéktartalom elemzésére, gyakorlati alkalmazására is sor kerülhetne.

Összefoglalás:

Az 1989-90-es évektől Közép és Kelet -Európa országaiban elinduló társadalmi átalakulás nem mondható egyszerűnek, problémamentesnek és rövidnek. Az átalakulás a társadalom minden területét érintette, végbement a politikai rendszerváltozás, megtörtént a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépülése (számos nehézség és negatív következmények közepette), a demokratikus intézményrendszer kialakítása, melyek következtében az emberek érintkezési viszonyai átrendeződtek. Az átalakulás a kulturálisan meghatározott értékek, normák, attitűdök és az emberi gondolkodás területén sokkal hosszabb és lassúbb folyamat, mert ezek politikai rendszereket átívelően hosszabb ideig hatnak. A kényszerű zártság után kinyílik a világ a fiatal demokráciák számára. A beilleszkedés nem egyszerű feladat, mert egyszerre kell megküzdeni a gazdasági instabilitással és a globalizációs és integrációs folyamatokban való részvételből adódó nehézségekkel. A globalizáció, mint a társadalmi modernizáció napjainkban zajló szakasza átalakítja a nemzetközi jog és politika tartalmát és a nemzetközi globális gazdasági területről átnyúlik a nemzetállami határok fölött, s nem hagyja érintetlenül a kulturális kapcsolatrendszert, behatol az egyének mindennapjaiba, az intézményrendszereken keresztül az életvilág egészét érinti.

Az összefüggő nemzetközi rendszerben a társadalmi tér összezsugorodik, az idő lerövidül. A piacracionális érvényesülésének folyamata mellett létrejöttek olyan politikai keretek és nemzetközi szervezetek, amelyek biztosították az ösztársadalmi integrációt, és a

¹¹⁵ Simon Gábor: Katonaetika Zrínyi Kiadó Budapest, 1993.

nemzetállamok közötti kapcsolatokat. A globalizációval párhuzamosan futó regionalizáció, integrációs folyamatok ellentmondásosan viszonyulnak a globalizálódó világhoz. A globalizációról, annak hatásáról, következményeiről a társadalomtudományos irodalmakban különböző, nemegyszer ellentétes álláspontok és megközelítési módok fogalmazódnak meg.

A bipoláris világrend megszűnése után szükségessé válik a biztonság, az európai biztonság fogalmának újraértelmezése. Az újonnan megjelenő biztonsági kockázatok egy része a fiatal demokráciák instabilitásából következik, másrészt megjelennek a biztonságot fenyegető új kihívások, mint migráció, szervezett bűnözés, terrorizmus, ellenőrizhetetlen atomerőművek stb. A biztonsági kihívások nemegyszer integráltan hatnak, ezzel is növelve a biztonsági kockázatokat. Közben a világméretű fegyveres konfliktus esélye egyre inkább csökken, helyébe olyan új, sokszor bonyolultabb kockázati tényezők jelennek meg, melyeknek kezelése jóval nehezebb, bonyolultabb és újabb feladatot jelentenek a szakemberek számára, és felelősséget a nemzetközi szervezetek számára.

A bipoláris világrend megszűnésével a NATO, mint politikai katonai szervezet elvesztette legitimitását, de a kialakult „új világ” nem lett biztonságosabb, csupán a biztonsági kihívások alakultak át. Mindez megkövetelte a NATO átalakulását, a stratégiaváltást, hogy a szervezet megfeleljen az új kihívásoknak.

A változás során újból felvetődik a kérdés és vita, hogy az Egyesült Államoknak milyen szerepe legyen az európai védelmi képességek tekintetében. Napjainkban az a meggyőződés vált meghatározóvá, hogy a kontinens válságainak megoldásában az EU-nak kell szerepet vállalnia, s ehhez kötődik az Európa Tanács Helsinkiben elfogadott határozata, hogy az EU-nak 2003-ig meg kell teremtenie a feltételét ahhoz, hogy szükség esetén 50-60 ezres fegyveres erőt telepítsen valamilyen válságzónába.

Mindezek következtében a 20. században a haderő jelentősen átalakul felépítését, szervezetét és összetételét tekintve. A katonai tevékenységek egészére a specifikáció és a differenciáció lesz jellemző, kiemelve a tisztikarnak azt a szerepét, amely a haderő megszervezésében, irányításában és az erőszak kezelésében mutatható ki. Az elsajátítandó ismeretanyag, s specializálódó ismeretek „élethosszig” tartó tanulást, képzést tesz szükségessé, amely biztosíthatja a tiszt számára a struktúrában bejárható szintet. Új módon vetődik fel az „erőszak kezelése”, amely egyre inkább a magasabb parancsnoki szinteken valósul meg. A katonai tevékenység differenciálódása és specifikálódása természetesen elválaszthatatlan a globalizációs és integrációs folyamatoktól, mert az erőpotenciál centralizálása az egyre erőteljesebb racionalizációt eredményezi és az egész katonai szférát

összekapcsolja a politikával, ez pedig a védelem szférája, amely nemzetállami szinten és nemzet államok felett, azon túlmutatva is megtalálható.

A 90-es évektől elinduló társadalmi átalakulás, a politikai rendszerváltozás nem hagyta érintetlenül a magyar hadsereget sem. Megfogalmazódik az alapelv, hogy az ország nem mondhat le a megbízható védelmet jelentő fegyveres erőről és hatékony alkalmazásáról. A reform, az átalakítás szükségszerű volt, amelyre különböző programokat (rövid, közép és hosszú távú koncepciókat) dolgoztak ki. A kedvezőtlen gazdasági körülmények kihatottak a honvédségre is. Az átalakulás folyamatában negatív tendenciák is elindultak, mint pl. a fiatal állomány pályaelhagyása, kormegoszlás torzulása, rendfokozati piramis torz összetétele. A haderőreformmal kapcsolatos minden dokumentumban megfogalmazódik, hogy egy kis létszámú, a társadalom gazdasági teherbíró képességével összhangban lévő, hiteles visszatartó erőt képviselő haderő kialakítása szükséges, illetve olyan erők létrehozása, amelyek az ENSZ, EBESZ felkérésére békefenntartói, humanitárius feladatot képesek ellátni. Az átalakítás elméletileg a honvédség minden területét érintette a szervezeti felépítéstől, vezetési rendszertől elkezdve az élet és munkakörülményekig bezárólag. Az 1995-ben elfogadott dokumentumban megfogalmazódik, hogy az átalakítás irányát alapvetően a NATO szövetségi rendszerébe illeszkedő haderő kialakításának koncepciója határozza meg. Az átalakulás a rendszerváltozástól kezdve permanens, eredménye felemás és a törvényi szabályok meghozatala mellett nemegyszer hiányoztak a koncepciók megvalósításához az anyagi források hozzárendelése.

Az átalakulás folyamatában nagyon fontos lépéseket jelentettek azoknak a törvényeknek a megfogalmazása és elfogadása, amelyek a polgári demokrácia elvének megfelelő alkotmányos alapokon nyugvó, a parlamentnek felelős haderő kialakítását szabályozták és az 1996-ban elfogadott a hivatásos állomány szolgálati viszonyáról szóló törvény, amely módosítása 2002. január 01-én lépett életbe.

Témám szempontjából nagy jelentőséggel bír az Országgyűlés által 1998-ban elfogadott (ez már a második) Biztonságpolitikai Alapelvek dokumentuma, amelyben megfogalmazódik a biztonság átfogó értelmezése, továbbá az alapvető nemzeti értékek, amelyek hatással vannak a nemzeti katonai stratégia elemeire.

A hadsereg értékrendjének változása, átalakulása magában foglalja a nemzeti tradícióhoz és a modern polgári hadseregek értékrendjének modelljéhez kötődő viszonyt. Az átalakulás alapja, amiből kiindulva a professzionális hadsereg kialakítása a cél, a hadsereg fejlődésének keleti modellje következtében az 1990-es évekre kialakult szervezet, melyben a bürokratikus intézményi jelleg dominánsabb volt. A modern hadseregben alapvető

értékeként fogalmazódnak meg a politikai értékek, a személyiség és életmódértékek. A tisztai értékrend nem homogén, mert egyrészt a társadalom által meghatározott, másrészt a struktúrájának megfelelően differenciált, mert az egyes állománykategóriák más-más értékek mentén kötődhetnek a szervezethez (nemzet, nép, atlanti szolidaritás, identitás, piaci racionalitás, stb.) és a nemzeti tradícióknak is nagy szerepe van. Egy általános erkölcsi ideál felvázolása nem lehetséges, mert érzésem szerint annyira elméleti konstrukció lenne mely elveszítené valóságtartalmát, s mint világtól független objektíváció önálló életre kelve semmiféle eligazodási pontot kapaszkodót nem jelentene.

A NATO tisztel szemben támasztott követelményekben megfogalmazódó értékek csoportosítását (politikai, szakmai-értékek, személyiség értékek) kell először elvégezni, és ez alapján az értékstruktúrát felvázolni, majd ez után az értékek tartalmának a megfogalmazása következhetne illetve a közöttük lévő viszony elemzése, hogy az értékek egymást erősítve fejtsék ki hatásukat és ne gyengítsék egymást.

Konklúziók

Záró következtetések

Az egyes fejezetek végén összefoglaltam az adott témakörben megfogalmazható legfontosabb ismereteket, ezért zárogondolatként néhány megállapítást erősíték meg.

Az érték fogalmának elméleti megalapozását és interdiszciplináris megközelítését azért tartottam fontosnak, mert az érték fogalmán, ezen a tudományos igényességgel rendkívül nehezen megközelíthető fogalmon is áttetszik az evolúció törvényszerűségeihez kötött rendszerjellegű fejlődés és történetiség. Az érték jellegzetesen emberi fogalom, használjuk, mégis úgy érezzük, hogy megfoghatatlan, ellentmondásos. Az érték tartalma társadalomhoz, kultúrához kötött, s kifejezi az egyén, a csoport, a társadalom számára az adott tárgyhoz, dologhoz, stb. fűződő viszonyát.

Értékrendnek az értékeknek a rendezett összességét tekintem, mely nem statikus, amely egy viszonyítási-regulatív skála. A pedagógiai tevékenység is egy érték közvetítő tevékenység, mely nem jelentheti az ismeretek mechanikus elsajátítását, sokkal inkább azt a módot, ahogy az egyén megszerezheti az ismeretet. Az ismeretek egyre inkább differenciálódnak, változnak, de a specializáció nem rekesztheti ki az általános műveltséget. Az ismeretek gyors változása teszi szükségessé az egész életen át tartó ismeretszerzést, tanulás elméletének a megjelenését a pedagógiában. Minden területen egyre erősebben fogalmazódik meg az igény a szakmai hozzáértés, a kompetencia, társas viselkedés,

kezdeményezőképeség, döntőképeség, kultúráltság, stb. iránt. Az európai nemzetközösség néhány nyelvének ismerete napjainkban az előfeltétele annak, hogy az egyén a globalizált világban élvezni tudja a határok nélküli nemzetközösség személyes és foglalkoztatási előnyeit, amely szellemi tőkét is jelent, ugyanakkor nagyfokú alkalmazkodóképességet és más kultúrákról való ismeretet követel meg az egyéntől.

A tiszti hivatás értékrendje minden időben a társadalmi elvárásokhoz igazodtak, s a katonai szervezetek dinamikus változásban, állandó fejlődésben vannak.

„A modern hadsereg létrejötte a modern nemzetállamok kialakulásához és megerősödéséhez köthető, ami a haditechnikában, a vezetésben, szervezésben, szaktudásban jelentett gyökeres fordulatot az előző időszakhoz képest. A változás fontos eleme a professzionális tisztikar létrejötte, a törzsek és vezérkarok létrehozása, az oktatás és képzés rendszerének átalakulása és állandó modernizálása. A modern tisztikar magában hordozza a professzionális tevékenység lényegét, a hadseregen belüli szakmai differenciálódást és hivatási elkülönülést, ami átrendezi a társadalomnak a hadsereggel szembeni elvárásait, a tiszti hivatás presztízsét. Új fajta viszony alakul ki a hadsereg és társadalom között, megjelenik a civil kontroll. A modern tisztikart vizsgálva egyetérthetünk Huntingtongal, hogy a tiszti hivatás egyrészt bürokratikus szervezet, másrészt bürokratikus hivatás.

A 19. és 20. század fordulójára elsősorban Nyugat-Európában kialakult a modern polgári társadalom. Jellemzői általánossá vált a tőkés nagyipar, technikai fejlődés tudományos fejlődés, urbanizáció, a tőke expanziója, jogállam kialakulása, állampolgári jogok bővülése. A két világháború globális katasztrófát jelentett, melyben a civil lakosság is veszélyeztetetté vált. A II. világháború után létrejött keleti blokk, s ezzel a két világrendszer katonai, politikai, társadalmi és katonai szembenállása. A bipoláris világrend időszakát más kifejezéssel a hidegháború időszakának nevezi a szakirodalom. A hidegháború biztonsági rendszerének és nemzetközi viszonyainak kialakulását döntően befolyásolta, hogy az USA feladva korábbi politikáját, részt kívánt venni az európai rendezésben. A hidegháború időszakát az erős fegyverkezési verseny jellemezte, amely a totális pusztulás lehetőségét vetítette az emberiség elő, s a 70-es évektől egyre inkább teret nyert az enyhülés irányzata.

A magyar tisztképzés 1872-ben indult a Ludovika Akadémián. Jelentős állomás ez, hiszen magyar nyelven képezték a magyar honvédségnél a magyar ifjakat. A legnehezebb feladatnak a modern tisztikar megteremtése bizonyult, s a tisztihány állandósult a II. világháború végéig az elindított oktatási képzés ellenére. A képzés a kor követelményeinek megfelelően történt, amely a későbbi tisztképzés történetét is meghatározta. A kor elvárásainak megfelelően az előrejutás követelményekhez volt kötve és teljesítményorientálttá

vált. A háborúvesztés és a békeszerződés katonai rendelkezései a hadsereg létszámának alacsony limitjét engedélyezte. A Horthy Miklós vezetésével fémjelzett rendszer betiltotta a politizálást, s a szervezetében csak az maradhatott aki politikailag megbízható volt. Átvették az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének mentalitását, magatartás mintáit, becsületügyi és jogi értékeit. A tiszti hivatás társadalmi elismertsége magas volt, s fontos szerepet tulajdonítottak a tiszti állásbecsületnek. A szakmai felkészítés mellett a testi, fizikai felkészítésen és az erkölcsi nevelésen volt a hangsúly.

A szocializmus időszakában a hadsereg szervezetét, struktúráját, technikáját és a tisztképzést a szovjet elvek átvétele határozta meg. Elindult a politikai tisztképzés, és az új népi származású tisztikar létrehozása. Az 1945-től induló tisztképzés szintén a kor követelményeinek próbált megfelelni és az oktatás időtartama, tananyaga sűrűn változtak. A hivatásos állomány az általános műveltség és nyelvtudás területén az elmaradásukat nem tudták behozni, s nem voltak képesek a kulturális és kapcsolati töket felhalmozására, nem tudtak igazából értelmiséggé válni. A mennyiségi és minőségi követelmények összhangjának megteremtése nem teljesült, s a 80-as évekre eltolódott stuktúra jött létre. A pálya presztízse fokozatosan csökkent, amely utánpótlási gondokat eredményezett. A tisztet nem mint szakembert, hanem mint politikai tényezőt határozták meg.

Magyarországon az 1990-től induló rendszerváltozás a társadalom minden területét érintette. Az átalakulás végbement a politika, a gazdaság területén, a demokratikus alapelvek érvényesülnek az állampolgárok mindennapjaiban. Széleskörű konszenzus alakult ki, hogy Magyarországnak Európához, az európai és euro-atlanti szervezetekhez kell közeledni, és csatlakozni.

A kelet-európai országok napjainkra kialakították önálló szervezeti katonai doktrínájukat, melyek védelmi jellegűek. A védelem és biztonság, mint alapvető érték, amely megvalósulásáért minden időben küzdött az emberiség. A cél hogy korlátlan biztonságban és szabadságban élhessen, nem valósulhatott meg. Még a legmodernebb államok sem képesek ezt garantálni napjainkban sem. A biztonság védettséget jelent, ellentéte a fenyegetettség, mely veszélyforrásokat hordoz. Míg a védettség átmeneti, addig a fenyegetettség állandó. A biztonság feltételrendszere a természetben objektív, míg a társadalomban részben szubjektív. Igazából a védettség jelenti a biztonságot, vagyis sikerül elkerülni vagy elhárítani a veszélyforrásokból adódó fenyegetettséget. A védelem ebből következően eszköze a biztonságnak. A biztonság fenntartásához elengedhetetlen a védelem, mely hatékonysága szervezetségében mutatkozik meg. Ez alapján kezdődött meg a haderő átalakítása, amely ütemét a gazdasági lehetőségek determinálják. Az átalakítás, a nemzeti haderő létrehozása a

szervezeti és irányítási rendszer átalakítását és a haderő jelentős létszámcsökkentését eredményezte, mely következtében kialakult a honvédség új béke és háborús hadrendje. Az anyagi-technikai feltételek jelentősen romlottak, a haditechnikai eszközök többsége elavult. Megfogalmazódott, hogy az ország biztonsága hosszabb távon a nemzetközi együttműködés keretei között, politikai gazdasági és katonai szövetséggel biztosítható. A Biztonságpolitikai Alapelvekben megfogalmazódtak az ország biztonságát veszélyeztető tényezők, és hogy a fegyveres erőkre továbbra is szükség van, mint a biztonság szavatolásának végső eszközeként. Az átalakulásra kidolgozott dokumentumok (közép és hosszú távú tervek) 2013-ig határozták meg a folyamatokat. A NATO szervezetéhez való csatlakozásunk új feladatot és a haderő átalakításának új követelményeit jelentette. A hadseregben meg kell valósítani, ki kell alakítani a NATO tisztel szemben támasztott követelmények megvalósulását. Mindez azt is jelenti, hogy a katonai hivatás, tiszti értékrend felvázolása az értekezésben leírt elméleti alapokra épülhet.

Globalizáció és regionalizáció következtében új típusú európai integráció társadalmi jönnek létre. Minden társadalom a globalizációs szervezethez való csatlakozásával egy már létező struktúrához és értékstruktúrához is csatlakozik. Magyarországnak a NATO-hoz való csatlakozásával szükségszerűen át kell, hogy alakuljon a haderő struktúrája, a fegyveres erők jellemzői. A társadalom határozza meg a hadsereg alapvető funkcióját, amely elsősorban a politikai értékekhez tartoznak, mint pl. haza, nemzet függetlensége, szuverenitás, biztonság szavatolása, állampolgár életének, vagyonának védelme, nemzetközi kötelezettségek teljesítése. Az értékek szavatolásának végső eszköze a fegyveres erő. A fegyveres erő, a haderő kis létszámú professzionális hadsereget jelent, s a magyar honvédségnek nincs ellenségképe. A modern hadsereg professzionális szervezet és bürokratikus szervezet is egyben. A modern hadsereg, mint a modern társadalomnak egy differenciált szervezete, alrendszere erős belső hierarchizáltsággal bír. A belső hierarchizáltság megmutatkozik a beosztásokban és a rendfokozatokban. A különböző beosztásokat betöltő tisztek (szaktisztek, katonai vezetők), tiszthelyettesek, szerződéses katonák más-más értékek alapján kötődnek a szervezethez, s mások az előrelépés lehetőségei, a bejárható út. A bürokratikus szervezet professzionális működésének az alapja a fegyelem, a tekintély. A politikai értékek szavatolásához a tisztnek a következő értékekkel kell rendelkeznie.

Szakmai értékek: professzionális tudás, kiképzettség, vezetési ismeretek, módszerek elsajátítása, idegen nyelv ismerete, kommunikációs képesség stb., amelyek az értekezés utolsó pontjában vannak felsorolva.

Életmódeértékek közül kiemelt szerepet kap a család, belső motiváció, fizikai állóképesség stb.

Morális értékek, mint más kultúrák iránti tolerancia, fegyelmezettség, bajtársiasság, tisztelet egyre inkább a személyiségértékek szférájába, tehát az alsóbb szintre korlátozódik.

Az egyes értéktípusok, értékhierarchiák és a közöttük lévő viszonyt, kölcsönhatást kell elemezni, mert a „kell” szintjén megfogalmazott politikai értékek létezésének alapja a szakmai értéke megléte, amelyek elválaszthatatlanok a személyiségértékektől és életmódértékektől, amelyek a nemzeti, kulturális sajátossággal együttesen léteznek. Az egyes értéktípusok kölcsönhatásának eredménye, hogy felerősíthetik az értékek meglétét, működését, de gyengíthetik is egymás hatását. Az érték, értékrend, értékhierarchia elméleti tisztázása után kezdhethetjük a vizsgálódást előlről, csak mos fordított irányba haladva. Milyen feltételeknek kell meglenniük ahhoz, hogy az értékek ne csak pusztán elméleti konstrukciók legyenek, hanem az emberi, katonai jellem részévé váljanak, s az oktatás, képzés folyamatában a hallgató motivációs bázisára építve milyen magatartásformákat, tevékenységformákat, kell kialakítani, amely eredményeképpen az egyén részéről egy tudatos, belülről vezérelt azonosulás alakul ki az értékekhez viszonyítva, amelyek az egyéni, közösségi, társadalmi értékek létének, működésének az alapja.

Eredmények:

1. A rendszerváltozás jelentős átalakulásokat eredményezett a társadalom minden területén. Alapjaiban alakult át a politikai-, és gazdasági rendszer, mely a többi alrendszerek változására is hatással volt. A honvédség átalakítása, és reformja a rendszerváltozás óta folyamatos. Mindezek a tisztii hivatás értékrendjének módosulását, változását eredményezték. A katonai hivatás, tisztii értékrend változásának történeti és modern társadalomelméleti alapokon történő feldolgozását végeztem el a modern hadseregek létrejöttétől napjainkig.
2. Komplex módon elemeztem a NATO- hoz történő csatlakozást követő időszak katonai hivatás értékrendjének változását a rendelkezésre álló szociológiai felmérések alapján.
3. Az értékek interdiszciplinális értelmezése az etikai kódex elkészítésének elméleti háttérét jelentheti az értekezés, s illetve magába foglalja, hogy mely kérdéseket kell a kódexnek szabályoznia és melyeket szabályzatokban.
4. Az a vizsgálati, megközelítési módszere az értekezésnek, ahogy a történeti és a szisztematikus elemző részeket, valamint az átfogó társadalmelemzést alkalmazza.

Hivatkozott irodalom

1. 35/1997 (HK. 10.) HM parancsnoki vezérkari intézkedés.
2. A hadművészet középkori és újkori klasszikusa. A szemelvényeket válogatta: Gottreich László, Honfi József, Rázsó Gyula, Windisch Aladárné. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1974.
3. A kérdéses civilizáció. Szerk.: Gombár Csaba – Volosin Hédi. Helikon. – Korridor. 2000.
4. A Magyar Köztársaság Biztonság-és Védelempolitikájának Alapelvei. 1998.
5. A NATO és a magyar politika. Magyarország az ezredfordulón. Összeállította: Juhász Erika. MTA Budapest, 1999.
6. A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean – Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Századvég. Budapest, 1993.
7. A Varsói Szerződés Szervezete. Dokumentumok 1955-1980. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.
8. Adorno, Theodor W. – Horkheimer, Max: A felvilágosodás dialektikája. Atlantisz-Gondola,. Budapest, 1990.
9. Andorka Rudolf: A tiszt helye és szerepe a társadalmi folyamatokban. In.: „A katonai felsőoktatás reformja.- 1993” HM. Oktatási és Tudományos Főosztály.
10. Arisztotelész: Eudemoszi etika. Gondolat, Budapest, 1975.
11. Arisztotelész: Nagyetika. Gondolat, Budapest, 1975.
12. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika.. Magyar Helikon, Budapest, 1971.
13. Az európai védelem felé. Védelmi Tanulmányok. SVKI. Budapest, 2000.
14. A tiszt. Szolgálat és hivatás. HVK Humán Főcsoportfőnökség. Budapest, 1998.
15. Bábosik István-Mezei Gyula: Neveléstan. Telosz Kiadó, Budapest, 1994.
16. Bayer József: Globalizálódás, európai integráció és nemzeti identitás. Politikatudományi Szemle, 1997. 1. sz. 5 –21. p.
17. Brezinski, Zbigniew: A nagy sakktábla: Amerika világelsősége és geostratégiai feladatai. Európa, Budapest, 1999.
18. Clausewitz, Karl: A háborúról. Göttingen Kiadó, Veszprém, 1999.

19. Csepeli György – Papp Zsolt – Pokol Béla: Modern polgári társadalomelméletek. Gondola, Budapest, 1987.
20. Dahrendorf, Ralph: A modern társadalmi konfliktus. Gondolat, Budapest, 1994.
21. Dr. Molnár Ferenc: Demokratikus konszolidáció és a hadsereg civil kontrollja Kelet-Európában. Új Honvédségi Szemle, 2000. 3. 12 – 24. p.
22. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.
23. Dewey: A nevelés jellege és folyamata Tankönyv Kiadó, Budapest, 1976
24. Domján László: Az értékorientáció pedagógiai problémái, helyzete a katonai felsőoktatásban. ZMNE. Tanulmány, 1998.
25. Enyedi György: A társadalomtudományok százada. Magyar Tudomány. 2001. 2. Sz. Értékek és értékrendek az ezredforduló Magyarországon. Biztonságpolitikai füzetek. Szerk.: Dr. Vámos Zoltán. TIT Hadtudományi és Biztonságpolitikai Egyesület – Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Budapest, 1999.
26. Értékek és értékrendek az ezredforduló Magyarországon Nyári Egyetem Debrecen 1995. Július 5-9. Budapest, 1999. Biztonságpolitikai füzetek.
27. Értékorientációk a katonai akadémiákon egy tíz országot érintő kutatás Az Euroatlanti Integrációs Munkacsoport „NATO-anyaga” Kézirat 1997.
28. Európai Unió, regionalizmus, szuverenitás: IV. Országos Politológus Vándorgyűlés. Székesfehérvár, 1998. március 20-21. Szerk.: Beszteri Béla – Veszprém: MTA Veszprémi Területi Bizottsága. Székesfehérvár. Kodolányi Főiskola, 1999.
29. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai Akadémia Kiadó, Budapest, 1983.
30. Fukuyama, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Európa.Kiadó, Budapest, 1994
31. Füstös László- Szakolczai Árpád: Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977-1998). Szociológiai Szemle, 1999/3. sz.
32. Gligor János: A katonai értékrend, hivatás és erkölcs aktuális kérdései néhány nyugati haderőben. ZMNE, Budapest, 1998.
33. Globalizáció és nemzetépítés. Szerk.: Bárdi Nándor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1999.
34. Gyimesi Gyula örgy. :Egyetemi doktori értekezés MH. ZMKA. 1995.
35. Habermas, Jürgen: Az örök béke kanti eszméje – kétszáz év távlatából. Világosság, 1999. 7. sz. 42 –53. p.
36. Habermas, Jürgen: Háború a jog és az erkölcs határán. Élet és irodalom. 1999. július 2. sz.
37. Habermas, Jürgen: Válogatott tanulmányok. Atlantis,. Budapest, 1994.

38. Habermas Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Atlantisz, Budapest, 1993.
39. Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály 1850-1914. História, Budapest, 1999.
40. Hamvas Béla: Silentium Titkos jegyzőkönyv Unicornis, Vigilia, Budapest, 1987.
41. Hankiss Elemér: Értékszociológiai Kísérletek. NPI Budapest, 1978.
42. Hankiss Elemér:Érték és társadalom. Magvető Kiadó, Budapest, 1977.
43. Heller Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
44. Himmer Péter: Az értékvilág megközelítésének néhány történetileg tipikus útja Akadémiai Közlemények. ZMNE. 1991. 183. sz.
45. Hobbes, Thomas: Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma. Magyar Helikon, Budapest, 1970.
46. Huntington, Samuel P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa, Budapest, 1998.
47. Huntington, Samuel P.: A katona és az állam. Zrínyi. – Atlanti Kutató és Kiadó, Budapest, 1994.
48. Huntington, Samuel P.: Hatalom, szakértelem és katonai hivatás. Daedalus 92. 1963/Foll. Ford.: Herczeg György.
49. Kállai R. Gábor: Az idő problémája az axiológikus etikában Akadémiai Közlemények. ZMKA. 1991. 183. sz.
50. Kant, Immanuel: Történetfilozófiai írások. (Ford: Mesterházi Miklós – Vidrányi Katalin), ICTUS, Szeged, 1997.
51. Kant: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Gondolat, Budapest, 1991.
52. Kant: Az örök béke Európa, Budapest, 1985.
53. Kanyó Lászlóné: A honvédtiszti pályát választók rekrutációja. Doktori értekezés Budapest. 2002.
54. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Értékrendszereink. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
55. Kennedy, Paul: A XXI. század küszöbén. Napvilág, Budapest, 1997.
56. Kiss Kálmánné: „ A katonai tevékenység és a védelmi szféra makrostrukturális beillesztésének kísérlete a modern társadalomba” Doktori értekezés, 2001. ZMKA.
57. Kiss J. László – Orgoványi András: Kül- és biztonságpolitika. In.: Európa zsebkönyv. Euration – Hanns Seidel Alapítvány, 1995.

58. Kiss J. László: A nemzetközi „rend” változásai és a nemzetközi rendszer modernizációja. In.: Civilizáció az ezredfordulón. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 1997.
59. Kiss J. László: A nemzetközi rendszer modernizációja: a nemzetközi rend és biztonság változásai. Külpolitika, 1997. 4 sz.
60. Kiss Zoltán: Fejlődési tendenciák a modern hadseregben. MH Tájékoztatói Médiaközpont. 1998.
61. Kissinger, Henry: Diplomácia. Panem – Grafo, Budapest, 1998.
62. Locke, John: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Gondolat, Budapest, 1986.
63. Ludovika Akadémia Közlemények 4. év. 2. füzet
64. M. Scheler: Formalizmus az etikában. Gondolat, Budapest, 1979.
65. Magyarország Hadtörténete 2. Kötet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.
66. Marcuse, Herbert: Az egydimenziós ember. Kossuth, Budapest, 1990.
67. Monory M. András – Tilmann J. A.: Ezredvégi beszélgetések. Palatinus Budapest, 2000.
68. Moscos, Charles C.: Az intézménytől a foglalkozásig. Armed Forces and Society, 1977. nov. 4. Ford.: Herczeg György.
69. Myrdal G.: Érték a társadalomtudományban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
70. Nicolai Hartman: Lét elméleti vizsgálódások. Gondolat, Budapest, 1972.
71. Nietzsche: Im ígyen szól a Zarathustra. Grill Kiadó, Budapest, 1988.
72. Oktatási Utasítás a M.KIR: honvéd nevelő és képzőintézetek részére .M. KIR. Honvédelmi Minisztérium. Budapest, 1918.
73. Opel, Manfred: A jövő hadseregreformja – az önkéntes hadsereg. Europäische Sicherheit, 1994. 3sz.
74. Papp Zsolt: A válság filozófiájától a „konszenzus” szociológiájáig. Kossuth, Budapest, 1980.
75. Papp Zsolt: Konszenzus és kihívás. Kossuth, Budapest, 1985.
76. Parsons, Talcott: A társadalmi rendszerekről. Szociológiai Füzetek. 1985.
77. Perjés Géza: Felsőoktatás korszerűsítése. Felsőoktatási Koordinációs Iroda Budapest, 1995.
78. Perjés Géza: Hivatástudat és szakmaiság a két háború közti tisztképzésben .In.: „A katonai felsőoktatás reformja- 1993” HM. Oktatási és Tudományos Főosztály

79. Pokol Béla: Szociológiaelmélet. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Budapest, 1997.
80. Politikai Filozófia. Szöveggyűjtemény. 1 – 3. Szerkesztette: Kiss Kálmánné – Tóth József. Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola. 1999.
81. S. Kierkegaard: Válogatott írásai. Gondolat, Budapest, 1982.
82. Scheider, Wolfgang: Hivatásos hadsereg szemben az általános hadkötelezettséggel. Truppendienst. 1994. 5. sz. Közli: Hadtudományi Tájékoztató. 1996. 1. Sz.
83. Schmidt, Helmut: A globalizáció politikai, gazdasági, kulturális kihívások. Európa, Budapest, 1999.
84. Scmitter, Philippe C.: Politikai Európa és szociális Európa. In.: Közép-európai változások. Szerk.: Miszlivetz Ferenc. MTA Szociológiai Intézet – Savária University Press, Szombathely, 1998. 89 – 114. p.
85. Simai Mihály: A globalizáció főbb tendenciái és kérdőjelei a XX. század végén. Általános Vállalkozási Főiskola. Tudományos Közlemények. 2000. március 9. 33. p.
86. Simon Gábor: A katonai hivatás-etika kidolgozásának néhány filozófiai kérdése Akadémiai Közlemények. ZMNE. 1991. 183. sz.
87. Szabó János: A civil katonai kapcsolatok elmélete és átalakulása a bipoláris korszak után. In.: Magyarország NATO tagsága és a honvédelem átalakítása. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk: Juhász Erika. Honvédelmi Minisztérium és Honvéd Vezérkar. Budapest, 2000.
88. Szabó János: A fegyveres erők civil kontrollja. Új Honvédségi Szemle .1995/6.
89. Szabó János: A katonatársadalom főbb fejlődéstendenciái a 90-es évek küszöbén. Doktori Disszertáció. Kézirat.
90. Szabó János: A védelmi szektor stratégiai felülvizsgálata. Honvédségi Szemle. 2000. 9. sz.
91. Szabó Kálmán: Haderőreform 90. ZMKA Szociológia Tanszék 1990. Felmérés
92. Szakály Sándor: Politizáló hadsereg. História. 1984 /5-6. Sz.
93. Szakály Sándor: Volt-e alternatíva? Ister, Budapest, 1999.
94. Szántóné Kormos Judit ZMNE Közlemények. 1997. 1. Évf. 2. sz.
95. Szilárd István: A tisztképzés fejlődésének főbb jellemzői az elmúlt két évtizedben. ZMNE, Budapest, 1995.
96. Tények Könyve. NATO. Greger-Delacroix. 1997.
97. T. Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat, Budapest, 1984.

98. The military more than just job? Washington: Pergamon – Brassay s IDP. (é.n.) Szerkesztette: Charls C. Moskos, Frank R. Wood (A katonaság több-e, mint foglalkozás. Fordította: Szabó János.)
99. Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból.Válogatta és szerkesztette: Dr. Kocsis Bernát Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1985.
100. Vogel Ákos: A tiszti hivatás etikája I-II. Szeged, 1920.
101. Wallerstein, Immanuel A jövő zűrzavaros és félelmetes. az előttünk lévő fél évszázadról. Népszabadság 2000. március 4.
102. Weber, Max: A tudomány, mint hivatás. In.: A tudomány és politika, mint hivatás. Kossuth, Budapest, 1995.
103. Weber: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
104. ZMKA Szociológia Tanszék kutatási beszámolója .1991. Június.
105. Zsolt Péter: Az információs társadalom életvilága. [http:// www. puskas. matav. hu/0010/zsoltp. html](http://www.puskas.matav.hu/0010/zsoltp.html).

Publikációk

1. Előadások a filozófia XX. Századi történetéből.
KLKF. 1992. Filozófiai jegyzet 3ív
2. Hegel: Filozófia történet
ZMKF 1992. jegyzet 1 ív
3. Platon: Filozófiatörténet
ZMKF 1992. Filozófia jegyzet 1 ív
4. A modernitás eszméi és civilizációs jellemzői.
ZMNE Tankönyv 200. 1,5 ív
5. A modernitás eszméi. (Bevezetés az európai kulturális és bölcsélet történetébe. II.
ZMNE Bp. 2001. 1,5 ív
6. Filozófia és kultúrtörténeti szöveggyűjtemény. II.
ZMNE Bp. 2002. 1,5 ív
7. Katonaetika. Tiszti értékrend.
ZMNE Tankönyv Bp. Megjelenés 2004. 1,5 ív
8. Az ember, mint lehetőség és valóság. Főiskolai Közlemények.
KLKF folyóirata 1996. 8. évf. 3. szám.
9. A tiszti értékrend változása.
Társadalom és Honvédelem 200. ZMNE. 10. évf. 4. sz.
10. A tiszti hivatás értékrendjének összetevői, társadalmi meghatározottsága.
Humán Szemle 2003. 1. sz.
11. Az értékről általában.
Humán Szemle 2003. 3. sz.
12. A modern hadsereg és tisztikar kialakulása.
Bólyai Szemle 2003. 1. sz.
13. A NATO csatlakozásból eredő feladatok a főiskolai tisztképzésben.
Előadás a MT Napja rendezvénysorozaton 2000. nov. 08.
14. Szorongás, félelem, biztonság.
Előadás: Dunakanyar Szabadegyetem KLKF Szentendre, 1994. január 21.